

80-2

L 5

A. Milts

**HARMONISKAIS
UN DISHARMONISKAIS
PERSONĪBĀ**

L 80-2
5

L

A. Milts

HARMONISKAIS UN DISHARMONISKAIS PERSONĪBĀ

Filozofiski ētiska apcere

RĪGA «LIESMA» 1979

IMV7
Mi 560

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

80-3.646
0304093685

MĀKSLINIEKS H. VORKALS

M $\frac{10504-193}{M801(11)-79}$ 15.79.0302030800

© «Liesma», 1979

IEVADS

Harmonija — šajā jēdzienā ietverta dabas, sabiedrības un cilvēka saskaņas problēma. Tā raksturo dažādu priekšmetu un parādību savstarpējo atbilstību, samērīgumu, līdzsvaru, kārtību, proporcionalitāti. Par harmonijām senajā Grieķijā dēvēja arī tos materiālus, kurus izmantoja, būvējot kuģus, lai saturētu kopā gan dēļus, gan visu kuģi. Skaistais estētikā un labais morālē arī bieži tiek uzskatīts par harmonisku. Jau tālā senatnē veidojās mācības par cilvēka spēka saskaņojumu ar tā labestību, gudrību, skaistumu. Mums visiem pazīstami teicieni: «Veselā miesā mājo vesels gars», «Nedari otram to, kas pašam nepatīk». Cilvēki savstarpējo attiecību harmonizēšanai, pilnīgākas personības veidojumam meklēja «zelta likumu», radīja paraugnormas, etalonus, ieteicamu dzīves veidu un stilu.

Bet... harmonijas meklējumos un ieteikumos ir pat diametrāli pretējas atziņas. Cilvēka un apkārtējās vides saskaņa var izpausties visai daudzveidīgi — vēsturiski, šķiriski un pat personiski. Dažādu laikmetu, šķiru, slāņu, grupu, profesiju pārstāvji, cilvēki ar atšķirīgu pasaules uzskatu un dažādu attieksmi pret dzīves vērtībām katrs savā veidā iekļaujas apkārtējā pasaulē. Visai dažādi ir gan mūsu draugi, gan ienaidnieki. Optimisti un pesimisti, revolucionāri un kontr-revolucionāri, radošas personības un dogmatiķi, čakli un slinki, altruisti un egoisti. Cik dažāda ir viņu

«par» un «pret» pasaule, viņu pielūgsmes un nolieguma objektu!

Ar disharmonijas jēdzienu parasti raksturojam saskaņas trūkumu, disproporciju izpausmes, nevienprātību, antagonismus, haosu, dezorganizētību, līdzsvara zudumu, degradēšanos, lietu un parādību savstarpējo neatbilstību vai arī neatbilstību kādai normai, paraugam, ritmam. Dažkārt par disharmoniskām sauc dramatiskās un traģiskās attieksmes cilvēku dzīvē. Bet... vai dzīves dramatisms un traģisms ir bijis tikai ārdītājs, postītājs spēks? Vai tas nav bagātinājis arī kultūras augstākos sniegumus un cilvēka iekšējo pasauli? Vai tik vienkārši katrā situācijā varam pateikt: saskaņotais — tas ir labi, nesaskaņotais — slikti? Cilvēks izaicina likteni, iet pretī negaisam, meklē laimi cīņā, virzās patiesības rūgtumā.

Bet kādas «harmonijas» saliedē personības dzīvi?

Šī apcerējuma uzdevums ir virzīties dziļākos, grūtāk samanāmos personības attīstības harmonijas meklējumos¹, risinot jautājumus par harmonijas dialektisko saistību ar disharmoniju, ar dzīves dramatismu un traģiku. Autora nolūks ir rosināt lasītāju daudzveidīgāk lūkoties uz personības un sabiedrības pilnveidošanu, meklējot arī neizmantotas iespējas. Bez tam personību mēs īsti neizpratīsim, ja uzmanību veltīsim tikai tās augšupejai, ja atstāsim novārtā tās ēnas puses, tās demontējumu, sairumu, degradācijas izpausmes.

¹ Plašu literatūru par harmonijas jautājumiem galvenokārt estētiskā sk.: Шестаков В. П. Гармония как эстетическая категория. М., Наука, 1973, с. 248—254. Harmoniska cilvēka idejas vēsturisku aplūkojumu sk.: сб. ст. Гармонический человек. Из истории идеи о гармонически развитой личности. М., Искусство, 1965. Harmonija kā likumsakarīga neizkropļotas attīstības forma aplūkota grām.: Мещеряков В. Т. Гармония и гармоническое развитие. Л., Наука, 1976.

Dziļākajā, slēptākajā personības harmoniskajā attīstībā ir daudz dīvainību, paradoksu. Tajā var iezīmēties galējību tuvums, nesaskaņojamu parādību saskaņojuma mēģinājumi, burvju loki, vēl nepietiekami izpētīti «mehānismi», kas mums uzdod mīklas.

Apcerējums veidots no samērā patstāvīgām nodaļām (dažas no tām daļēji publicētas žurnālos un laikrakstos). Lai atvieglotu darbu uztvert kā viengabalainu veidojumu, norādīsim uz dažām tā īpatnībām.

Pirmkārt, darbs nepretendē uz visu aptverošu personības attīstības harmonijas mācību. Tāda mācība vēl nav radīta, un tā prasa visdažādāko nozaru pārstāvju daudzu gadu pūles. Šajā darbā akcentēti atsevišķi problēmu loki, galvenokārt filozofiski ētiskā aspektā, izmantojot arī psiholoģijas, socioloģijas, estētikas, pedagogijas un citu zinātņu atziņas. Lai gan zināms kopsavilkums, domu sintezējums dots pēdējā nodaļā, apcerējums ir tikai plašāka un tālāka pētījuma daļa.

Otrkārt, darba nodaļas veidotas galvenokārt kā noteiktu pretstatu pāri, kas atspoguļo vienoto sava veida divējādošanās procesu. Tajos meklētas personības attīstības būtiskās iezīmes, attīstības avoti, virzītājspēki, personības nepārtrauktas attīstības rosinātāji.

Treškārt, nākotnes cilvēka vispusīgas, harmoniskas un viengabalainas personības veidošanai, katra cilvēka audzināšanai par radošu un humānu dzīves saimnieku jāietver sevī arī pozitīva attieksme pret pagātnes kultūras mantojumu. Vienaldzība pret pagātnes talantīgo un ģeniālo domātāju atstāto mantojumu ir diletantiska attieksme pret nākotni. Saskarsme ar pagātnes kultūras izcilākajiem sasniegumiem veido kautrību, palīdz apzināties savu nezināšanu. Pagātne slēpj sevī lielas rezerves nākotnes bagātināšanai. Bez dziļām saiknēm ar tautas, ar diženu cilvēku atstāto

mantojumu mēs izdzēšam iepriekšējo paaudžu darbības jēgu, par jaunu atklājam zināmas patiesības, radām viltus originalitāti un atkārtojam pagātnes kļūdas.

Ceturtkārt, darbā akcentētas galvenokārt tās problēmas, kam nav situatīvi īslaicīga, pārejoša aktualitāte. Uzmanība pievērsta tām «mūžīgajām» personības veidošanās problēmām, kas rodas kā negaistoša aktualitāte, kas katrā laikmetā prasa savu īpatnēju risinājumu, bet nekad nedod iespēju pilnīgi apmierināties ar sasniegto.

CILVĒKS UN PASAULE

(Faktu dramatismā)

*Kas visai cilvēcei par daļu kriet,
Es sevī pašā gribu izbaudīt;
Kas augsts un dziļš, lai garā aptveru,
Tās laimi, nelaimi lai savās krūtīs
leju...*

J. V. Gēte

Strīds starp čangaliešiem un slātaviešiem sākās tāpēc, ka Ņencis konstatēja mielastā astoņu čangaliešu piedalīšanos, bet slātavieši apgalvoja, ka vaja got būt deviņiem... Kautiņā viņi centās atrisināt šo problēmu. Bet vai tikai šo? Vai tas vienlaikus nebija mēģinājums atbrīvoties no sakrātajiem aizvainojumiem, apmāna, rūpestiem?

Dvēseles «zemestrīces» un sociālā sprieguma «zibeņnovadītāji» — cik bieži to īstie cēloņi slēpti tiešajam novērojumam. Cik bieži mēs bezspēcā nolaižam rokas divu cilvēku strīdā! Bet cilvēku skaits pasaulē pašreiz pārsniedz četrus miljardus. Kā saskaņot šo četru miljardu dzīvi, kas runā apmēram 2800 valodās, strādā 40 000 profesijās, pieder pie dažādām sociālajām nometnēm, šķirām, slāņiem, atrodas vai nu kultūras augstāko sasniegumu virsotnē, vai arī analfabētisma un pat pirmatnējās kopienas attīstības stadijā? Pusotra miljarda no tiem vēl iztiek bez elektriskās

enerģijas. Uz katru planētas iedzīvotāju saražots vairāk nekā 30 tonnas nosacītās sprāgstvielas... Cik daudz dažādu reliģiju, cik liels raibums visdažādāko mācību un padomul! Kāda uzskatu dažādība brīvības, laimes un dzīves jēgas izpratnē! Optimisti un pesimisti, revolucionāri un reakcionāri, ekspluatējamie un ekspluatētāji, veselie un slimie, pārēdušies un badā mirstošie...

Par kādu cenu tiek pirīts sabiedrības progress? Ar kādām jaunām pretrunām un problēmām tas ienāk mūsu dzīvē, kādas vecās problēmas tas atrisina? Pēc zinātnieku vērtējuma, pēdējos simt gados mūsu komunikācijas ātrums palielinājies 10 miljonu reižu, pārvietošanās ātrums pieaudzis simtkārt, tūkstoškārt palielinājušies enerģijas resursi, miljons reižu — ieroču varenums¹, vairāk nekā simtkārt palielinājies zināšanu apjoms².

Atskan satrauktas balsis, vai mēs nepārvēršamies par ātruma nelgām, vai nenonākam krasā disharmonijā ar dabas ritmiem, vai gūtais «varenības bezdibenis» (K. Ciolkovskis tā nosauc Visuma apgūšanu) nevirza mūs tuvāk haosam, ar kuru nespējam tikt galā. Andrejs Vozņesenskis saka — visi progresi ir reakcionāri, ja tie cilvēkam sabrukt liek. Un atkal skaitļi, atkal fakti runā par pamatotām bažām.

Informācijas plūdi rada lielas grūtības savlaicīgi apgūt jaunākās zināšanas noteiktā specialitātē. Pat centīgākie labākā gadījumā pašreiz spēj apgūt 10% no savā nozarē iznākušās informācijas. Rekordi ātrlasīšanā jau sasniedz 1500 lappuses stundā. Pasaulē iznāk ap 100 000 zinātniski tehnisko žurnālu...

¹ Sk. Биола Г. Марксизм и окружающая среда. М., Прогресс, 1975, с. 51.

² Лавалле П. За марксистское исследование будущего. М., Прогресс, 1974, с. 69.

Katru gadu autokatastrofās aiziet bojā 200 tūkstoši cilvēku... Ūdens ik gadus prasa 250—300 tūkstošus upuru... Pēdējos divos pasaules karos gājuši bojā vairāk nekā 60 miljoni cilvēku, 110 miljoni ievainoti vai kļuvuši par invalīdiem...

Cilvēks ir bioloģiska, psiholoģiska un sociāla būtne un vienlaikus atrodas daudzu likumsakarību un ritmu varā. Cik bieži mūsdienu cilvēks ar savu «saprātīgo» iejaukšanos, ar savu dabas valdnieka, nevis drauga attieksmi izjauc līdzsvaru dabā! Vispirms norādīsim, ka cilvēces dabiskais šūpulis Zeme nebūt nav pilnība. Tā nav mūs lutinājusi, tāpēc varbūt ir tik dārga mums un tāpēc arī radījusi *homo sapiens*. Leputrija vai paradīze neprasītu izmaiņas un mūsu izdomu. Trešdaļu sauszemes aizņem tuksnešaini apgabali... No indīgu čūsku kodieniem pasaulē ik gadus mirst no 40 līdz 50 tūkstoši... Katru gadu virs Zemes plaiksni pāri par 3 miljardiem zibeņu, notiek ap 100 tūkstoši zemestrīču. To enerģija pārsniedz miljardu atombumbu jaudu. Divi miljardi cilvēku dzīvo seismoaktīvās Zemes zonās... Ik sekundi uz planētas vienlaikus plosās divi tūkstoši negaisu... Bet... nepilnīgā Zeme vēl gaida gudru saimnieku.

Bezatbildīgas un nepareizas dabas un sabiedrības iespēju izmantošanas rezultātā radušās tā saucamās civilizācijas slimības un daudzi faktori, kas apdraud cilvēka veselīgu dzīvi. Organisms tiek pakļauts dažādām kaitīgām ķīmisko vielu ietekmēm. Palielinās pat saslimšana zāļu pārmērīgas lietošanas dēļ. Trokšņu un vibrācijas ļaundabīgā ietekme... Ūdens, gaisa un zemes piesārņošana... Organismam jāpielāgojas pie būtiskām izmaiņām barībā...

Ekoloģiskā (organisma un vides mijiedarbība) cilvēces labklājība kļūst par nepieciešamu nosacījumu cilvēka harmoniskai attīstībai. Ekoloģiskā problemātika iekļauj visu dabas faktoru kopumu mijiedarbībā

ar cilvēku. Visa dabiskā un mākslīgā vide nebeidzamā daudzveidībā un pretrunīgumā plūst caur cilvēku. Cilvēkam tiek diktēti astronomiskie, bioloģiskie, fizioloģiskie, tehnikas, darba, kultūras un sadzīves ritmi. Tie nereti runā cits citam pretī. Dzīves daudzveidība un dinamiskums vienlaikus aicina cilvēku daudzos virzienos, bieži rada būtiskas izmaiņas cilvēku dzīvē. Daudzveidīgi un pretrunīgi cilvēks tiek skubināts, bīdīts, lūgts, rāts, lamāts, mīlēts, saudzēts, mācīts, smacēts, zāļots, ārstēts. Ja viņš visiem dzīves aicinājumiem, visām dabas tieksmēm pakļautos, tad tiktu ierauts haosa virpulī, tiktu simt un tūkstoš daļās skaldīts, plosīts, raustīts.

Pat nelabvēlīgos apstākļos cilvēku spēj lielā mērā pasargāt tā pārvēršanās par personību. Personība ar savu darbību izceļas no apkārtējās vides, tā spēj pati no lielās daudzveidības izvēlēties nepieciešamāko un sociāli atbildēt par savu izvēli, tā spēj stāvēt pretī daudzām nelabvēlīgām ietekmēm. Jo sarežģītāka ir apkārtējā vide un jo daudzveidīgāku izvēli tā pieļauj, jo aktuālākas kļūst katras personības veidošanas, pašaudzināšanas un pašpilnveidošanas problēmas tāpēc, ka tādejādi veidojas personība — sabiedrības un dabas saprātīgs un humāns saimnieks. Tā ir komunistiskās sabiedrības prasība, kuras galvenā vērtība ir radoša, brīva personība, kas, pilnveidojot apkārtējo vidi, arī pati daudzveidīgi pilnveidojas.

Mēs bieži vēl pārāk viegli runājam par šādas personības veidošanu. Nereti mēs radām ideālus personību modeļus, kas attīrīti no dzīves pretrunām, ēnas pusēm. Viena no raksturīgākajām mūsu laikmeta humānisma iezīmēm ir tā, ka cilvēka cieņa, praktiskā līdzjūtība, mīlestība un naidis neiekļaujas tikai šaurajos ģimenes, kolektīva, tautas, valsts ietvaros vien. Mēs nevaram būt īsti humānistiski, ja mūs satrauc tikai tuvo, bet vienaldzīgas paliek «tālo» cilvēku nelai-

mes. Mūsu laikmetā šis «tālais» ir daudzveidīgi tuvinājies.

Pasaulē pašreiz ir 35 miljoni nedzirdīgu cilvēku, 50 miljoni psihiski slimu, 20 miljoni slimo ar tuberkulozi, 500 miljoni — ar trahomu. Pasaulē (atskaitot PSRS) ar sifilisu inficējas 20 miljoni, ar gonoreju katru gadu reģistrē 100 miljonu slimnieku, ap 10% pasaules iedzīvotāju cieš no paaugstināta asinsspiediena. Gripa spēj vienlaikus aptvert līdz 70% zemeslodes iedzīvotāju. Gripa «Spāniete» pēc pirmā pasaules kara prasīja trīs reizu vairāk upuru nekā pats karš. Iedzimti krāsu uztveres traucējumi piemīt 8—10% vīriešu un 0,5% sieviešu... Bezdarba un tā sauktā «lieko cilvēku» problēma ir kļuvusi sevišķi asa ne tikai «trešās pasaules» bieži apdzīvotajos rajonos, bet arī attīstītās kapitālisma valstīs. Kapitālistiskajā pasaulē ir ap 200 miljonu narkomānu. Miljoniem cilvēku savā ikdienas dzīvē saskaras ar nopietnām grūtībām tikai nikotīna un alkohola izplatības dēļ. Ir aprēķināts, ka katrs Zemes iedzīvotājs vidēji gadā patērē piecus litrus absolūtā alkohola!

Cik daudzveidīgi un dažkārt pat neticami tālu cilvēks novirzās no ideālām normām! «Par ideālu mūsdienās uzskata šādu sievietes augumu: garums — 164 cm; svars — 57 kg; kakla apmērs — 31,5 cm; krūšu apkārtmērs — 93 cm; jostasvietas apkārtmērs — 60 cm; gurnu apkārtmērs — 100 cm; liela apkārtmērs — 33,5 cm; potītes apkārtmērs — 21 cm; pleca apkārtmērs — 28 cm; plaukstu pamata apkārtmērs — 16 cm.»¹ Un, lūk, daži dīvaini skaitļi. Visgarākā sieviete Sandra Ellena (ASV) sasniedz 226 cm garumu. Viņa uzstājas cirkā ar partneri vīrieti pundurīti, kura garums ir gandrīz trīsreiz mazāks (82,5 cm). Nesen

¹ Azarova M. Augums un apģērbs. — Zinātne un Tehnika, 1974, № 9, 37. lpp.

Riodežaneiro pilsētā nomira vissmagākā sieviete. Viņa svēra 229 kg. Ik dienas viņa apēda 3 kg gaļas un izdzēra 8 litrus piena. ASV dzīvo vissmagākie dvīņu brāļi pasaulē. Katrs no brāļiem sver 352 kg. Dzīvo un normāli attīstās vismazākais dzīvotspējīgais jaunpiezimušais ar sākotnējo 27 cm garumu un 450 gramu svaru. Bet vismazākais pieaugušais iedzīvotājs pasaulē bijis 38 cm garumā, visgarākais 295 cm, ar 500 kg svaru.

Palūkosimies tikai uz dažām disproporciju izpausmēm mūsu republikā. Piemēram, Latgalē veikto pētījumu rezultātā konstatēts, ka 10% sieviešu ir 31 un vairāk kg virs normālā svara. Tikai 28% sieviešu un 37% vīriešu konstatēts normāls svars. Pazemināts ķermeņa svars bija 3% sieviešu un 6% vīriešu. Puse no visiem izmeklētajiem pacientiem sūdzējušies par vairāk vai mazāk jūtamiem traucējumiem sirds un asinsvadu sistēmas darbībā.¹ 1975. gadā uz republikas ceļiem un pilsētu ielām reģistrēti 4770 satiksmes nelaimes gadījumi, kuros 669 cilvēki gājuši bojā un 4358 ievainoti... Ik gadu katrs piektais strādājošais maina darba vietu... Gandrīz katrs otrais kļūdās dzīvesbiedra izvēlē... Ķaut mirkli padomāsim, kāds dramatisms ir katrā šādā faktā.

Dzīves dramatisms izraisa saasinātu tieksmi pēc harmonijas. Šī tieksme nereti iegūst utopisku raksturu. Mūsu vēlējumi dažkārt ir līdzīgi indiešu primitīvās toda cilts pārstāvju tipiskai lūgšanai — lai vienmēr būtu labi, lai ir veseli bifeļi un teļi, lai nav slimību, lai nekas netiek sagrauts, lai nav indīgu būtņu, lai nav plēsīgu zvēru, lai neviens nenokrīt no kalna, lai nav ūdensplūdu utt. Mēs savā labestībā vēlamies, lai valdītu optimālas dabas, sabiedrības un cilvēka

¹ Liepiņš J., Vitenbergs G. Latgales iedzīvotāju veselības novērtējums. — Veselība, 1974, № 8, 1.—2. lpp.

mijattiecības un lai visērtākos un visnepretrunīgākos apstākļos veidotos ideālas personības.

Taču katra dabas un sabiedrības parādība ietver sevī pretrunīgumu gan ar savu maiņu un attīstību, gan noliegumu. Vienotā divējādošanās process ir katras parādības dialektiska izpausme. V. I. Ļeņins brīdināja, lai priekšmeti un parādības netiktu aplūkotas vienusīgi, nevēsturiski un nekonkrēti. ««Tīru» parādību ne dabā, ne sabiedrībā *nav* un nevar būt,» norādījis V. I. Ļeņins, «to māca tieši Marksa dialektika, kas mums rāda, ka pats tīrības jēdziens ir zināma šaurība, vienusība cilvēka atziņā, kas neaptver priekšmetu līdz galam visā tā komplicētībā.»¹

Tieši tāpēc, ka šo komplicētību neaptveram, runājam par tīri pozitīviem varoņiem, «tīro» sirdsapziņu. Jau viduslaiku alķīmiķus spārnoja cerība iegūt homunkulu — destilētu, izkristalizētu cilvēku. Mefistofelis ironiski sakās redzējis daudz kristalizētu ļaužu. «Sausā» zinātnieka Vāgnera «izkomponētais» Homunkuls saka:

*Viss plašums tikko pietiek dabiskam;
Bet slēgtu telpu vajag māksliskam.»*²

Visai daudzveidīgi ir mēģinājumi cilvēces vēsturē radīt tīru, svētu un ideālu personību. Šāds dievišķoti eņģelisks cilvēks vai nu noliedz miesu, vai zemes priekus, vai cenšas apspiest savas kaisles, kas ir dzīves dabiska izpausme. Blēzs Paskāls saka: «Cilvēks — ne eņģelis un ne zvērs, bet nelaime tā izkārtu, ka tas, kurš grib no viņa izveidot eņģeli, veido zvēru.»³ Cik galējības ir tuvas! Kādu grēku nastu sev līdzī

¹ Ļeņins V. I. Raksti. Tulk. no 4. izd., 21. sēj., 202. lpp. Visās turpmākajās parindēs Ļeņina darbi norādīti pēc šī izdevuma.

² Gēte J. V. Fausts. R., Liesma, 1972, 271. lpp.

³ Паскаль Б. Мысли. СПб., 1888, с. 101.

nesuši tā saucamie svētie, labi parāda XVIII gadsimta apgaismotājs Holbahs darbā «Svēto galerija»¹.

Personība veidojas nepārtrauktā dialogā, konfrontācijā ar dabu, sabiedrību un pašam ar sevi. Nepārtrauktā apkārtnes un sevis maiņā rodas simtiem situāciju, kur izvēle prasa sāpināt vienu, lai iepriecinātu otru, prasa izlemt nepietiekamas informācijas apstākļos. Vilinoši ir mēģinājumi aplūkot cilvēku tikai kā sociālu vai pat dvēselisku parādību, ignorējot tā miesu, bioloģisko saistību ar pasauli. F. Engelss norādījis, ka «...jau pati cilvēka izcelšanās no dzīvnieku valsts nosaka, ka cilvēks nekad pilnīgi neatbrīvosies no dzīvniekam piemītošām īpašībām, un tātad runa var būt tikai par lielāku vai mazāku dzīvnieciskumu vai cilvēciskumu, par atšķirību to pakāpē. Cilvēces sadalīšanu divās krasi nošķirtās grupās, cilvēciskos un zvēriskos cilvēkos, labos un ļaunos, avis un āžos, — tādu dalījumu bez īstenības filozofijas pazīst vēl tikai kristiānisms, kam gluži konsekventi ir arī savs debess soģis, kas šo šķirošanu izdara.»²

Tūkstošiem nejaušību veido personības attīstības likumsakarības. Cilvēka organisms ir pakļauts novecošanai, sairumam. Nereti vienam un tam pašam saskaņojumam ar apkārtējo vidi var būt gan harmonisks, gan disharmonisks raksturs. «Tīrā» harmonija ir «tīra» prāta spekulācija. Pati tieksme pēc harmonijas parasti ir disharmonijas radīta, kā vēlēšanās šo disharmoniju pārvarēt. Otrais termodinamikas likums nosaka, ka ikviena autonoma sistēma tiecas ieņemt visvarbūtīgāko stāvokli. Tāds visvarbūtīgākais stāvoklis ir pilnīgs haoss. Cilvēks un sabiedrība stāv pretī šai tendencei, radot organizētāku un humānāku attieksmi pret apkārtējo vidi, veidojot sevi par dzīves

¹ Гольбах П. Галлерия святых. М., 1937.

² Engelss F. Anti-Dirings. R., Liesma, 1978, 104.—105. lpp.

saimnieku. Piegružota apkārtējā vide ir ne tikai saindēts gaiss un piesārņota daba. Šai jēdzienā jāietver arī neveselīga morāli psiholoģiskā atmosfēra, kultūras sārņi. Tie ir faktori, kas palielina haosa varu. Kad zinātne, tehnika un kultūra pārstāj kalpot cilvēkam, kad bruņošanās kļūst par galveno līdzsvara nosacījumu, cilvēce sāk dzīvot kā uz pulvera mucas. Mūsdienās karavīra apmācīšanai iznīcināšanas ābecē tiek tērēti 60 reižu vairāk līdzekļu nekā bērna apmācīšanai radošai zinātnei.¹ Pasaulē ik dienu bruņošanās vajadzībām iztērē vairāk par 1 miljardu dolāru. Cīņa par mieru visā pasaulē, par ekspluatācijas likvidēšanu, par taisnīgu, progresīvu un humānu iekārtu vienlaikus ir cīņa par harmoniskāku attiecību veidošanu. Saskaņojot tautu un valstu intereses pēc savstarpējā izdevīguma un savstarpējās bagātināšanās principa, tiek radīti labvēlīgāki apstākļi arī personības harmoniskai attīstībai. Tikai jāpiebilst, ka šī harmonija vienlaikus ietver sevī bezkompromisa cīņu pret cilvēcei naidīgu ideoloģiju, kara kurinātājiem, cilvēces dezinformētājiem. Aizvien bīstamāka cilvēces nākotnei var kļūt arī mietpilsoniskā pašapmierinātība, patērētāja psiholoģija, «masu kultūra», iluzoriskais optimisms un bezcerību sludinošais pesimisms.

Mūsu laikmets ir pārejas laikmets no kapitālisma uz sociālismu un komunismu. Šī pāreja notiek zinātniski tehniskās revolūcijas un straujas urbanizācijas apstākļos. Jūsnojot par galvu reibinošiem panākumiem vienā virzienā, mēs drīz vien varam neievērot kādas citas nozares atpalcību. Bet tā mūsdienu pasaulē var izpausties arī kā nepietiekami ātra vai nepietiekami kompleksi saskaņota augšupeja. Vai arī kā

¹ Громыко А. А. Выступление на пленарном заседании XXXI сессии Генеральной Ассамблеи ООН. — Правда, 1976, 29 нояб.

nespēja savlaicīgi saskatīt kādas parādības novecošanos. Personības kvalitatīva izaugsme visvairāk prasa šo daudzveidīgo, nepārtraukti saskaņojamo komplekso veidošanos, kurā netiek ignorēts arī procesa pretrunīgais raksturs. Zemas kvalitātes preces, zema sadzīves pakalpojumu kultūra vienlaikus ir arī zemas kvalitātes personības ārējā izpausme.

Sabiedrības pašpārvalde, aktīva, vispusīga, viengabalaina, radoša un humāna personība, princips «Viss cilvēkam, viss cilvēka labā!» un «No katra pēc spējām, katram pēc vajadzībām» — lūk, galvenie nākotnes personības harmonizācijas orientieri.

«Cilvēks ir visu lietu mērs, esošo, ka tās ir, neesošo, ka to nav.»¹ Šī senās Grieķijas «gudrības skolotāja» Protagora izteiktā doma ir viena no tām pamācībām, kas savu aktualitāti nekad nezaudē. Šī tēze sasaucas ar Ruso un Kanta domu, kas izteikta pēc vairāk nekā diviem gadu tūkstošiem — cilvēks ir (pareizāk, tam jābūt) galvenokārt mērķis, ne līdzeklis. Šīs tēzes marksisma-ļeņinisma mācībā iegūst materiālistisku un humānu traktējumu, bet reālu izpausmi — komunistiskajā sabiedrībā. Cilvēkam nav jākalpo pārdabiskiem, izdomātiem elkiem, ne «svētumam», kas atrauts no «grēcīgās» dzīves, ne lietām, komfortam, ko pats radījis, bet gan cilvēkam kā augstākajam mērķim un vērtībai.

Viens no ievērojamiem mūsu gadsimta domātājiem un humānistiem P. Teijārs de Šardēns rakstīja: «...Ja mēs ejam uz cilvēcisko zinātnes ēru, tad tā būs augstākā pakāpē ēra zinātnei par cilvēku — izzinošais cilvēks beidzot ievēros, ka cilvēks kā «izziņas priekšmets» ir atslēga visai zinātnei par dabu... Cilvēkā rezumējas viss, ko mēs izzinām... Ja cilvēcei ir

¹ Антология мировой философии, т. 1, ч. 1. М., Мысль, 1969, с. 316.

nākotne, tad to varētu priekšstatīt tikai kaut kādā harmoniskā brīvības samierinājumā ar plānošanu. Zemeslodes resursu sadale. Tieksmju uz brīvām telpām regulēšana. Optimāla mašīnu atbrīvotā spēka izmantošana. Nāciju un rasu fizioloģija. Ģeoeconomika, ģeopolitika, ģeodemogrāfija. Zinātnisko pētījumu organizācija, kas pāraug racionālā Zemes organizācijā...»¹

Lielais gadu tūkstošu disputs par to, kas ir īstais dabas, sabiedrības un cilvēka dzīves saimnieks — disharmonija vai harmonija, haoss vai kārtība —, nebūt nav beidzies. Antagoniskajā sabiedrībā tikai asas šķiru cīņas apstākļos sabiedrība varēja progresēt. Disharmonijas dominante ilgstošā sabiedrības attīstības vēsturē ir nenoliedzams fakts. Disharmonija bija lielā nemiera radītāja, cilvēka dvēseļu plosītāja un padziļinātāja. Šī disharmonija kā ievainots gliemis spēja arī visbrīnīgāko pārli veidot. Kādi nepārspējami harmonijas paraugi ir radušies pagātnes kultūras disharmonijas apstākļos! Ir izteiktas domas, ka vispirms jābūt kaosam, lai cilvēks spētu radīt mirdzošu zvaigzni. Z. Freids un daudzi tā sekotāji pievērsa uzmanību zemapziņas lielajai nozīmei cilvēku dzīvē, nonākot pat tās vienpusīgā absolutizācijā. F. Dostojevskis parādīja, ka cilvēki ir sarežģītāki, nekonsekventāki, pretrunīgāki un vienlaikus arī daudzveidīgāki un interesantāki, nekā mēs tos parasti iedomājamies. Blēzs Paskāls raksturoja cilvēku kā paradoks, kā pretrunu starp niecīgumu un grandiozitāti, kā galējību apvienojumu, himeru, haosu, pretrunu priekšmetu un brīnumu.

Pāreja uz sociālistisko un pēc tam uz komunistisko sabiedrību ir pāreja uz dabas, sabiedrības un cilvēka

¹ *Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М., Прогресс, 1965, с. 275, 277.*

harmoniskas saskaņas dominanti. Tas nebūt nenozīmē jebkura dramatisma un traģisma izskaušanu. Tie sevī iemieso arī lielas cilvēciskās vērtības. R. Tagore bailojas par cilvēkiem, kam svešas ciešanas. Aristotelis runā par traģēdiju lielo lomu cilvēku dvēseļu katarsē (attīrīšanā, šķīstīšanā).

Kāpēc mēs izjūtam tik varenu estētisko, arī morālo baudījumu traģēdiju pārdzīvojumā? Jau cilvēka izcelšanās no dzīvnieku pasaules nes sev līdzīgu gadu miljonus uzkrāto evolucionāro mantojumu — eksistēšanu riska apstākļos, nepārtrauktu gatavību riskēt, lai spētu izdzīvot. Arī sabiedriskā dzīve kļūst pelēcīga, personības dzīve garlaicīga un nerosinoša, ja tajā pietrūkst riska. Dažkārt mēs nesaprotam jauniešus, kad viņi nereti labprāt dodas gan darbos, gan nedarbos tur, kur bīstamāk, kur asāka dzīves izjūta. Komunistiskā sabiedrība ir sabiedrība, kas nepārtraukti atjauninājas un revolucionizējas, tāpēc arī katrs tās loceklis jāveido nevis par miermīlīgu un «ērtu» personību, bet par revolucionāru personību, kas nebaidās iet pretī vētrām, prot aizstāvēt jauno, progresīvo, prot cīnīties pret dzīves rutīnu, pelēcību, ieraduma despotisko spēku, dogmatismu, birokrātismu. Pētījumi rāda, ka visciešāk spēj saliedēties tas kolektīvs, kurā notiek radikāli, revolucionāri radoši pārveidojumi, kurā organizatoriskie pasākumi ir saistīti ar dziļu jēgu. Bet «ērtā» personība ir tīkama tikai ierobežotā sfērā, visbiežāk dzīves seklibā.

Mietpilsoniski komfortablos apstākļos, kad vide cenšas nodrošināt cilvēkam visu, ko viņš vēlas, — apstākļos, kas neprasa aktīvu, radošu darbību, nepieļauj risku, nereti vērojami pārspīlēti centieni izraisīt disharmoniju. Tiek pielūgta nekārtība, cildināts haoss, demonstrēta netīrība un skrandainība, tiek radīts pārspīlēts troksnis. Garīgā aptaukošanās alkst pēc asām izjūtām, tāpat kā asaraina sentimentalitāte — pēc nežēlastības un cietsirdības. Kādi gan nenotiek aprobežo-

tības čempionāti, lai apmierinātu mietpilsoņu gaumi: 133 stundas nepārtraukta runāšana, 101 minūti nepārtraukts skūpstis, četrpārus noskrieti 23 kilometri 12 stundās un 5 minūtēs, 42 minūtēs aprītas 225 dzīvas zelta zivtiņas, 16 minūtēs — 50 saldējuma porcijas, 8 minūtēs — 113 pankūkas, 6 stundās un 7 minūtēs izdzerta 81 glāze tējas, visgarākie nagi izaudzēti — 58 centimetri, visgarākais mats — 789 centimetri, visskaļākais blāviens — 111 decibelu (tuvojas vidējas jaudas reaktīvās lidmašīnas motora rūkoņai) ...

Mūsdienu modernistiskajā mākslā vērojami centieni pārvērst disharmoniju par vienu no svarīgākajiem kompozīcijas principiem, jo disharmonija, haoss, dumpīgums vienmēr cilvēku nostādot negaidītā situācijā, virzot ekscentriskumā. Un atkal iezīmējas galējību tuvinības divainība. Cilvēks nealkst pēc tā, kas viņam ir pārpilnībā. Disharmonija, haosa pārpilnība cilvēku dzīvē parasti radīja lielo tieksmi pēc harmonijas. Pārāk nospodrināta, spilveniski pēliska iemidzinoša harmonija, paradiziska ērtība neatbilst cilvēka dabai. Viktors Igo uztraucas par silto guļasvietu, kas padarot cilvēku cietsirdīgu. Šekspīrs savos sonetos raksta:

*Tā, paguris no satiecības maigās,
Es meklējos pēc rūgtuma, lai dzeļ...
No ilgas laimes asins sarecē.*

*Lai mazās ciešanās to steidzam dziedēt.
Lai ķildu sūrās zāles paglābj mūs,
Pirms nelabi no saldās milas kļūs...¹*

Cilvēks alkst daudzveidīgi izjust un pārdzīvot dzīvi. Dvēseļi spēj apburt dzīves kontrastējums. Mēs parasti pārāk vienpusīgi redzam harmonijas izpausmi. Taču

¹ Šekspīrs V. Kopoti raksti, 6. sēj. R. Liesma, 1965, 366. lpp.

harmonija ietver dzīves lielo, pretrunīgo, dramatisko saskaņu, to, ko tik labi izteicis Fausta vārdiem J. V. Gēte:

*Kas visai cilvēcei par daļu kriet,
Es sevī pašā gribu izbaudīt.¹*

Arī tieksme pēc haosa ir sava veida nabadzīgas harmonijas radīta. Mēs nereti varam maldīties, ja tikai no haotiskas dzīves atvasinām disharmonijas pielūgsmi un harmoniju iztēlojam tikai kā tieksmi pēc saskaņas. Cilvēks alkst pēc līdzsvara starp sasniegto un vēl nesasniegto, jūt vajadzību pēc jēgpilnas dzīves, tiecas iziet ārpus iepriekšējo paaudžu noteiktiem rāmjiem, radīt to, kā vēl līdz šim pasaulē nav bijis. Cilvēku vilina vēl nesasniegtie augstumi un tāles, vēl neizjustie un neizteiktie jūtu bezdibeņi.

Dramaturgs Viktors Rozovs teicis, ka cilvēks ir pakļauts divu veidu pārbaudēm — «pārbaudei ar nabadzību un pārbaudei ar pārticību. Kopš savas pārādīšanās zemes virsū cilvēks tika pārbaudīts ar nabadzību. Bija vajadzīgs apgērbs, jumts virs galvas, bija vajadzīga pārtika, un visa dzīve pirmatnējam cilvēkam pagāja, iegūstot šo barību, ierīkojot mājokli... Un tā gadsimtiem ilgi. Cilvēki, ja tā var teikt, pierada pie pārbaudes ar nabadzību. Radija attiecīgu morāli, likumus, kārtību un pat reliģiju. Nosviest zemē gabalu maizes ir grēks! Bet pamazām sākās pārbaude ar pārticību... Mūsdienų hipiji — jaunieši, kas aizgājuši no pārtikušām ģimenēm, — pārticībā nav atraduši laimi... Beigās cilvēkam nav vairs kur palikt, visu aizņem lietas.»²

Piebildīsim, ka cilvēks ilgajā attīstības gaitā ir pārbaudīts daudzveidīgi un daudzveidīgai pārbaudei pretī

¹ Gēte J. V. Fausts. 64.—65. lpp.

² Rozovs V. Cilvēcīgais cilvēks. — Padomju Jaunatne, 1974, 25. janv.

viņš arī tiecas, lai varētu sevi daudzveidīgi apstiprināt un arī noliegt.

Mūsu Zeme ir nepilnīga. Cilvēks ir vienīgā būtne, kas to apzinās. Cilvēks ir vienīgā būtne, kas apzinās arī savu nepilnību. Ar to sākas civilizācija un kultūra. Un tieši tāpēc cilvēka galvenā misija ir pilnveidot sevi un apkārtējo pasauli. Pilnība, kas vairs nav pilnveidojama, dzīve, kas apmierinās ar sasniegto, kas neprasa jaunrades nemieru, meklējumu un izzīņas risku, zināmu grūtību pakāpi ceļā uz mērķi, nevar būt nedz īsti laba, nedz skaista. Tā ir mirusi harmonija. Uz Zemes plaiksnī zibeni, tā dreb zemestrīcēs, ir sausums, karstums, ūdensplūdi, neizturams aukstums, plēsīgi zvēri, indīgas čūskas. Dažkārt mēs vēl īsti nezinām, kā saskaņoties un kā pretī stāvēt dabai mūsu tuvākajā apkārtnē, ko nu vēl runāt par cīņu ar ugunīgo lavu, kas verd Zemes iekšienē. Pasaulē ir vēl tik daudz sāpju, ciešanu, netaisnības. Pat mūsu saskarsmē ar cilvēkiem, kurus cienām un mīlam, ir vēl tik daudz tāda, ko raksturo vārdi — nepilnība, nabadzība. Cilvēce vēl tikai sāk pāriet no priekšvēstures uz tās īsto vēsturi, sāk izkūņoties no sava šūpuļa. Vai tad mēs drīkstam jau slīkt mīkstos domu pēļos un noziedzīgā optimismā, uzskatīt, ka sabiedrības daudzveidīgais progress ir nodrošināts bez mūsu pašu sviedriem, bez mūsu aktīvas līdzdalības. Pasargāt cilvēci no sevis pašas iznīcinošas disharmonijas — lūk, viens no galvenajiem harmonijas jautājumiem. Kā izveidot visveselīgāko sabiedrību, kas vienlaikus optimāli spēj bagātināt sevi un katru personību, — šis uzdevums nekad nav galīgi atrisināms. Katrā attīstības stadijā tas atkal un atkal radoši risināms no jauna, par jaunu izbaudot sevī cilvēces augstumu un dziļumu, tās laimi, nelaimi, par jaunu mēģinot izprast sevi bezgalīgajā pasaulē, meklējot dziļāku saikni ar to.

DZĪVES CEĻOS

*Mana sirds triec savas bangas pret
pasaules krastu un raksta tur ar savu
asaru zīmēm vārdus: «Es tevi mīlu.»*

R. Tagore

Ceļi! Kāda to dažādība un daudzveidība. Ir zemes, ūdens, gaisa ceļi; ir šauri un plati, bruģēti un asfaltēti, taisni un likumaini, līdzeni un grumbuļaini; apbraucami, aizšķērsoti, krustceļi, strupceļi; uzvaru un sakāvju ceļi; ceļi uz pilnību un ceļi uz izeju.

Pārnēstā nozīmē ar vārdu «ceļš» nereti raksturo cilvēka dzīves gaitu. Mēs novēlam cits citam laimīgu ceļu, labu ceļavēju, žēlojamies par apstāšanos pusceļā. Dzīves padoms ir sava veida ceļvedis, dzīves orientējošā karte. Bet neviens ceļvedis nav tik bagāts ar kļūdām kā šis — dzīves ceļvedis. Šajos ceļos sastopamies ar paradoksu pārpilnību. Kolā Briņons sūta pie velna lielceļus, kas ved tieši pie mērķa. Haklberijs Fins meklē sarežģītākos ceļus un noraida vienkāršos, jo tie ir neinteresanti. Paradoksāli, bet dažkārt jauna ceļa meklējumus un radošu pieeju izraisa tieši strupceļš.

Cik grūti ir orientēties dzīves ceļu labirintos! Tur ir bērības takas, pa kurām domās mēs vēl skraidām vecumdienās. Tur ir jūtu diktēto un prāta apsvērtu ceļu krustojumi. Blakus neinteresantam pienākuma ceļam var vīties vilinošais «grēka ceļš». Atļautie, ietei-

camie, neieteicamie un aizliegtie, patiesības un maldu, sapraššanās un naida, pilnveidošanās un iznīcības, miera un kara ceļi, ačgārnī, kompromisa, izlīgšanas, pieticības, mietpilsonības un avantūrisma ceļi. Daudz aprakstīts ir *via dolorosa* — sāpju ceļš. Apceru bagāts ir arī daudzu maldu vainagotais atgriešanās ceļš.

Cilvēkiem kā labākie un harmoniskākie tiek piedāvāti dažādi ceļi. Katra ideoloģiskā sistēma, katra reliģija, katra kultūra, katrs laikmets, katra šķira un nozīmīgāks sabiedrības slānis ieteica savu ceļu — dzīves orientieri. Tie bija gan tradicionālie, gan novatoriskie, gan optimistiskie un pesimistiskie, zemes un debesu ceļi. Ikviens šāds ceļš iekļauj sevī noteiktu vērtību orientāciju, dzīves veidu, izpratni par taisnīgumu, pienākumu, laimi, godu, dzīves jēgu, labklājību. Labākā dzīves veida ieteikums vienlaikus ir dzīves stratēģiskās linijas, dzīves pamatstila raksturojums. *Quo vadis* — kurp ej — ir nozīmīgākais jautājums katra cilvēka dzīvē. Atkarībā no tā mainās arī mūsu saskaņa ar apkārtējo pasauli.

Kurp iet? Norādījumu šai ziņā nekad nav trūcis. Gandrīz katrs padomdevējs ir atgādinājis dievieti Panaceju, kas radījusi visu dziedinošo līdzekli, derīgu visiem dzīves gadījumiem. Pārsteidzoša ir šī tieksme neatkarīgi no laika un telpas ieteikt visiem cilvēkiem vislabāko dzīves ceļu. Tādējādi šis vislabākais parasti kļūst par visabstraktāko un dzīves praksei vismazāk piemēroto ceļu. Cik daudzi nav apmaldījušies, cik daudz talantu pazuduši, cik daudz mietpilsoņu un glēvuļu nav radušies, ejot pa laiku lokos izdaudzina to «zelta vidusceļu»! Bet abstraktais galējību ceļš nav bijis labāks. Cik nihilistu, avantūristu un fanātiķu nav izauklējušas galējības! Visgrūtāk šajos ieteikumos ir harmonizēt konkrētā laikmeta un vides objektīvās prasības ar konkrētās personības iespējām un interesēm. Mūsu laikmeta dinamisms vēl vairāk

sarežģī šo problēmu, tāpēc ka cilvēkam ir nepieciešams vairākas reizes savā dzīvē būtiski pārkvalificēties vai vismaz būtiski celt esošās kvalifikācijas līmeni. Pie tam nepārtraukti atmirst daudzas vecās profesijas un jauno rašanos ne vienmēr var savlaicīgi prognozēt. Bet profesionālā orientācija un tās neatliekamā tālākā attīstība un pilnveidošanās ir tikai viens no svarīgākiem dzīves ceļa harmonizācijas aspektiem.

Dzīves ceļu raksturo visas cilvēka dzīves un darbības koptvērums: gan to apstākļu un faktoru kopums, kas neatkarīgi no paša cilvēka labvēlīgi vai nelabvēlīgi veidojuši cilvēka dzīvi, gan arī to faktoru kopums, kas raksturo cilvēka paša lomu savas dzīves veidošanā. Galvenais cilvēka dzīves ceļā ir objektīvo (no cilvēka neatkarīgo) un subjektīvo (no cilvēka atkarīgo) apstākļu un faktoru harmonija. Apstākļi raksturo šīs saskaņas iespēju fonu, faktori — to, kas no šīm iespējām praktiski tiek izmantots. Labvēlīgi apstākļi paplašina personības attīstības iespēju fonu, bet ne vienmēr šīs iespējas tiek izmantotas.

Ko līdz cilvēkam piedāvātie tūkstoš labie ceļi, lielas iespējas, ja viss cilvēkam vienaldzīgs. Mums jā-sāk nopietnāk analizēt lielo iespēju traģiku, labvēlīgo apstākļu radīto disharmoniju. Mēs nereti vēlam bezmākoņainu bērnību, mūžīgu pavasari, «lai sāpju nav un gaiši smejas acis», lai «mirtes, rozes, vijolītes» ik brīdi mūs iepriecina. Mēs kritizējam salkanos gulbīšus uz tepīkiem, bet nemanām tos dvēselē. Kāda skol-niece raksta: «Es negribu neko pārveidot, jo mūsu zemē ir labi dzīves apstākļi un es ne pēc kā sevišķa netiecos...»

Pazīstamas ir Tantala mokas, kad lielo pārpilnību nespēj izmantot. Frančiem ir izteiciens «grūtības ba-gātības dēļ, lielas izvēles dēļ». Pārdomu vērts ir arī latīņu izteiciens, kas mantots no Vergīlija — «baidos no danajiem (grieķiem — A. M.), kaut arī viņi nes

dāvanas». Cik bieži mūsu labestība, dāvanas, aizbildniecība mazina personības patstāvību un radošo spēku attīstību! Ja trimdinieks Pikaso spēja savā mūžā radīt 1185 gleznas, 7098 zīmējumus, 17 411 uzmetumus un grafikas darbus, 1228 skulptūras, tad vispirms jārūnā par personības milzīgo aizrautību darbā.

Cilvēks ir atbildīgs ne tikai par paveikto. Cilvēka atbildības sfērā ir iekļauts arī *nepaveiktais*, tas, ko viņš būtu varējis veikt, pat tās spējas, kas netika attīstītas slinkuma dēļ. Smadzeņu potence nereti tiek izmantota tikai dažu procentu apmērā. Mūsu nepaveiktais darbs, mūsu neizaudzinātie bērni, mūsu nepietiekamais cilvēciskums ir disharmonijas izpausme starp mūsu iespējām un paveikto. Tā ir nopietna morāla problēma. Jāatbild ne tikai par ceļiem, kurus mēs esam gājuši, bet arī par ceļiem, kurus esam nogulējuši, kurus varējām iet. Cik ir vērtīgu grāmatu, teātra izrāžu, kultūras bagātību, labu vārdu un darbu, ko mēs varējām izlasīt, redzēt, pateikt, paveikt. Neizmantotās rezerves cilvēkā un apkārtējos apstākļos — šī problēma kļūst sevišķi aktuāla sociālisma apstākļos, kad ir likvidēti daudzi šķēršļi, kas kavē personības brīvu un vispusīgu attīstību, kad lielu nozīmi iegūst *katra* cilvēka pilnvērtīga un radoša attīstība. Bet bez paša cilvēka kā subjekta nozīmes pieauguma, bez paša tieksmēm uz pilnveidošanos, bez paša riska, grūtību pārvarēšanas, nopietna darba nevienam cilvēkam nevar aizbīdīt līdz optimālam spēju izmantošanas līmenim.

Kopš tālas senatnes astrologi ir centušies noteikt zvaigžņu stāvokli cilvēka dzimšanas laikā, lai pareģotu viņam nolemto likteni. Pirms 25 gadsimtiem tika sastādīts horoskops, kas raksturo dzīves ceļu atkarībā no tā, kādā gadā cilvēks dzimis (peles, vērša, tīģera, zaķa, pūķa, čūskas, zīrga, aitas, pērtiķa, gaiļa, suņa, cūkas). Arī mūsdienās cilvēki dažkārt fatāli tic noteiktai dzīves gaitai un cenšas to izzināt pēc horosko-

piem, zīlējumiem. Nereti cilvēki atrod kādu pareģojuma sakritību ar paša dzīvi. Īstenībā nekā divaina tur nav. Cilvēks ir tik daudzveidīgs, ka nereti pat vispretrunīgākajos salīdzinājumos viņš spēj rast līdzību ar sevi. Gēte dižojās ar to, ka viņu apsmej gan karstie, gan aukstie. Pats viņš nicināja tos, kas nav ne karsti, ne auksti, un aicināja iet līdz galējībai. Bet Gēti raksturo arī cita polaritāte. Viņš, kuru citi uzskata par laimes lutekli, par mierīgo un nosvērto olimpieti, pats par sevi saka: «Es varēju mēnešiem ilgi ciest un klusēt kā suns; bet es vienmēr tiecos pēc sava mērķa. Un, kad beidzot biju ticis tam klāt, es tam uzklupu no visa spēka, lai notiktu kas notikdams. Kā es tiku plosīts! Un visbiežāk par saviem viscēlākajiem darbiem. Taču bļautīšanās mani nekad nav ietekmējusi... Ja es būtu lāvis vaļu visām savām tieksmēm, es būtu iegrūdis postā pats sevi un visus savus tuviniekus!»¹

Cilvēka ceļš nav fatāli noteikts, tas atrodas noteiktā saistībā ar laikmetu, sabiedrību, ar uzdevumu, kādu cilvēks veic, un, beidzot, arī ar pašu ceļa gājēju, tā gribu, spējām, dzīves veidu. Pamācoša ir ķīniešu fabula. Pūcei ļaudis teikuši, ka tai pretīga balss. Tā nu viņa lidojusi uz citu pusi, cerēdama dzirdēt labākus vārdus. Bet balodis pūci pamācījis: «Nevajag lidot uz citu pusi. Tur ļaudis to pašu teiks. Vajag balsi mainīt.»

Mēs bieži vainojam ceļu, kad pats ceļnieks ir vainīgs. Kur pāri gājis cilvēks, tur nereti ir postaža. Daudzi konflikti nav atrisināmi, kamēr nemainīti paliks cilvēku raksturi, attieksme pret dzīvi. Pie darba un grūtībām nepieradinātais dzīves ceļotājs nemīlēs grūtos darba ceļus, bet vieglie un dikdienības ceļi jau

¹ *Rolāns R. Kopoti raksti*, 11. sēj. R., Liesma, 1969, 394., 392. lpp.

nevar būt laimes ceļi. Bronislavs Nušičs raksta: «...Atņemt cilvēkiem rūpes nozīmētu smagi nogrēkoties pret cilvēci.»¹ Šādu nogrēkošanos mēs redzam gan aklajā mātes mīlestībā, gan cilvēka patērētāja (*homo consumens*) veidošanā, gan tādā balstišanā un aizbildniecībā, ka cilvēks nespēj vairs «stāvēt uz savām kājām».

K. Skalbe runā par milžiem, kuri nespēj panest vieglumu. Gēte saka, ka tikai plukatas ir pieticīgi. Romēns Rolāns, raksturojot ģēnijus, norāda, ka tie grib šķēršļus un šķēršļi rada ģēnijus.

Liela ir tautas gudrība, kas cilvēku neorientē uz viegliem un ērtiem ceļiem, ja dzīvē vēlas sasniegt kaut ko diženu. Liela vērtība ir lielu pūļu vērtā. Daudzās pasākās varoņiem ir jāpārvar trejādas grūtības, trejdeviņi tālumi, jāiziet caur uguni un ūdeni, lai gūtu cerēto. Brīnums ir jānopelna. Šī gudrība atspoguļojas arī nostāstā par grēkā kritušo eņģeļu Orienciņa un Okcidenciņa vainas izpirkšanu ar varoņdarbu. Katram no viņiem jānoiet kājām vairāki miljoni jūdžu pa paša izvēlēto ceļu. Tas, kas izvēlēties taisno, līdzeno, ērto ceļu, sākumā gan straujāk virzās uz priekšu, bet vēlāk, vienmuļības nogurdināts, nespēj sasniegt mērķi. Otrs, izvēlēties visdažādākos ceļus, dodas gan pa kalniem, purviem, mežiem, pļavām, brien pāri upēm, pārvar visdažādākos šķēršļus un beidzot sasniedz mērķi.

Labi ielūkojoties dzīvē, varam vērot, ka grūtie darbi labāk veicas nekā vieglie, ka vieglie ceļi pārvēršas par grūtākajiem, neriskantie par riskantākajiem. Kur ir risks, optimāla grūtību pakāpe un sarežģītība, tur ir arī interesantāk dzīvot. Kāpēc labam šahistam nav interesanti svinēt nepārtrauktas uzvaras pār iesācējiem? Un kāpēc tāds prieks, kad gūta uzvara pār spēcīgāku pretinieku?

¹ Nušičs B. Autobiogrāfija. R., LVI, 1964, 16. lpp.

Senajā Grieķijā bērnu audzināšanā tika izmantotas Ezopa pasakas. Kādā no tām stāstīts par Prometeju, kurš pēc Zeva pavēles parādījis ļaudīm divus ceļus — brīvības un verdzības ceļu. Brīvības ceļš sākumā bijis nelīdzens, šaurs, bez ūdens, dzeloņains un briesmu pilns. Tikai beigās tas kļuvis līdzens, viegli ejams, auglības un valgmes bagāts. Verdzības ceļš sākumā bijis līdzens, gluds, puķēm klāts, baudām bagāts, bet vēlāk šis ceļš kļuvis aizvien šaurāks, akmeņaināks un nabadzīgāks.

Audzināšanas darbā nereti tiek jaukti jēdzieni «labs bērns» un «ērts bērns», labums ap cilvēku un labums pašam cilvēkam. Alberts Bels raksta, ka «cukursaldā sīrupā var noslikt tikpat labi kā asinīs»¹. Lai lasītājs nedomā, ka autora nolūks ir aicināt atgriezties pirmatnējā nabadzībā, iet sāpju un traģisma ceļu. Nē! Cilvēces un cilvēka glābiņš ir pilnības ceļš, bet tāds, kas dara bagātāku arī pašu cilvēku — emocionāli, intelektuāli, profesionāli, estētiski, tikumiski. Bet pati pilnība nav tikai pilns vēders un pilna māja ar mēbelēm un apģērbu, tāda izpratne par pilnību — pārāk šaura un egoistiska. Kad pasaulē vēl ir tik daudz ciešanu, sāpju, netaisnības, mēs nedrīkstam mīkstos spilvenos justies noziedzīgi apmierināti, ieslikt dikdienībā un garlaicībā.

Viena no cilvēku ilūzijām ir doma par paradīzi kā augstāko pilnību, kā dzīvi, kas vairs nav tālāk pilnveidojama. Ievērojamais sengrieķu filozofs Platons tiecās pēc vispilnīgākās idejas un visideālākās valsts, kas tālākā gaitā varētu palikt nemainīga. Šo skaistāko un labāko veidojumu viņš nosauc vienlaikus par visistāko traģēdiju. Jā, tā patiešām ir traģēdija, ja kāds iedomājas, ka jau sasniedzis pilnību, un uzskata sevi par visa vērtīgā augstāko iemiesojumu. Pil-

¹ Bels A. Saucēja balss. R., Liesma, 1973, 95. lpp.

nība, kas tālāk vairs nav pilnveidojama, pati sevi sāgrautu. J. V. Gēte teicis, ka prātam nav nekā nāvēgāka par atziņu, ka viss ir labi tā, kā tas ir: tā ir ikvienu patiesu jūtu iznīcināšana. K. Markss rakstījis: «...kas tad cits ir bagātība, ja ne absolūta cilvēku radošo spēju izpausme... visu cilvēcisko spēku kā tādu attīstība, neattiecinot to uz kaut kādu *iepriekš noteiktu* mērogu.»¹ Lūk, galvenā cilvēka dzīves ceļa nebeidzama maģistrāle — bezgalīgajā pasaulē bezgalīgi radoši pilnveidoties. Nav neviena iepriekš noteikta absolūtas pilnības ceļa, dzīves orientiera, absolūtas normas, pēc kuras visos gadījumos varētu vadīties. Tāpēc jau arī cilvēkiem arvien jāsaglabā alkas pēc pilnības un harmonijas, griba un enerģija pilnību un harmoniju radīt.

Tā tad dzīves ceļš raksturo visu objektīvo un subjektīvo apstākļu un faktoru kopumu, bet dzīves veids rāda to, ko pati personība spēj sevī un apkārtējā vidē veidot. Starp dzīves ceļu un dzīves veidu var pastāvēt asas pretrunas, tās it sevišķi raksturīgas antagoniskās sabiedrībās. Augsti morālisks dzīves veids var būt savijies ar neveiksminieka un nīcināta cilvēka dzīvi.

Aplūkosim vairākus dzīves veidu ieteikumus, ko daļēji apkopojis amerikāņu filozofs, sociologs un psihologs Čārlzs Moriss:

«Saglabāt visu labāko, ko sasniedzis cilvēks.

Būt neatkarīgam no cilvēkiem un lietām.

Būt iejūtīgam un līdzjūtīgam pret cilvēkiem.

Lai mijas liksmība ar vientulību.

Lai mijas darbs ar dzīves baudu, līdzdarbojoties kolektīvā.

Nepārtraukti apgūt mainīgos dzīves apstākļus.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. 1, с. 476.

Apvienot darbu un baudu ar apkārtējās pasaules un cilvēku dzīves vērojumiem.

Dzīvot veselīgā un bezrūpīgā baudā.

Mierīgi tvert dzīvi, saglabājot sevī kaut kādu cerību.

Dzīvot stoiciskā pašsavaldišanā.

Pārdomāt iekšējo dzīvi.

Lai dzīve būtu bagāta riskantām rīcībām.

Pakļauties košmiskiem (arī dievišķiem) mērķiem.»

Ir izteiktas arī domas, ka vienlaikus jācenšas sevi iemiesot daudzveidīgus dzīves stilus vai vismaz ilgstoši nepieturēties pie viena. Amerikāņu psihologs V. Džeimss raksturo pasauli kā savstarpēji nesaistītu notikumu un parādību kopumu. Savukārt cilvēks, pēc viņa domām, satur sevī bezgala daudz dažādu indivīdu iespējamību. Atkarībā no dzīves vajadzībām, no interesēm vai izdevīguma katrā dzīves momentā uz dzīves skatuves uzstājas cita personība. Katrā situācijā cilvēks it kā kļūst par citu indivīdu. Cilvēks citādi izturas baznīcā, citādi restorānā, veikalā, bēres utt. Plurālistiskā personība prasa arī plurālistisku dzīves veidu.

Ir bijuši arī mēģinājumi noraidīt jebkādu dzīves veidu, stilu, ceļu konstruēšanas mēģinājumu, lai cilvēks būtu nesaistīti brīvs kā vējš. Bet arī anarhistiska vai nihilistiska pieeja dzīvei pauž noteiktu dzīves pozīciju, arī vējam ir noteikts virziens, un tas ir daudzējādi saistīts. Paši «vēja milētāji» nereti slēpjas aizvējā.

Mūsu laikmetā aizvien grūtāk vienam cilvēkam ir kļūt par kompetentu padomdevēju gan dzīves ceļa izvēlē, gan profesionālā orientācijā, gan atsevišķās dzīves situācijās. Profesiju vārdnīcā 1926. gadā Padomju Savienībā bija minēti 10 300 nosaukumi, bet pašreiz profesiju skaits pārsniedz 30 tūkstošus. Katru gadu ap 500 profesijas rodas no jauna un vienlaikus

vairāki simti profesiju atmirst. Katram cilvēkam ir nepieciešami daudzpusīgi kompetenti padomdevēji. Bet arī pašam cilvēkam jātiek skaidrībā vismaz par trim jautājumiem (vai jācenšas tos skaidrot): kas es esmu, par ko es varētu un par ko gribu kļūt, kas man šai nolūkā jādara.

Liela nozīme ir arī paša attieksmei pret dzīves ceļu. Dižais indiešu rakstnieks un humānists Rabin-dranats Tagore saka: «Mēs varam raudzīties uz ceļu no diviem dažādiem viedokļiem. Viens uzskata to kā šķērslī, kas atdala to no viņa ilgu priekšmeta; tādā gadījumā mums šķiet, ka katru soli savā ceļojumā mēs sasniedzam, izcīnot to no pretvaras. Otrs redz tanī ceļu, kas ved mūs uz nolikto, un tādējādi tas ir mūsu mērķa daļa...»¹ Mums nereti pietrūkst rotaļīguma dzīves ceļos. Pretvaru tad saskatām ik uz soļa. Pat vieglu darbu veicam it kā spēku galējā sasprindzinājumā. Mēs «cīnāmies» tur, kur jāpasmaida. Sieva cīnās ar vīru, pircējs ar pārdevēju, skolotājs ar skolēnu, padotais ar priekšnieku, sliņķis ar aizbildni, žūpa ar šnabi. Daudz šajā cīņā maznozīmīgu uzvaru un sakāvju! Un bēdīgākais ir tas, ka īstai, nozīmīgai, principiāli svarīgai cīņai un varonībai nepaliek tad vairs ne laika, ne spēka. Vai diena ir uzvarējusi nakti un nakts — dienu? Vai okeāns ir uzvarējis debesis, tur sūtidams savu valgmi? Vai plāvējs ir uzvarējis pļavu? Daudzas sīkas uzvaras dažkārt plašākā skatījumā ir lielas sakāves sastāvdaļas. Tās ierauj personību nepārtrauktu konfliktu jūklī, sīku veiksmju un neveiksmju virpulī, kas neko nozīmīgu nedod nedz personības, nedz ģimenes, nedz sabiedrības pilnveidošanā. Cik daudzas traģēdijas ir tuvu komēdijām, it sevišķi tur, kur vētra plosās ūdens glāzē. Un varbūt pastāv pat tāda dzīves likumsaka-

¹ Tagore R. Filozofiskie apcerējumi. R., 1939, 15. lpp.

rība, ka cilvēkam tikai pa retam maksimāli jāizlieto savas spējas, atstājot rezervei vismaz tik daudz, lai spētu pasmaidīt.

Ir nostāsts par to, ka jauna ceļa gājēji dažkārt atgādinot ceļotāju, kurš iet nezināmā tumsā. Bet viņam uz muguras ir gaismeklis, kas apgaismo ceļu sekotājiem. Danko apgaismoja ceļu ar savu sirdi. Kas ir tas brīnums, ar ko mēs apgaismojam savu dzīves gaitu? J. Akuraters raksta par zemes dēlu un tā mazo dziesmu, teiku un ziedu lielo mīlestību: «Jā, dīvaina ir zemes dēla dvēsele ar savu dārgumu. Un — ja pie viņa pieietu kāds bagāts karalis un solītu tam visu zemes godību un varu par to mazo ziedu viņa pirkstos — vai viņš to atdotu? «Ak, karal,» viņš teiktu, «ko tev līdzēs mans brīnums, ja tev nava pašam sava?»»¹ Rakstnieks M. Meterlinks lugā «Zilais putns» runā par svētlaimi lūkoties zilajās debesīs, rietošā saulē, ieraudzīt iedegamies zvaigznes, skriet basām kājām pa rasoto zāli; runā par prieku domāt, saprast, apcerēt skaisto, mīlēt; par svētlaimi just sevi veselu, elpot svaigu gaisu. Par nožēlu, modernais cilvēks bieži akls lielā ātrumā trauc garām šiem priekiem un svētlaimēm kā dzīves nebūtiskiem niekiem. Sevi noplicinoša nevaļa ir nepietiekami risināta problēma.

Brīvības, progresa, nopietna darba, patiesības, humanisma, lielo vērtību radišanas un aizstāvēšanas ceļš cilvēces vēsturē nekad nav bijis viegls. Tas prasa savienot dziļu cieņu pret cilvēkiem ar augstu prasīgumu gan pret sevi, gan citiem, noraida pašapmierināšanos ar sasniegto; prasa vārdu un darbu vienību, prasa būt kolektivistam, patriotam, internacionālistam; prasa ieņemt aktīvu un sabiedriski nozīmīgu dzīves pozīciju, pastāvīgi papildināt savas zināšanas, orientēties dzīves daudzveidībā; prasa sevis, cilvēces

¹ Akuraters J. Degošā sala. R., Liesma, 1971. 112.—113. lpp.

un pasaules izziņu, izjūtu un pārveidi; prasa, lai mēs nepieļautu tādu ceļu attīstību, kuri nav savienojami ar mūsu sabiedrības un personības attīstības cilvēcisko būtību, — lai mēs izskaustu mantrausību, birokrātismu, formālismu, vienaldzību pret cilvēkiem, lišķību, cinismu, žūpību u. tml. parādības.

Vispirms mūsu ceļš ir darba cilvēka dzīves ceļš. Pašreiz mēs kritiski apzināmies, ka kvalitatīvi savādākai ir jāklūst jaunās paaudzes sagatavošanai darbam. Mums visiem ir jāmeklē, kā optimāli saistīt darbaudzināšanu ar idejiski politisko, tikumisko un estētisko audzināšanu. Darba dzīvei ir jābūt tai atslēgai, ar kuru atslēdz gan brīvības, gan patiesības, gan cilvēcības, gan miera, gan laimes ceļa vārtus.

Vissaprātīgākās būtnes rokās atrodas aizvien lielākas iespējas kļūt gan par humānu dabas, sabiedrības, kultūras un sevis saimnieku, gan iznīcināt sevi un cilvēces sasniegumus. Mūsu liktenis, mūsu laime, dzīves jēga ir mūsu pašu rokās. Un vēlreiz uzsversim domu, ka «vieglie ceļi» nereti pārvēršas par visgrūtākajiem. Nekāda prieka valstība un progresa cerība nav gaidāma ne no izlutinātām un kaprīzām mātes meitām, ne pārmērīgi balstītiem tēvu dēliem. Katra izlutināta cilvēka kaprīze rada papildu grūtības. Sīko kaprižu haosā var tikt pazudināti cilvēku cildenākie nodomi, tie «noslikst» seklumā. Tā var veidoties arī karaliski egoistiskā ne dzīves, bet uzdzīves ceļa pielūgsme. Dzīvē ir daudz gan jēgas, gan bezjēgas radīto grūtību, prieku un sāpju. Jēgpilnā dzīvē pat asarām, sāpēm, neveiksmēm un vilšanās rūgtumam ir pavisam cita vērtība nekā dikdienim viņa gaudās.

Jau gadu tūkstoši pirms mūsu ēras senās Indijas rakstu krājumā Upanīšadās ir mācīts: «Tu iegūsi atdodams» un «Vienīgi darbībā tev būs vēlēšanās dzīvot simts gadus».

DAUDZVEIDĪBĀ UN IEROBEŽOŠANĀ

*...bet eju, ar Eifeļu torņiem apkārts,
cilvēkiem lielumu mācot,
jo es zinu, kā šaurumi māc...*

A. Čaks

Komunistiskās audzināšanas galvenais uzdevums ir attīstīt vispusīgu un harmonisku personību. Dažkārt, dzenoties pēc iespējami lielākas pasākumu daudzveidības, mēs ceram, ka varēsim realizēt šo uzdevumu. Bet pasākumu lērums, ja tas vēl nav saistīts ar pārdomātu sistēmu, rada haotisku, sadrumstalotu un diletantisku personību. Tukša vispusība «harmonizējas» ar aprobežotu vienpusību, ar garīgu nabadzību un personības nepietiekamu attīstību. Nereti šāda vispusība sublimējas negaumīgā spožumā un netaktiskā skaļumā. Par šādas vispusības vienpusību dziļu psiholoģisku vērojumu sniedz Arturs Šopenhauers: «...Prāta trulums rada to, daudzās sejās iezīmēto pastāvīgo interesi par visu, kaut vai par visniecīgākajiem ārējiem notikumiem, — *iekšējo tukšumu*, kas ir īsts avots garlaicībai, kas mūžīgi rosina subjektu dzīties pēc ārējiem uzbudinājumiem, lai vismaz ar kaut ko varētu iekustināt prātu un garu. Tāds cilvēks nav izvēlīgs šā mērķa sasniegšanas līdzekļos...»¹

¹ Шопенгауер А. Афоризмы житейской мудрости. СПб. 1914, с. 24.

Personības veidošana vispārums ir saistīta ar izvēles un atlases spēju attīstīšanu. Nav māksla pateikt jebkuru vārdu, bet gan attiecīgā situācijā visvairākgāko. Ir paruna: «Klusē, ja tu nevari neko pateikt, kas labāks par klusēšanu.» Bet nereti cilvēks visvairāk runā tieši tad, kad nav īsti ko teikt. Mēs dažkārt pieklīdzam pasauli ar nodrāztām frāzēm. Lasīt jebkuru grāmatu, skatīties jebkuru filmu, iejaukties jebkurā notikumā bez jēgas un takta, ielauzties cilvēku intīmās sfēras «aizliegtajās zonās» nenožīmē būt vispusīgam, bet gan liecina par kultūras trūkumu.

Angļu rakstnieks un domātājs Dž. Čestertons (1874—1936), kura simto dzimšanas dienu atzīmēja visā pasaulē, kādā savā esejā raksta par vulgaritāti. «Man liekas,» atzīmē Dž. Čestertons, «vulgaritātei ir divas tiešas pazīmes: tai nav nekas grūts un nekas svešs. Vulgārs cilvēks vārda pilnā nozīmē izlīst — domas un jūtas izšļāc no viņa, viņš tās neatlasa, nefiltrē... Tāds cilvēks ir spējīgs bez gala «izskaidroties», paskaidrot sevi — jo viņš nepārzina ne pats sevi, nedz arī izskaidrojuma robežas un iespējas... Un bez tam viņš visu pasaulē zina, tas ir, nezina neko. Tas, kas zina visu, ir pazaudējis svēto trauksmi. ... Par visu viņš spriež nekautrīgi, no augstumiem... Mūsu dienās viņš raksta blēņas par jebkuru tēmu.»¹

Šī nefiltrētā cilvēku interese veicina baumu un plāpu izplatību. Šai *vulgārajai vispusībai* (pareizāk — vienpusīgai vispusībai vai vispusībai ar mīnus zīmi) pa pēdām seko konflikti, cilvēku novirzīšana no normālām attiecībām, no pamatdarba. Dažkārt jābrīnās, kā tiek savāktas vai izdomātas un izdevīgā gadījumā izmantotas pavisam sīkas, nebūtiskas ziņas par cil-

¹ Честертон Дж.-К. Вульгарность. — Литературная газета, 1974, 19 июля.

vēku. Lūk, fragments no vairāk nekā 150 gadu veca teksta Hēgeļa darbos: ««Klau, tantiņ, jūsu olas ir vecas!» pircēja saka tirgussievai. — «Ko,» šī atcērt, «manas olas ir vecas? Tu pati esi veca! Tu man iedrošinies tā runāt par manu preci? Tu, kurai tēvu ceļmalā utis noēda, māte frančiem līdzī aizskrēja, bet vecā māte nabagmājā nomira!... Kārtīgas sievietes vairāk pieskatītu savu māju, bet tādai kā tu īstā vieta būtu tuptūzī, — salāpi labāk sev zeķes!»»¹ Lūk, cik tālejošus secinājumus var izdarīt, kādi neapturami vārdu plūdi var izlīt pār cilvēku, pat pār nepazīstamu, kas iedrošinājies izteikt piezīmi.

Tātad ne katra vispusība veido cilvēku kā personību. Dažkārt mēs jaucam arī personības vispusīgas attīstības *iespējas* ar pašu personības vispusīgu attīstību. Apkārtējās dzīves vispusība ir nepieciešams noteikums personības attīstībai, jo rada izvēles iespēju. Izvēlei, lai tā atbilstu konkrētas personības originalitātei, jābūt veidotai daudzvariantu iespējā. Pārāk ierobežota izvēle gan apgērbā, gan kultūras un sadzīves priekšmetu piedāvājumos standartizē cilvēku dzīvi un gaumi. Šis apkārtējais dzīves daudzveidības fons var veidoties arī uz daudzu vienpusību pamata, kas kopumā rada vispusības bagātību.

Bet iedomāsimies, kas notiktu ar cilvēku, ja viņš dzīves daudzveidīgajos piedāvājumos nespētu orientēties, atlasīt galveno no mazāksvarīgā, vajadzīgo no viņa dzīvei un darbībai nevajadzīgā. Tad dzīvoklis būtu piekrauts ar nevajadzīgiem krāmiem, bet galva pārbīvēta ar nevajadzīgām zināšanām... Dzīves daudzveidība tiek harmonizēta, to optimāli saskaņojot ar *nepieciešamiem ierobežojumiem* — normām, ietvariem, kas šo daudzveidību saturētu kā bagātinošu fak-

¹ Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет, т. 1. М., Мысль, 1970, с. 393.

tōru. Antikais filozofs Plotins pat nosauc pašierobežošanu par darbības būtību. Šie ierobežojumi palīdz salikt vēlamos uzsvarus, akcentus, dominantes, koncentrējumu virzienus personības un vides mijattiecībās. Ierobežojums ir sava veida trauks, krasts, pieturas punkts, stacija, robežstabs, žogs, kas nošķir viena tiesības, pienākumus, brīvību, darbības sfēru, tieksmes no otra. Nereti šajā saskaņojumā harmonija vienkāršo sarežģīto, pamet Ariadnes pavedienu labirintā, palīdz rast izeju grūtajos brīžos, ļauj ekonomēt spēkus. Dažkārt pārāk vēlu mēs apzināmies, ka mūsu dzīve ir ierobežota ar dzīves un nāves robežkrastiem. Nevēloties rēķināties ar normu, pienākumu saistību, pretēji lolotām cerībām nākas visspēcīgāk izjust dzīves ierobežotības pusi. Bez krastiem nav upju, ezeru, pat jūru un okeānu. Pat galvaskausa noapaļojums ir veidots tā, lai vismazākā telpā varētu ievietoties vissarežģītākais no līdz šim pazīstamiem matērijas veidojumiem — smadzenes.

Ierobežošana ir tikpat daudzveidīga un pretrunīga kā vispusība, jo ir tās pretstata vienības komponents. Vispusības absolutizācija vienlaikus veicina sava pretpola — ierobežošanas absolutizāciju. Ne ar ko neiegrozotā vispusība sadrumstalo, izplūdina, diletantizē personību līdz vienpusīgai aprobežotībai, situāciju un haosa verdzībai. Pārmērīga personības ierobežošana iznīcina personībai neatņemami piemītošās īpašības — izveles iespēju, atbildību, pašattīstību, cieņu. Robots nav personība. Metafiziski atraujot vienu parādību no citas, mēs varētu sacerēt gan slavas dziesmas, gan arī lāstus kā vispusībai, tā ierobežošanai. Tā A. Šopenhauers vienpusīgi izvirza prasību pēc atteikšanās no katras vispusības. «Katra ierobežošana,» rakstīja Šopenhauers, «veicina laimes attīstību. Jo šaurāks mūsu redzes, mūsu darbības un šaubu loks, jo mēs laimīgāki; jo tas plašāks — jo biežāk mēs ciešam

vai uztraucamies. Jo kopā ar to aug un vairojas rūpes, vēlēšanās un trauksmes.»¹

Aplūkosim daudzveidības un ierobežošanas mijiedarbību personības dzīvē tās empīriskajā izpausmē un fantāzijas lidojumos, lai pēc tam īsumā raksturotu šīs mijattiecības dažādos aspektus — vēsturisko, psiholoģisko un socioloģisko.

Empīriskā dzīves daudzveidība ir tā vispusība, ko prasa ikdienas dzīves tiešā darbība; tā balstās uz personisko vai tradicionālo pieredzi un paražām un īpaši necenšas izdalīt būtiskāko. Ikdienas dzīves tiešā darbība, cilvēku saskarsmes procesi prasa lielu vispusību, piemēram, nepieciešamas zināmas pedagoģiskās, amatnieciskās, tirgošanās, ārstēšanas utt. prasmes. Raksturīga šīs daudzveidības iezīme ir sīkumainais un nereti tūkstoškārt atkārtotojais raksturs. Šī ikdienas sīkumainība parasti cilvēka dzīvē ienāk kā objektīva nepieciešamība. Darba dalīšanas rezultātā daļa cilvēku gandrīz pilnīgi ieslīga šajā ikdienībā, lainiecīga daļa (bagātnieki, ievērojamas personības, dīkdieņi) varētu maksimāli no tās atbrīvoties. Vispirms jau ikdienas daudzveidība visvairāk ir bremsējusi un vēl turpina bremsēt sievietes personības attīstību, jo sieviete vienmēr nesusi šīs ikdienības sīkumainās daudzveidības «lauvas tiesu».

Rakstot mēs cenšamies jaunu domu izdalīt jaunā rindkopā, cenšamies pēc iespējas pareizāk lietot pieturas zīmes. Mēs esam daudz mācīti un tomēr arī šais zīmēs kļūdāmies. Bet dzīves plūdumā mums ir grūtāk pateikt, kur liekams punkts, kur komats, domu zīme, izsaucējs, daudzpunkte, kur jāsāk jauna rindkopa un jāliek jauns virsraksts. Lūk, piemērs par dzīves eksistences plūdumu, no kuras mums jāizloba

¹ Шопенгауер А. Афоризмы житейской мудрости. СПб. 1914, с. 127—128.

šīs dzīves jēga, lielās daudzveidības vienvēidība. Igaunu rakstnieks Mats Trāts raksta par vienkāršas sievas dzīvi:

*Ar steigu augšā kartupeļus vārit
ar steigu govi izslaukt un sivēnu barot
ar steigu bērnus piecelt uz skolu sūtīt
ar steigu vīra paģiras veldzēt
ar steigu pie brigadiera darbu saņemt
ar steigu ar steigu kartupeļus lasīt
ar steigu kastēs pildīt zobus patrit
ar steigu pusdienās govi izslaukt sivēnu barot
ar steigu drēbes mugurā maizi pelnīt
ar steigu vīram brandavu pelnīt
ar steigu nokrēsli kartupeļus vārit
ar steigu govi izslaukt sivēnu barot
ar steigu bērnus savākt sarāt sakopt
ar steigu uz tautas namu dziedāt spēlēt
ar steigu krācošam vīram blakus
ar steigu rit parīt aizparīt nākamgad
ar steigu divdesmit trīsdesmit gadus
tad ar steigu gultā zāles dzert stenēt.¹*

Vienā ritmā saplūdināta pat daudzveidīga, jēgas pilna dzīve iegūst pelēcīgu un ātri garām plūstošu nokrāsu. Daudzveidība bez spilgti izdalītiem akcentiem, bez dzīves pacēlumiem, bez apstāšanās pārdomās un pat bez izpriecām ātri nivelējas. Atpūtas diena ir darbdienu izraisītais nepieciešamais aritms. Tā ir liela dzīves māksla ne tikai neļaut dienām, mēnešiem un gadiem saplūst vienādā steigā plūstošu notikumu virknējumos, bet pat atsevišķam mirklim piešķirt savu elpu, savu nokrāsu. Pikaso centies katrā saullēktā ieraudzīt un izjust īpatnēju krāsainību un burvīgumu.

¹ Trāts M. Vienkāršas sievas dzīve. — Liesma, 1969, № 1, 18. lpp.

Lielā daudzveidība ne tikai apbur un bagātina cilvēku, tā slēpj sevī arī briesmas notušet niansējumu. Ja mums ikdienā sastopamie cilvēki kļūst pārāk līdzīgi, ja mēs vairs nespējam saskatīt, ar ko atšķiras ceturtdiena no trešdienas, pagājušā vasara no šīs vasaras, bijušie draugi no tagadējiem, tad jau dzīve plūst bez pieturas zīmēm, pie tam vēlmišķīgi ātri un pelēcīgi mēs traucamies pretī vecumam. Tad ar steigu jādomā, kā šādam plūdumam ceļā dambi būvēt, lai iegūtu jaunu skatu uz dzīvi, cilvēkiem, notikumiem. Ir cilvēki, kuri pabijuši daudzās darba vietās, daudzos amatos, pat daudz ceļojuši, daudzveidīgi krājuši pieredzi. Bet dīvaini, šķiet, ka sevišķi gudrāki un daudzveidīgāki viņi nav kļuvuši. Dažkārt viņiem nav pat nekā interesanta, ko pastāstīt par redzēto. Dzīves lielā daudzveidībā var būt pārāk vienveidīgs tās tvērums. Var braukt daudzos ceļojumos un interesēties tikai par veikaliem un restorāniem. Ir arī tā ar dzīves notikumiem saplūdināti bezrakstura cilvēki, ka viņi ļaunas dzīves straumes plūdumam. Ko līdz tādu solījumi, zvērestī!

Pretstatā šāдай vienveidīgai un pelēcīgai var būt arī daudzveidīga dzīve ar šķietamu spožumu, ar mirkļa varonību, ar mīlas brāzmām, asiem piedzīvojumiem, modes kliegzieniēm, bet gala rezultātā tā var būt tikai ārišķīgi spožs, daudzveidīgs aizsegs iekšējam tukšumam. Cilvēks dažkārt iluminējas, dekorējas, mirāžojas, lai segtu savu nabadzību. Cilvēks prot vispusīgi māzoties, ieskaitot pat pseidorevolucionaritātes un skrandainības demonstrējumus.

Viena no empīriskās daudzveidības izpausmēm ir *mietpilsoniskā vispusība*. Mietpilsonībai ir tendence daudzveidīgi, pat līdz hameleoniskumam pielāgoties tagadnes klimam, dzīves situācijām, izmantojot tās personiskajām ērtībām un drošībai, darbojoties tikai sev. M. Gorkijs ar dzelīgu ironiju parāda šādu vis-

pusību: «...Tu esi ar mēru gudrs, ar mēru muļķis; ar mēru — labs un ar mēru — ļauns; ar mēru godīgs un nelietīgs, bailīgs un drošsirdīgs... tu esi īsts sīkpilsoņa paraugs! Tu esi sevī pilnīgi iemiesojis nelietību... to spēku, kas uzvar pat varoņus un dzīvo, dzīvo un triumfē...»¹ A. Puškins saka:

*So to, šā tā jau mēs palaikam
It visi mēdzam mācīties...²*

Rainis mietpilsoņa aprēķina rīcību raksturo šādi:

*Ar galvu jau nevar caur sienu skriet,
Ir taču jāpaciešas mazliet...
Tad labāk ir desmitreiz muguru liekt,
Ne vienreiz par netaisnību kliegt...³*

Līdzīgu prātību izsmejot, Bernards Šovs piezīmē, ka progress allaž ir atkarīgs no nesaprātīgiem cilvēkiem. Oskars Vailds nepaklausību asprātīgi dēvē par pirmo tikumu cilvēces vēsturē. Šis tikums palīdzēja veidoties personībai aklās paklausības pirmatnējā dzimtā. Un revolūcijas jau arī ir lielās sociālās nepaklausības izpausmes, novācot važas progresam, «atgremu domas», kas aklā paklausībā tikai var pastāvēt.

Bet kurp noved nepaklausība, var iebilst daudzi vecāki un audzinātāji. Vai tā jau nav pārāk izplatījusies? Ne paklausība, ne nepaklausība pašas par sevi vēl neko neizsaka. Jāredz to jēga, sociālais un vēsturiskais konteksts. Paklausīt mēs varam lielākajām nejēdzībām un nepaklausīt progresīvi nozīmīgajam un labajam. Nav nekā kopīga revolucionārai nepaklausībai ar huligānisko patvaļu. Paklausot birokrātam, mēs viņu

¹ Gorkijs M. Raksti, 5. sēj. R., 1950, 40. lpp.

² Puškins A. Jevgeņijs Oņegins. R., Liesma, 1974, 17. lpp.

³ Rainis J. Kopoti raksti, 1. sēj. R., Zinātne, 1977, 45.—46. lpp.

atbalstām. Cilvēkam laikam jāmacās būt gan veserim, gan laktai. Tikpat svarīga ir pielāgošanās un pretīstāvēšanas māksla. Katru dienu par jaunu mums jāmeklē optimāls šo pretstatu saskaņojums.

Empīriskās daudzveidības ietekme uz personību ir daudzveidīgi jāpēta, lai ātrāk atbrīvotos no tā liekā balasta, kas visvairāk saindē cilvēka dzīvi, depersonalizē un atsvešina cilvēkus. Vai cilvēks ikdienā nav par daudz nodarbināts ar rubļu un kapeiku skaitīšanu, ar rindās stāvēšanu, ar simtiem dzīves sīkumu. Sadzīves pakalpojumi tālāk jāattīsta tā, lai personību atbrīvotu, nevis vēl vairāk ierautu sīkumainā un nogurdinošā ikdienā. Dažu mēbeļu salikšanai pircēji zaudē daudz vairāk laika, nekā patērēts šo mēbeļu izgatavošanai. Darba ražīguma paaugstinājums vienā sfērā tiek dažkārt panākts, palielinot darbietilpīgumu citā. Arī sadzīves industrija vēl pagaidām ienes mājās troksni un papildu rūpes. Cik grūti ir dažkārt cilvēkiem, kuri paši neprot labot gludeklus, novērst nelielus televizoru un radio bojājumus! Apstākļu uzlabošana dažkārt rada paradoksus, kas līdzīgi Parkinsona likumā aplūkotajiem: papildu kadri, kas pieņemti, lai atvieglotu darbu, paši rada papildu slodzi. Stāsta, ka jau senajā pasaulē filozofam Diogenam bijis tikai apmetnis un dzeramtrauks. Ieraugot zēnu dzeram no plaukstas, Diogens aizmetis dzeramtrauku kā lieku nastu. Sokrats brīnījās par liekajām mantām, ko saražojusi cilvēki. Bet ne jau pret mantu pasauli jāuzstājas, ne jau ražošana jāierobežo, bet jārūpējas par to, lai priekšmetiskā pasaule atbrīvotu, nevis paverdzinātu personību. Mēs varam apbrīnot, cik daudzveidīgi rakstīt un lasīt nepratējas tautas tālā pagātnē glābās no trula verdziskuma, prata ne tikai prieku, bet pat bēdas un izmisumu nereti vērst par personību bagātinošu faktoru. Bija visdažādākās dziesmas — darba, rotaļu, gavilēšanas, ģimenes ierašu. Garam

iesmausties neļāva arī mīklas, parunas, asprātības, cilvēks nebaidījās pasmieties par sevi. Cik nepieciešama ikdienas pelēcības kļiedēšanai smieklu kultūras attīstība! Mums jā rūpējas, lai bagāta dzīve neradītu nabadzīgu fantāziju, nemazinātu cilvēku trauksmi bezgalīgas pilnveidošanās virzienā.

Fausts runā par divām dvēselēm, kas viņā mīt un kas savā starpā karo, — zemi mīlošā un zvaigžņu sfērās brīvi lidojošā. Cilvēku veido ne tikai reālajā dzīvē iemiesotais spēks, pieredze, gaume, zināšanas, bet arī *fantāzijas* pasaule, kurā personība nav atkarīga no apstākļiem. Fantāzijas rotaļā mēs sevi iztēlojam visdažādākās, pat visneticamākās lomās. Fiziski vārgais Niče rada pārcilvēku, slimais un daudz cietaušais Epikūrs sludina laimes valstību. Psihologs V. Džeimss raksturojis cilvēku fantāzijas vispusīgās tieksmes: «Ja vien tikai būtu iespējams, tad katrs no mums vēlētos vienā un tai pašā laikā būt skaists, vesels un labi ģērbies, liels stiprinieks, bagātnieks... zobgalis un asprātis... skaistā dzimuma siržu iekarotājs un tanī pašā laikā filozofs, filantrops, valstsvīrs, karavadonis, Āfrikas pētnieks, modes dzejnieks un svētulis. Tikai tas pavisam nav iespējams. Miljonāra darbība nav saskaņojama ar svētuļa ideāliem... filozofa dvēsele nesatiek ar «siržu varoņa» dvēseli vienā ietērpā...»¹

Mefistofelis iesaka Faustam samesties kopā ar kādu dzejnieku, lai domas, kas lido gaisos, apveltītu ar visu labo tikumu balvām — lauvas drošsirdību, brieža ātrumu, itālieša dedzību, ziemeļnieka izturību, lai dotu padomu, kā taisnību ar viltu vienot, pēc priekšraksta iemīlēties. Neierobežotā vispusība, visdīvaināko īpašību saskaņojums iespējams tikai fantāzijā. Rabindra-

¹ Birkerts P. Daiļradīšanas psiholoģija, 1. d. R., 1922, 52. lpp.

nats Tagore saka: «Patiesībai tās ietērtā īstenība šķiet par šauru. Fantāzijā tā kustas brīvi.»¹

Grūti iedomāties vispusīgu un harmonisku personību bez bagātas fantāzijas. Tā ir personības sublimējošā un projicējošā daļa, kas palīdz saskaņot īstenoto un cerēto. Bez fantāzijas grūti iedomāties arī cilvēka šarmu, viņa radošās spējas. Pegazs — spārnotais zirgs ir kļuvis par dzejnieku iedvesmas simbolu. Fantāzija un iztēle ir cilvēka spārnī, kas paver visbrīnīgāko lidojumu iespējas. Cilvēks tiecas pēc neesošā, viņš grib būt savas dzīves mākslinieks un uzburt neiespējamo. Lūk, šī cilvēciskā tieksme izteikta pazīstamā aforismā: «Vai man kas ir, ja nav viss!» Un lieliski, ja cilvēkam nav vajadzīgs viss materiālais, nav vajadzīgs, lai piederētu mantiski, taustāmi kā privātpašniekam. Var piederēt visa pasaule un visas pasaules bagātības domās, fantāzijā. Apgarotam, fantāzijas bagātam cilvēkam mēs droši varam dāvināt arī zvaigznes debēs, upes, plavas, mežu, putnus... Fantāzija palīdz izrauties no utilitārās šaurības, estētizēt pasauli, bagātināt prieku un padziļināt arī cilvēciskās ciešanas. Šīs cilvēciskās tieksmes nevajag bremzēt, bet izmantot, lai veidotu vēl neesošo, lai pārvērstu pašreizējo neiespējamību nākotnes iespējamībā. Bez fantāzijas mūsu intelekts nav pietiekami radošs, mūsu morāle un estētiskā gaume nav pietiekami bagāta.

Fantāzija saasina, kontrastē attieksmi pret īstenību. Bet pārspīlēta, pārāk romantizēta un pielūgta tā var kļūt arī par maldu, par cilvēku verdzināšanas avotu, var pārvērsties par «saldū indi», kas rada nevarību un nepraktiskumu ikdienas dzīvē. Fantāzija var veicināt atsvešināšanos no reālās dzīves konkrētajām grūtībām, reliģisko un cita veida aizspriedumu pastāvēšanu. Jā-

¹ Tagore R. Lirika. Izlase. R., Liesma, 1977, 260. lpp.

meklē optimāla empīriskās dzīves daudzveidīguma sa-
skaņa ar cilvēku daudzveidīgām tieksmēm pēc vēl ne-
esošā.

Jo daudzveidīgāka kļūst cilvēka dzīve, jo grūtāk ir
dot tās objektīvu vērtējumu. Ir daudz vārdu, ar ku-
riem var raksturot personību un tās uzvedību. Angļu
valodā tādu vārdu ir ap 17 000! 4505 vārdi raksturo
tikai personības iezīmes vien.¹ Bet cik skopi un kate-
goriski mēs bieži spriežam par konkrētu cilvēku! Ma-
zāk kļūdisimies, ja vienmēr pieņemsim, ka ir vēl kāds
x — nezināmais faktors, vēl neizpētīta iezīme, kas liek
mums uzmanīgāk dot vispārinošu vērtējumu. V. Levi
raksta: «Dzīvē mēs redzam cilvēkus gan gareniski,
gan šķērseniski, bet kādā vienā dimensijā līdz ga-
lam — nekad, izsmeloši — nekad. Vienmēr maldīša-
nās, tukšas vietas. Vienmēr mazāk, nekā ir, un vai-
rāk, nekā varam apjēgt. Te informācijas trūkums, te
pārmērs.» Viņš citē vairāk nekā pirms četrsimt ga-
diem teiktos franču renesanses domātāja Montēna
vārdus: «Atkarībā no tā, kā skatos uz sevi, es sevi
atrodu kautrību un nekaunību, tiklību un izlaidību,
pļāpību un nerunību, strādību un mikstčaulību, atjau-
tību un aprobežotību, melīgumu un patiesīgumu, eru-
dīciju un analfabētismu, gan devību, gan skopulību,
gan izšķērdību... Mums visiem trūkst viengabalainī-
bas, mēs sastāvam no atsevišķiem gabaliņiem, un kat-
ram no tiem katru brīdi ir sava nozīme. Mūsu iek-
šējā uzbūve ir tik raiba un daudzveidīga, ka dažādos
brīžos mēs atšķiramies paši no sevis ne mazāk kā no
citiem.»²

Cilvēkiem jau no tālās senatnes ir tendence in-
tegrāli, vienoti izteikt lielo daudzveidību, meklējot tam

¹ Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология.
Вып.: М., Прогресс, 1975, с. 216.

² Levi V. Es un mēs. R., Zinātne, 1972, 29., 30. lpp.

visatbilstošākos jēdzienus. Palūkosimies uz dažiem no šiem meklējumiem vēsturiskā, psiholoģiskā un socioloģiskā aspektā.

Personības vispusību (daži autori iesaka lietot vārdu «daudzveidība» kā reālāku un konkrētāk raksturojamu) neprojektē zinātnieki. To vispirms nosaka pati objektīvā dzīves nepieciešamība. XVIII gadsimta vācu rakstnieks un zinātnieks Lihtenbergs izteica šādu domu: ja pēc filozofijas maģistru un profesoru iedomātā cilvēka modeļa radītu cilvēku īstenībā, to nekaļējoties vajadzētu nosūtīt uz trako namu.

Pētot civilizācijas *vēsturi*, nākas konstatēt, ka zināma daudzveidība cilvēkam bijusi nepieciešama vienmēr, lai optimāli saistītos ar dabu un sabiedrisko vidi, lai veiksmīgāk padarītu darbu. Apsveicama ir tāda pētnieciskā pieeja, kas cenšas analizēt tās darbības nozares, kas obligātas civilizētai sabiedrībai visos laikmetos. Tiek izvirzītas pat domas, ka katram cilvēkam jau tālā senatnē bija nepieciešams vismaz minimums medicīnisko un pedagoģisko zināšanu un iemaņu. Personība nav domājama bez radošas attieksmes pret dzīvi, pret izvēli apkārtējā vidē.

Kopš tālas senatnes personības daudzveidība raksturojama četros virzienos jeb pamatšķautnēs: pirmkārt — spēka, veselības virzienā; otrkārt — prāta, gudrības, dzīves izpratnes virzienā; treškārt — labesības, tikumības, humanitātes pilnveidošanā; ceturtkārt — skaistuma, gaumes, estētiskās izjūtas attīstībā. Stiprs, gudrs, labs un skaists — tā izpaužas cilvēka daudzveidība.¹ Jo pilnīgāk ir attīstītas šīs personības šķautnes, jo vairāk var izpausties arī personības harmoniskums. Visticšāk šo harmonizācijas uzdevumu veic tikumība, neļaujot ne spēkam, ne gud-

¹ Tuvāk par to sk. *Milts A.* Vispusīgi attīstītas personības veidošana. R., LPSR Ziņību b-ba, 1977.

ribai, ne skaistumam vērsties pret cilvēku. Bieži par vispusīgu personību nepamatoti sauc «viszini». Daudzveidīga attīstība var izpausties arī katrā atsevišķā sfērā, piemēram, estētiskā (vienlaikus mūziķis, dzejnieks, gleznotājs, labs dziedātājs). Ikdienā par vispusīgu dažkārt dēvē arī cilvēku, kas veiksmīgi apguvis vairākas profesijas (vienlaikus labs atslēdznieks, elektriķis, galdnieks). Bet tā ir tikai viena personības vispusības pamatkomponenta daudzveidības izpausme.

Tā kā personība veidojas daudzveidīgā darbībā, tad daudzi autori mēģina tās vispusību izteikt ar darbības ansambļa palīdzību. Viņi izdala četrus galvenos darbības veidus: rotaļa, izziņa (mācības), darbs, komunikācija (cilvēku attieksmes, saskarsme).

Gan civilizācijas, gan atsevišķa cilvēka vispusība nav veidojusies uzreiz. Bieži tā tapusi, virzoties caur daudzām vienpusībām, ierobežojumiem, atteikšanās un pašziedošanās rezultātā. Hēraklīts jau VI gs. pirms mūsu ēras runāja, ka daudzveidība rada visskaistāko harmoniju. Bet vienlaikus ar šo daudzveidības pielūgsmi, sākot ar Sokratu, aizvien lielāku nozīmi iegūst problēma, kā šo daudzveidību apvienot, kā pakļaut mērķtiecībai. Pitagorieši centās daudzveidību harmonizēt, ierobežojot to ar labāko un vērtīgāko. Viņu izveidotajā skaitļu harmonijā nepāru skaitļi uzlūkoti par pilnīgākiem nekā pāru skaitļi. Aristotelis dzīves daudzveidībā meklē labāko vidējo starp divām galējībām. Feodālisma laikmets raksturīgs ar visdažādāko ierobežojumu — kārtu, profesionālo, reliģisko, morālo, tiesisko — daudzveidīgu attīstību. Šis laikmets tomēr pierādīja, ka dzīves daudzveidību nav iespējams ietvert pat visdaudzveidīgākās oficiālās normās, likumos, ierobežojumos, dzīves askētismā. Par vispusīgas personības ideju sevišķi jāpateicas renesanses laikmetam. F. Engelss to nosauc par laikmetu, «kam bija

vajadzīgi titāni un kas radīja titānus pēc sava domāšanas spēka, dedzības un rakstura, pēc savas daudzpusības un zināšanām. Cilvēki, kas nodibināja tagadējo buržuāzijas kundzību, bija viss kas, tikai ne buržuāziski aprobežoti ļaudis. Gluži otrādi — lielākā vai mazākā mērā viņus bija apdvesmojis tam laikam raksturīgais drosmīgu piedzīvojumu meklētāju gars. To laik nebija gandrīz neviena ievērojama cilvēka, kas nebūtu veicis tālus ceļojumus, nerunātu četrās vai piecās valodās, nemirdzētu vairākās jaunrades nozarēs... Bet sevišķi raksturīgs viņiem ir tas, ka gandrīz visi viņi dzīvo pašā sava laika interešu degpunktā... No šejienes tas rakstura pilnums un spēks, kas padara viņus par viengabalainiem cilvēkiem.»¹

Istenībā šī renesanses ideālā, vispusīgā personība bija galvenokārt spontāni radošais mākslinieka ģēnijs, individuālists, titāns, pretstats masu cilvēkam. Renesanses laikmets tikai elitāri spēja sasniegt vispusīgu personību kā dižgaru mirdzēšanu ar spilgti izteiktu estētisko, nevis morālo virzību. Bieži pagātnes dižgaru nemirstības pamatā bijušas daudzu mirstīgo pūles. Daudzas izcilas vēsturiskas personības neharmonējās ar tautu, bet dažkārt to pat nicināja.

Sākot ar XVII gadsimtu, vērojama zināma vilšanās renesanses laikmeta izvirzītajā vispusīgas personības ideālā. Tika izteiktas bažas, ka vispusīgā attīstība daudzveidīgi vairo arī cilvēku raizes, padara dzīvi pretrunīgāku, jo, paplašinoties saskaņojamo parādību lokam, harmoniju esot grūtāk sasniegt. Līdzīgi jautājumu ir aplūkojuši daudzi pagātnes domātāji. Tā franču XVII gadsimta matemātiķis, fiziķis un filozofs Blēzs Paskāls rakstīja: «Cilvēkus no bērnības apgrūtinā ar rūpēm par viņu laimi, labumiem, draugiem un bez tam vēl par viņu draugu labumiem un godu. Bez

¹ Engelss F. Dabas dialektika. R., LVI, 1952, 6.—7. lpp.

gala noslogo tos ar darišanām, valodu un zinātņu apgūšanām, viņiem iedveš, ka viņi var būt laimīgi tikai tajā gadījumā, ja viņu pašu un viņu draugu veselība, gods un manta atradīsies labvēlīgos apstākļos, ja kaut vienas šīs lietas pietrūks, viņi kļūs nelaimīgi. Viņus apkrauj pienākumiem un darišanām, kas katru dienu tos moka jau no pašas rītausmas... Vai pēc visa tā viņi drīzāk nekļūs nelaimīgi?»¹

Arī XVII gadsimta angļu domātājs Džons Loks pretstatā iepriekšējai sajūsmai par vispusīgi attīstītu personību prasa personības veidošanā no daudz kā atteikties, lai cilvēks — džentlmenis varētu gūt labākus panākumus dzīvē. Pat lai gūtu viduvējas sekmes mūzikā, nepieciešams patērēt daudz laika. Arī laba glezniecība ir lielu pūļu rezultāts, bet slikta glezniecība ir nejēdzība. Džons Loks saka: «Mūsu īsās dzīves nepietiek tam, lai apgūtu visu, jā, un dvēsele nevar būt mūžīgās rūpēs par zināšanu apguvi. Gan mūsu fiziskās, gan garīgās konstitūcijas vājums prasa, lai mēs bieži saņemtu atelpu, tāpēc cilvēkam, kurš daļu savas dzīves grib pavadīt derīgi, vajag lielu tās daļu atstāt atpūtai un izpriecām. Katrā gadījumā jūs to nedrīkstat atteikt jaunajiem ļaudīm, citādi jūs ar savu pārmērīgo steidzību pārvērtīsiet viņus par priekšlaicīgiem večiem un jums draud nepatikšanas novest tos kapā vai arī pievirzīt otrai bērnībai ātrāk, nekā jūs to vēlētos.»² Loks norāda, ka laiks, kas domāts nopietnām nodarbībām, jāvirza uz visderīgākām un nopietnākām lietām, pie tam lietojot visīsākās un visvieglākās metodes.

Romantiķi centās brīvības vārdā atbrīvot cilvēku no praktiskām lietām. Vācu klasiskās filozofijas pār-

¹ Паскаль Б. Мысли. М., 1899, с. 71.

² Локк Дж. Мысли о воспитании. — Идеи эстетического воспитания. Антология в двух томах, т. 2, М., Искусство, 1973, с. 64.

stāvis un romantisma teorētiķis Šellings raksturoja dzīves noslēpumu kā absolūtā un neierobežotā sintēzi. Velnu Šellings uzskata par visneierobežotāko no visām būtnēm, kurai jāzina un jāizmēģina visas cilvēciskās vājbības un kārdinājumi.

Gēte, Hēgelis, Markss runājuši gan par vispusības, gan arī ierobežošanas nepieciešamību. Gēte saka: «...Tikai visa cilvēce kopumā ir īstenais cilvēks, un... atsevišķam indivīdam jābūt priecīgam un laimīgam, ja viņam ir drosme justies vienotam ar kopumu.»¹ Taču Gēte runā arī par to, ka tikai norobežojoties cilvēks var kļūt par meistaru. Hēgelis uzskata, ka tie, kas grib visu, īstenībā negrib neko un neko arī nerasniedz.

Viena no paradoksālākajām situācijām veidojas imperiālistiskajās valstīs, kad daudzveidīgais apkārtējās dzīves fons un bagātība spēj arī daudzveidīgi degradēt cilvēku, sadrumstalojot, standartizējot un robotizējot personību. Cilvēks var kļūt arī par dzīves daudzveidības vergu.

Sociālistiskā un it īpaši komunistiskā sabiedrība neprasa izdomātu, subjektīvi konstruētu un vēlamu personību, bet, izmantojot iepriekšējo paaudžu labāko pieredzi, pirmo reizi vēsturē izvirza nepieciešamību pēc *katra* cilvēka optimāla un daudzveidīga saskaņojuma ar dabu un sabiedrību. Nav optimālā mēra, vienāda kopsaucēja visiem laikmetiem. Tā meklējumi ir nepārtraukts vēsturisks process. Nav iespējams šo optimālo noteikt bez pašas personības aktīvas dzīves pozīcijas, bez radošas un sabiedriski nozīmīgas pilnveidošanās tieksmēm. Jo augstāka ir sabiedrības attīstības pakāpe, jo tā ir humānāka un brīvāka un jo nozīmīgāku vietu sabiedriskajā daudzveidībā ieņem katras personības *originalitāte*, neatkārtojamā savda-

¹ Gēte J. V. Poēzija un īstenība. R., Liesma, 1976, 347. lpp.

bība, patstāvība. Bet mums nevajag lolot cerības, ka tāda sabiedrība ir viegli pārvaldāma. Šādu cilvēku kolektīvismu vispirms iezīmē cieņa pret atšķirīgo otru cilvēkā. Tad veidojas arī draudzība, kad cilvēki savstarpēji papildina un bagātina viens otru.

Psiholoģiskā aspektā personības daudzveidības attīstību nereti izsaka ar klasiskā psiholoģiskā trīsstūra palīdzību — prāts, jūtas (emocijas), griba. Prāts vairāk dominē personības intelektuālajā, jūtas — estētiskajā, griba — tikumiskajā attīstībā. Prāta, jūtu un gribas harmonija un sintēze izpaužas personības pārliecībā.

Pārliecība sintezē lielo daudzveidību, ko cilvēks smēlies no apkārtējās vides. Pārliecība dod arī stabilitu, noteiktu dzīves vērtību orientāciju, daudzējādi atvieglo cilvēka izvēli. Cilvēks, kuram nav izveidota noteikta pārliecība, ātri var izplūst dzīves daudzveidībā un šaubās, rīkoties nekonsekventi, jo zūd personības integrējošais kodols, tāpēc ka daudzveidībai nav dziļāka pamatojuma pašā personībā. Mainoties pārliecībai, pamatos mainās viss personības orientāciju ansamblis apkārtējā pasaulē.

Pārliecību kopums apvienojas pasaules uzskatā — augstākajā zināšanu, praktiskās pieredzes, idejiski emocionālā vērtējuma un orientācijas sintēzē. Lielais humānists Alberts Šveicers saka: «Gan sabiedrībai, gan indivīdam dzīve bez pasaules uzskata ir patoloģisks augstāko orientēšanās jūtu traucējums.»¹ Alberts Šveicers aicina veidot optimistisku un ētisku pasaules uzskatu, kas izsaka dzīves pārdzīvojumu un pamatojas uz domāšanu. Piebildīsim, ka zinātniskais pasaules uzskats cenšas saskaņot zinātniskumu un patetiskumu, zinātniskumu un humānismu. Poļu psihologs K. Obuhovskis raksturo trīs galvenās cilvēka

¹ Швейцер А. Культура и этика. М., Прогресс, 1973, с. 82.

orientējošās vajadzības — izziņas, emocionālā kontakta un dzīves jēgas vajadzību. Jebkura šīs vajadzības nepietiekama vai arī nesavlaicīga attīstība traucē pilnvērtīgas personības izveidošanos. Neattīstoties dzīves jēgas vajadzībai, kas ir sava veida pārliecības un pasaules uzskata kodols, personība nevar optimāli izmantot savas spējas, jo trūkst personību mobilizējošā centra.

Personības psihi raksturo daudzveidīgu iekšējo apstākļu kopums, kas nav vienkāršs ārējās daudzveidības atspulgs, bet arī to atlase, filtrācija, attieksme pret tiem atkarībā no personības īpašībām, vajadzībām, motivāciju sistēmas, pārliecības, personības virzības un pasaules uzskata. Jo vairāk attīstīta ir personība, jo daudzveidīgāk tā patstāvīgi spēj bagātināties gan dabas vērojumā un izjūtā, gan cilvēku sakarsmes procesā, gan pasaules kultūras apguvē. Vienlaikus tā patstāvīgāk spēj arī koncentrēties un lielo daudzveidību pakļaut galvenajam dzīves pamatmērķim, profesionālajai izvēlei, prot atšķirt svarīgāko no mazsvarīgākā gan no pagātnes, gan tagadnes un nākotnes viedokļa. Bet viens no svarīgākajiem ir jautājums, kā personība spēj ietekmēt, pārmainīt, padarīt bagātāku, progresīvāku, humānāku attieksmi pret dabu un sabiedrību.

Pasaules uzskats, personības pārliecība, virzība, tās dzīves jēgas jautājumi jau ir ne tikai psiholoģiskas dabas integrējošie raksturojumi, bet galvenokārt izteici *socioloģisko aspektu*. Šie raksturojumi nav vairs personības atsevišķi akordi, bet tās dzīves simfonija. Ir zinātnisks un nezinātniski pasaules uzskati, ir optimistiska un pesimistiska, revolucionāra un reakcionāra pieeja dzīvei. Optimistiskais, revolucionārais, progresīvais pasaules uzskats meklē personības harmoniju dzīves pacēlumā, augšupejā, daudzveidīgā pilnveidojumā. Lai cik arī būtu iekšēji harmoniska reak-

cionāra, antihumāna personība, tās disharmonija ar cilvēces šodienu un rītdienu ir neizbēgama, bet attiecībā pret pagātni parasti veidojas paradokšāla situācija. Reakcionāri nereti visvairāk meklē harmoniju ar pagātni un vienlaikus ir tās lielākie ienaidnieki. Daudzu lielu un neaizstājamu pagātnes vērtību iznīcināšana ir viņu roku darbs. Otrā pasaules karā hitleriskās armijas rīcība tam ir spilgts piemērs. Agri vai vēlu šķiru, sabiedrisko slāņu disharmonija ar sabiedrības progresīvo attīstību izpaužas arī to personību dzīvē, kas ir cieši saistītas ar šiem sabiedrības slāņiem un šķirām. Pesimisms, nihilisms, avantūrisms, mietpilsoniskums, birokrātisms un citas iezīmes atspoguļo atklātāk vai slēptāk krīzi, strupceļu cilvēku dzīvē.

Veidojot komunistisko sabiedrību, veicami trīs galvenie uzdevumi. Tie ir komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšana, komunistisko sabiedrisko attiecību izveide un jaunā cilvēka audzināšana. Harmonija starp šiem trim uzdevumiem ir iespējama, nevis vienkārši saskaņojot visus šos trīs aspektus, bet gan pakļaujot pirmo uzdevumu kā līdzekli otrā un trešā uzdevuma risinājumam. Viss cilvēka labā!

Jaunais cilvēks, komunistiskās sabiedrības radītājs, veidojams kā daudzpusīga, harmoniska un viengabalaina personība. Vismazāk pazīstams un zinātniski pamatots ir jēdziens «viengabalainība». Tuvs šim jēdzienam ir autonomas un integrālas personības raksturojums. Harmonija, saskaņa nespēj izteikt cilvēku visā tā pretrunīgumā. Dzīvē ir situācijas, kad disharmonijas attieksmēm ir pozitīva loma. Ar viengabalainas personības raksturojumu pilnīgāk atsedzam personības veidošanās pretrunīgumu, tās attīstības avotus un virzītājspēkus. Viengabalainība ir īpatnēja harmonijas un disharmonijas, vispusības un ierobežošanās vienība. Taču personības viengabalainība var izpausties

arī zināmā vienpusībā, gan aizraušanās cēlumā, gan arī fanātiskā aklumā. Daudzas spilgti izteiktas vienpusības ir devušas sabiedrībai nesalīdzināmi vairāk par diletantiskām vispusībām. Galvenais nav tas, lai personība par visu vari kļūtu vispusīgāka un harmoniskāka. Noteicošais ir personības ieguldījums sabiedrības labā.

Disharmonija dažkārt atgādina viesuļvētru cilvēku savstarpējās attiecībās. Bet, ja nebūtu vētru jūrās un okeānos, tad viss ūdens būtu pārklāts ar eļļas un gružu kārtu. Baltijas jūras ūdens ik gadu atjauninājas tikai par apmēram divdesmito daļu. Viena no pēdējām viesuļvētrām, kas plosījās Rietumeiropā, nav nodarījusi postu vien. Tā devusi arī Baltijas jūrai lielu svaiga ūdens pieplūdumu... Kas atsvaidzina cilvēku dzīvi, kas to atjaunina, neļaujot pārvērsties pelēcīgā, standartiskā, garlaicīgā plūdumā?

Revolucionāras, radošas personības attīstība ir vienmēr bagātāka par jebkuru iepriekš noteiktu programmu un ietvariem. Pārāk standartizēta, harmonizēta dzīve var veicināt sava pretstata attīstību. Ojārs Vācietis saka:

*Sajā spraišļoti trosētā šodienā,
šajā taisn-, plat- un šaurleņķu ikdienā
gribas neģeometriskā kodiena,
gribas neieprogrammēta likteņa,
gribas neizfāsēta ēdiena,
gribas neizrediģēta mēdiena...*¹

Ir plānotā un neieprogrammētā, apzinātā un stihiskā daudzveidība. Viens no svarīgākajiem socioloģiski filozofiskiem jautājumiem ir šīs daudzveidības nepieciešamības saskaņojums ar cilvēka brīvību. Mūs-

¹ Vācietis O. Visāda garuma stundas. R., Liesma, 1974, 77. lpp.

dienu cilvēkam nepieciešams veikt daudzas lomas dzīvē (tiešajā un sabiedriskajā darbā, ģimenes, sadzīves sfērā, draugu, radu attiecībās). Taču sabiedriskajā darbā un ģimenes sadzīves sfērā vērojama pārāk nevienmērīga pienākumu sadale (parasti spējīgi sabiedriskie aktīvisti un sievietes jau tā ir pārāk noslogotas, bet mēs kraujam un kraujam pienākumus klāt). Bez tam daudzi pasākumi nav nepieciešami, tie pat veicina haosu, nekārtību, nedisciplinētību un diletantismu. Nereti izvēlamies neefektīvus pasākumus, kas tikai laupa cilvēkiem dārgo laiku. Dažs kolektīvs nezina, cik komisijas darbojas tā ietvaros un kāpēc tās vajadzīgas. Daža personība īsti neorientējas savu sabiedrisko pienākumu skaitā. Bet blakus ir cilvēki, kuri nezina, kā izmantot brīvo laiku... Ja daudzveidība kļūst par personībai nepanesamu nastu, slogu, ja tā sāk degradēt, iztukšot personību, padarīt to nekompetentāku, tad ar to mēs degradējam arī vispusīgas personības ideju.

Pazīstamais padomju fiziologs akadēmiķis P. Anohins raksta, ka miljardiem smadzeņu šūnu ir milzīga brīvība savstarpējo sakaru iespējā. Tās atgādinot bezgalīgu klaviatūru, uz kuras tiek spēlētas visdažādākās gan uzvedības, gan intelektuālu aktu melodijas. Vienlaicīga visas šīs neaptveramās brīvības iespēju «ieslēgšana» īstenošanas procesā novestu pie briesmīga haosa uzvedībā. Ja tas nenotiek, tad tāpēc, ka lēmuma pieņemšana notiek, izvēloties vienu brīvības iespēju, kas visvairāk atbilst noteiktai situācijai.¹

Personības darbības koncentrāciju vispirms nodrošina daudzveidīgās darbības subordinācija, galvenā uzdevuma, interešu sfēras izvirzīšana. Cilvēka uzmanības, tāpat enerģijas koncentrācija ir nepieciešama,

¹ Анохин П. Сотворить человека, не познав человека? — Литературная газета, 1973, 11 июля.

lai efektīvāk varētu darboties, ekonomējot savus ne jau bezgalīgi lielos spēkus, gudrību. Galvenais prasa gan upurus, gan neatlaidību, pat visu spēku mobilizāciju. Bez noteiktas dominantes laikam jau arī nevar izveidoties nedz personības harmonija, nedz viengabalainība, personības veselums. Personība atgādina sava veida magnētisko lauku vai Saules sistēmu ar Sauli centrā. Ja šāda centra nav, vai arī šis centrs nepareizi izvēlēts, tad personība sadrumstalojas. Brīžiem tad cilvēkam patīk šis, tad tas, bet nekas no visas sirds. Tāds cilvēks ir, kā tautas gudrība saka, «ne cepts, ne vārīts».

Daži amerikāņu zinātnieki dēvē cilvēku par lielāko diletantu starp dzīvniekiem. Cilvēks saglabājot diletanta statusu salīdzinājumā ar dzīvnieku šauru specializāciju. Dzīvniekiem gan ir labāka oža, dzirde, orientēšanās spējas, redze, bet cilvēks pārspēj tos ar savu daudzveidību, kas paver viņam iespējas attīstīties kā brīvai būtnei.

Sakarā ar izvēles brīvību veidojas gan personība, gan morāle. Bet izvēles brīvība var pastāvēt uz lielās daudzveidības fona. Lielās iespējas var arī mudināt cilvēku rīkoties, kā patīk, rīkoties pēc principa «viss atļauts». Hēgelis šādu virzību raksturo kā zemas kultūras izpausmi, bet Romēns Rolāns — kā prāta ārprātu un valsts anarhiju. Ja viss atļauts, tad izzūd morāle un mēs nonākam Sellinga sātana neierobežotībā, kas spējīga pati sevi iznīcināt. Ja viss atļauts, tad civilizācijas pastāvēšanas liktenis ir apdraudēts.

Personības vispusīgas veidošanas virzienā ir vēl daudz neatrisinātu jautājumu. Pēdējā laikā mēs sevišķi akcentējam *idejiski politiskās audzināšanas, darbaudzināšanas un tikumiskās audzināšanas* vienību. Tā ir sava veida aktualitātes diktēta ierobežošanās, lai visa audzināšanas sistēma kļūtu mērķtiecīgāka. Mēs vēl pārāk izolēti aplūkojam katru no šiem trim uzdevu-

miem vai arī vienlaikus savstarpēji saistām tikai divus no tiem. Jāievēro, kā elementu, parādību, procesu mijiedarbībā veidojas jaunas kvalitatīvas iezīmes, kas nepiemīt to atsevišķiem komponentiem.

Kā, ar kādiem līdzekļiem visveiksmīgāk un visīsākajā laikā panākt, lai dzīves lielā daudzveidība bagātinātu personību un sabiedrību?

Mūsaprāt, vispirms komponenti, kas veido personības vispusību, atrodas pretrunīgā vienībā. Tie pretrunīgi kontaktējas, dažādi papildina cits citu, gan arī attīstās cits uz cita rēķina. Jāievēro arī, ka personība savos dziļākos veidojumos ir paradoksāla būtne, ko aptuveni spēj atainot paradoksāla sistēma. Šajā sistēmā iekļaujas ne tikai katrā attīstības pakāpē obligāti atrisināmās pretrunas, bet arī vispārcilvēciskās pretrunas, kuras principā ir neatrisināmas un nepārtraukti prasa pēc atjauninājuma, lai personība pilnveidotos (kaut vai ideāla nepārtraukta izvirzīšana, dzīves īstenības un jābūtības konfrontācija, miesas un gara strīds). Ir pat vesels pretrunu loks, ko varam dēvēt par *x* problēmām. Ir vēl daudz baltu — neatklātu vai hipotētiski atklātu plankumu cilvēka daudzveidībā. Mēs vēl īsti nezinām, cik grūtai ir jābūt personības dzīvei, lai tajā nezustu cilvēciskums. Flobērs aicina: «Vajag smieties un raudāt, mīlēt, strādāt, baudīt un ciest, vibrēt ar visām stīgām visā plašumā. Tāds, manuprāt, ir īstenais cilvēciskums.»¹

Katra personība mums vienlaikus jāveido ar noteiktu profesionālo ievirzi, tai jāapgūst zināms organizatorisko zināšanu un iemaņu minimums, tā jāsatgatavo sabiedriski politiskai darbībai, komunikatīvai, ģimenes un sadzīves darbībai un attiecībām, brīvā laika izmantošanai un vispārējā kultūras līmeņa paaugstināšanai. Vienlaikus katrā no šiem virzieniem

¹ *Moruā A. Žorža Sanda. R., Liesma, 1971. 366. lpp.*

jānodrošina fiziskā, intelektuālā, tikumiskā un estētiskā attīstība. Bet nepārvērtīsim vispusības prasību par cilvēka individualitātes, īpatnējo spēju izpausmes breižēm. Nepārmetīsim pasauleslavenajam fiziķim Einšteinam viņa neprasmi salabot vienkāršus mājtu-
rības piederumus, nepārmetīsim Puškinam viduvējību matemātikā! Unikāls ir viņu devums civilizācijas un kultūras attīstībā. Žēl, ka dažam tīk savas nepilnības salīdzināt ar ievērojamu cilvēku trūkumiem, bet ne ar viņu lielo devumu.

STARTS, KULMINĀCIJA, FINIŠS

Tik īsa dzīve, ka var apmulst prāts.

V. Šekspīrs

Katram gribas sākt no gala.

F. Dostojevskis

Japāņiem ir daudznozīmīgs teiciens, ka desmit gadu vecumā cilvēks ir ģēnijs, piecpadsmit — talants un divdesmit — parasts cilvēks. V. Beļinskis rakstījis, ka tas, kurš divdesmit gadu vecumā nav stiprs un trīsdesmit gados nav gudrs, nekad nebūs ne stiprs, ne gudrs. «Divdesmit pieci gadi!» iesaucās Bēthovens. «Tie nu ir pienākuši! Man ir divdesmit pieci gadi... Šajā pašā gadā cilvēkam manī jāatklājas visā pilnībā.»¹

Savlaicīgs dzīves starts — tā ir vēl nepietiekami izpētīta problēma, kas atrodas visciešākā sakarā ar dzīves kulminācijas un finiša posmiem. Kā harmoniski saskaņot šo triādi? Ja sprinta skrējienā kāds nokavē sekundes desmitdaļu, tas var finišēt pēdējais. Ja dzīves skrējienā nokavē pirmos piecus gadus, visa turpmākā dzīve var zaudēt jēgu. Vistraģiskākie starta kavējumi notikuši, kad bērni bijuši izolēti no sabiedrības un uzturējušies dzīvnieku vidū. 1920. gadā Indijas džungļos pie vilkiem atrada Kamalu (apmēram

¹ Rolāns R. Bēthovena dzīve. — Kopoti raksti, 2. sēj. R., Liesma, 1966, 22. lpp.

8 gadus vecu) un Amalu — jaunāku. Sešu gadu laikā viņas tikai iemācījās dzert ūdeni no glāzes un apguva 30 vārdus. Āfrikā kopā ar pērtiķiem tika sagūstīts četrus gadus vecais Džons. Trīs gadu pūles iemācīt viņu runāt pagaidām nav vainagojušās panākumiem.

Starta, kulminācijas un finiša aplūkojumu cilvēka dzīvē apgrūtina daudzo startu, kulmināciju un finišu pastāvēšana un mijiedarbība. Dažādām mācībām, nodarbībām, profesijām ir savi sākumi. Ir starti pat dažādiem vaļaspriekiem, milestībai, draudzībai, ģimenes dzīvei. Var būt pat startu negaidītas dīvainības. Nesen Dominikas republikā 115 gadu vecumā kāds vīrs pirmo reizi savā mūžā svinēja kāzas, pie tam ar sešpadsmit gadus vecu līgavu. Pat katrai nedēļai un dienai ir savi starti un finiši. Lauku dzīvē starp pavasari un rudeni ir dažādu darbu sākumi un nobeigumi — siena, ogu, ābolu, kartupeļu laiks.

Daudzi finiši cilvēku dzīvē vienlaikus ir starti kaut kam jaunam. Viena darba posma robeigums ir sākums jaunam darbam. Dzīves starta, kulminācijas un finiša aplūkojumā ir dažādas mācības, kuras dažkārt pārspilē starta, kulminācijas vai finiša posmu. Gaužām maz vēl pētīta to dialektika, jo neviens pētnieks nespēj izsekot visai cilvēku dzīvei. Paša eksistences laiks tam par īsu. Visvairāk pētīts ir bērnības un jaunības posms. Pēdējā laikā veidojas juventoloģija (lat. *iuvenalis* — jauns) — zinātne par jaunības pagarināšanu, par veselīgu, ilgu mūžu un akmenoloģija (gr. *akmē* — uzplaukums) — zinātne par cilvēka briedumu, par pieauguša cilvēka attīstību. Daudz plašākus apjomus sasniegusi gerontoloģija (gr. *geron*, *gerontos* — sirmgalvis) — mācība par novecošanās un ilggadības problēmām. Visgrūtāk ir atrast saistību starp laika ziņā vistālāk esošajiem dzīves posmiem — bērnību un vecumu.

Sevišķi bagāta dažādiem aizsākumiem ir pusaudžu un jauniešu dzīve. Nereti tas rada iluzorisku izjūtu, ka visa dzīve ir tikai starts, aizsākums, brīvs ritums, kad par finišu nav jādomā. Tā var veidoties anarhistiskā formula: «Kustība viss, galamērķis — nekas!» Dzīve ir daudzu jauku, aizrautīgu aizsākumu kapsēta. Ir starta cilvēki, sākuma entuziasti, kuriem spēka, gribas un izturības pietiek tikai startam. Viņu lozungs: «Lai dzīvo starts!» Garā ceļā dodoties, mums jābūt gataviem ne tikai pārvarēt grūtības, kas saistītas ar pieredzes trūkumu, ar neparedzētām situācijām, bet arī iet tālāk par «nāves punktu», veikt neinteresanto, garlaicīgo, neradošo, maksimāli piepūlēt gribu un dažkārt arī izdomu. Mums jābūt gataviem ne tikai iespējamo sasniegt, bet arī neiespējamo iedrošināties.

Daudzajos aizsākumos ir arī pozitīva noteiksme. Personība sevi pārbauda vairākos virzienos, meklē savas dzīves vadlīnijas, tausta neizmantotās iespējas. Lielā nezināmā pasaule vilina... Vecu cilvēku padomam septiņreiz nomērīt un tad tikai griezt pretī stāv emocionāli kūsājošā jaunības enerģija, kurai tuvs seno latīņu teiciens: «Divkārt dod tas, kas dod nekavējoties.» Praktiskas kļūdas dažkārt ir svētīgākas par bezauglīgu prātošanu. Pēc septiņreizēju mērijuma nepacietīgākie jau zaudējuši interesi par griešanas procesu. Kādam seno laiku gudrajam prasījuši viņa skolnieki, vai patiesi ir teiciens — trīs reizes nomērīt un tad tikai griezt. Gudrais pēc dziļām pārdomām atbildējis, ka pietiekot arī ar divu reižu mērijumiem. Taču jāpiezīmē, ka ir arī situācijas, kur attaisnojas atkārtoti mērijumi.

Mums jāļauj bērnam jau no mazotnes dzīvot, jāļauj darboties un uzkrāt pretrunīgo pieredzi, bet mēs nereti tikai gatavojam viņu dzīvei. Istai dzīvei jāśākas jau no bērnības. Nav taču jēgas atlikt visu uz pensijas gadiem.

Ir pusceļa cilvēki, kuri atgādina akas racēju, kas neaizrokas līdz ūdenim, mājas būvētāju, kam pietrūkst pacietības uzlikt jumtu, zemnieku, kurš iesēj labi apstrādātā laukā, bet kuram slinkums ravēt un novākt ražu. Katrs sākums prasa zināmu nobeiguma loģiku. Starts bez finiša nav nekāds starts. Tā ir šķelta personība, ko raksturo arī starta, kulminācijas un finiša posmu disharmonija.

Bīstams var būt arī rezultāta — finiša pārspilējums, kā to parasti vērojam utilitāristu mācībās. Noņacinot rezultāta sasniegšanas procesu un tā audzināmo nozīmi, mēs pārāk cenšamies atturēt topošos pilsoņus no «bezjēdzīgām» pūlēm. Mēs uzdāvinām rezultātu — finišu. Taču pašu izcīnītais un izdomātais, kaut dažkārt arī nekvalitatīvāks, dod pieredzi un jaunas izjūtas. Ja bērnam uzdāvina kādu plašu reprodukciju vai nozīmīšu komplektu, viņš parasti to tik rūpīgi neaplūko kā tad, kad liekam viņam pašam izvēlēties tikai dažas no šī komplekta, tās, kas viņam vislabāk patīk. Tā tiek dāvināts arī izvēles process. Izvēle nereti ir mokoša, bet tā galvenokārt veido personību, mācot vienlaikus arī ierobežot sevi. Pašizvēle ir atbilde par procesu un rezultātu.

Nereti mēs dzirdam pamācību — «beigas labas — viss labs». Daudzkārt grūts sākums ir labu beigu priekšvēstnesis. Kāds rakstnieks žēlojies A. Čehovam, ka vāji sācis rakstīt; Čehovs atbildējis: «Tas taču brīnišķīgi — slikti sākt! Saprotiet taču, ja iesācējam rakstniekam viss iznāk gods godam, viņam beigas...»¹ Pārāk daudz upuru dažkārt ir prasījušas labas beigas. Daudz nelāgu līdzekļu var būt lietoti to sasniegšanai. Mērķu un līdzekļu disharmonija izpaužas jezuītiskajā formulā: «Mērķis attaisno līdzekļus!» Kāda

¹ Бунин И. А. О Чехове. — Собрание соч. т. 9. М., Художеств. лит., 1967, с. 224.

Argentīnā izdota romāna priekšvārdā teikts: «Šis ir stāsts par laulību, kuru izdevās saglabāt par spīti visām grūtībām, kaut arī tas maksāja 37 cilvēku dzīvības...»

Būtu naivi iedomāties, ka praktiskajā dzīvē stārp nodomiem, to īstenošanas procesu un rezultātiem pastāvētu pilnīga atbilstība. Nereti jālieto dažādi līdzekļi pat viena un tā paša procesa dažādos posmos. Pretrunīgums, kas mūs pavada ik uz soļa, neļauj mums pasīvi sagaidīt labvēlīgu iznākumu bez mūsu pašu aktīvas līdzdalības. Ir izvēles, kur labs rezultāts nav gaidāms, bet iespējams ir tikai mazāks ļaunums (degošā mājā vispirms jāglābj cilvēki). Ir izvēles, kur vienam sagādātais prieks saistīts ar citu asarām. Dažs šoferis aiziet bojā, glābjot citu dzīvības.

Orientēšana uz pārāk viegli sasniedzamiem dzīves mērķiem var radīt tieksmi izvēlēties vieglākus līdzekļus. Nav taču jēgas šaut uz zvirbuliem ar lielgabalu. Tas ir tas pats, kas doties cīņā ar alvas vai papīra zaldātiņiem. Varbūt pareizāk ir parādīt ceļu no starta līdz finišam mazliet grūtāku, nekā tas īstenībā ir, jo jaunieši parasti iedomājas mērķa sasniegšanu divas trīs reizes vieglāku nekā īstenībā. Atcerēsimies vēlreiz par desmitgadīgo ģēniju un divdesmitgadīgo parasto cilvēku... Iespējams, ka esam topošo personību virzījuši uz vieglāku un ērtāku dzīvi...

Viens no svarīgākajiem cilvēka dzīves rādītājiem ir šai dzīvei atvēlētais laiks un aktīva tā izmantošana. Gandrīz visā cilvēces vēsturē ne vairāk par 10% iedzīvotāju sasnieguši 40 gadu un 50% 20 gadu vecumu. No 40 zinātnei zināmiem neandertāliešiem tikai viens ir bijis vecāks par 50 gadiem. Antīkās pasaules iedzīvotāju vidējais dzīves ilgums bijis 20—30 gadu.¹

¹ Харрисон Дж., Зайнер Дж., Таннер Дж., Барникот Н. Биология человека. М., Мир, 1968, с. 417.

Pašreiz vidējais mūža ilgums daudzās valstīs ir apmēram 70 gadi.

Cilvēks nevar utopiski ticēt un izturēties tā, it kā viņš dzīvotu tūkstoš gadu. Rietumeiropā ir pieņemts par dzīves ilguma maksimumu uzskatīt 110 gadus. Līdzšinējais zināmais oficiālais rekords ir reģistrēts Anglijā — 207 gadi, bet kāds ķīnietis esot nodzīvojis pat 252 gadus. Padomju Osetijas iedzīvotāja Tepse Abzive nomira 181 gada vecumā. Kazahu dziesminieks Džambuls 100 gadu vecumā vēl sacerēja un skandēja dziesmas. Bet visas dzīves pamatorientierim jābūt ap 60 gadu robežu, atstājot pārējo laiku nejaušību, iespējamo slimību, vecuma nespēka un arī «plāna pārsniegšanas» ziņā.

Dzīves starts. Sava veida harmoniskā un disharmoniskā mijiedarbības daudzveidīgais process jau vērojams kopš bērnības. Pēdējos 10—15 gados ārzemēs izplatījusies hipotēze par t. s. «kritiskajām dienām». Pēc šīs hipotēzes, kopš dzimšanas sākas trīs cits no cita neatkarīgi cikli: fiziskais ar 23, emocionālais — 28, intelektuālais — 33 dienu periodu. Pastāv uzskats, ka kritisko dienu zināšana mazina nelaimju skaitu, piemēram, automobiļu transportā u. c. Ir arī pazīstami stabili sezonas ritmi. Psihiskie un domāšanas uzbudinājumi kā bērniem, tā pieaugušajiem ir augstāki pavasarī un vasaras sākumā, zemāki — ziemā.¹ Cilvēki pat dzimst un mirst nevienmērīgi dažādos gadalaikos (dzimstība vislielākā martā, aprīlī, maijā). Ir uzskats, ka, sākot ar desmit gadu vecumu, veidojas noteikti attīstības periodi ar kulmināciju zēniem ik pēc trim, meitenēm ik pēc diviem gadiem. Vislielākie sporta rezultāti atzīmēti vīriešiem ar triju gadu, sievietēm ar divu gadu periodu. Ir arī pētīti

¹ Доскин В., Лаврентьева Н. Ритмы жизни: человек, общество, поколения. — Наука и жизнь, 1975, № 6, с. 73.

psiholoģiskie ritmi, kas atkārtojas ik pēc septiņiem gadiem, ar pagrieziena punktiem 6—7, 12—13, 18—19, 25—26, 31—32, 37—38 gadu vecumā utt. Šajos gados, pēc psihologa N. Perna domām, pastiprinās garīgā dzīve.¹

Ievērojamais padomju psihologs L. Vigotskis norādījis, ka vairāk uzmanības jāpievērš kritiskā vecuma pedagogijas teorētisko un praktisko jautājumu izstrādei. Zināmas krīzes attīstības procesā vērojamas 1, 3, 7, 13 gadu vecumā. Šādu kritisko un stabilo periodu mijiedarbību vērojam arī vēlākajos gados. L. Vigotskis atzīmē, ka arī šajos kritiskajos periodos notiek attīstības konstruktīvs darbs, ar akcentētu novecojušā sagraīvi, vienlaikus izsaucot nepieciešamību pēc personības jaunu iezīmju veidošanās. «Faktiski pētījumi rāda,» saka L. Vigotskis, «ka negatīvais attīstības saturs šajos periodos ir tikai personības pozitīvo pārmaiņu apgrieztās jeb ēnas puses, kas veido katra kritiskā vecuma galveno un pamata jēgu.»²

Pāreja uz augstāku personības attīstības fāzi nereti izraisa iepriekšējo attīstības tempu gausinājumu. L. Vigotskis raksturo krīzi 13 gadu vecumā kā garīgo spēju pavājināšanos, jo mainās ievirzes no uzskatāmības uz izpratni un dedukciju. Šo pāreju uz augstāko intelektuālo darbību pavada zināma darbaspēju mazināšanās. L. Vigotskis izvirza hipotēzi par dzimuma, vispārorganiskā un sociālā brieduma punktu nesakritību kā galveno pusaudzū vecuma pētīšanu.

Pēdējā laikā daudz rakstīts par problēmu loku, kas izveidojas sakarā ar paātrināto dzimuma briedumu, fizisko attīstību, akselerāciju un aizvien lielākām un

¹ Доскин В., Лаврентьева Н. Ритмы жизни: человек, общество, поколения. — Наука и жизнь, 1975, № 6, с. 75.

² Выготский Л. С. Проблема возрастной периодизации детского развития. — Вопросы психологии, 1972, № 2, с. 121.

paaugstinātām prasībām sociālajam briedumam. Starp cilvēka bioloģisko un sociālo briedumu plaša var paziņināties, ja pusaudzus un jauniešus pārāk vēl iesaistām darbā. Šķiet, ka panākt sociālo briedumu bez viena no personības veidošanas galvenajiem komponentiem — bez darba ir bērniskīga cerība, ir naivi cerēt, ka uz vārdiskām pamācībām balstītā morāle būs stabila. Personība tuvojas sociālajam briedumam un savas dzīves kulminācijai vispirms jau kā darba, nevis rotaļu un izpriecu cilvēks.

Pedagoģiskajā, psiholoģiskajā un socioloģiskajā literatūrā pavīd uzskati, ka ir iespējams saskaņot, bez krīzēm pāriet no vienas vecuma grupas otrā. Visa uzmanība tiek koncentrēta pārāk šauriem laika ietvariem. Bet galvenais personības attīstībā jau nav tās pasargāšana no pārejas grūtībām un konfliktiem. Ir jāpēta jēga harmoniskai vai disharmoniskai, bezraižu vai arī konfliktiem bagātai attīstībai, jāanalizē, kā noteiktā pāreja ietekmē visu vēlākā laika attīstību. Mēs dažkārt varam veiksmīgi atrisināt daudzas sīkas problēmas, vienlaikus briedinot dziļākus konfliktus. L. Vigotskis, runājot par trīsgadīga bērna attīstību, norāda, ka neizteismīga pāreja traucē tālāko bērna attīstību. Pētnieciskā un dzīves prakse var nogrēkoties, sajūsminoties par pozitīviem rezultātiem viena izolēta dzīves posma vērtējumā.

Protams, ērtāk braukt pa mierīgu upi. Drošāk ir apiet krāces, kaut arī jāzaudē daudz laika. Bet vai mēs varam palauties, ka dzīvē nāksies vai arī cilvēks vēlēšies ceļot tikai pa mazāk interesantiem mierīgiem ūdeņiem? Un kā ērtajā ceļojumā izveidot tādas svarīgas personības rakstura iezīmes kā drosme, vīrišķība, neatlaidība? No kurienes un kā rodas glēvulība, nevarība, pārmērīgs svārstīgums, konformisms, iztāpība? Protams, dzīvē dažkārt arī gadās, ka vairāk izturības vajadzīgs, ejot pelēcīgo, neinteresanto, bet

nepieciešamo ceļa pōsmu. Negribētos dot pārāk viennozīmīgu atbildi uz tik sarežģītu jautājumu. Nevar mūs apmierināt tādi fakti kā konfliktu pārmērīga palielināšanās pusaudzū vecumā. Problēma jāpēta daudzveidīgi, izsekojot, kā «križu vecuma» pārvarēšanas īpatnības ietekmē visu turpmāko dzīvi. Jāpēta arī pašu konfliktu raksturs, veidošanās, attīstības un risinājuma gaita.

Viena no grūtākām personības veidošanas problēmām — kā panākt katrā vecuma posmā pilnīgāku attīstību, lai dabiskā pašnolieguma rezultātā notiktu pāreja uz nākamo vecuma kvalitāti, lai izteismīgāks būtu katrs vecuma pōsms un katra pāreja. Bet kāda ir konkrēta cilvēka normāla bērnība? Kādas iespējas tā paver?

Bērnībā smadzenes attīstās ātrāk nekā pārējās ķermeņa daļas. Jaunpiedzimuša bērna smadzeņu svars ir 25% no pieauguša cilvēka smadzeņu svara, 6 mēnešu vecumā — gandrīz 50%, 5 gadu vecumā — 90%, bet 10 gadu vecumā — 95%. Jaunpiedzimušā ķermeņa svars ir tikai 5% no pieauguša cilvēka svara.¹ Jau pats šis faktors liecina par lielām garīgās attīstības iespējām bērnībā. Bez tam dzirdamības diapazons dod iespēju bērnībā reaģēt uz skaņām līdz 22 tūkstošiem svārstību sekundē. Pieaugušie reaģē uz svārstībām līdz 16—18 tūkstošiem un veci cilvēki līdz 10—12 tūkstošiem svārstību sekundē.² Daži Rietumu zinātnieki ir izteikuši pat domu, ka pieauguša cilvēka intelektu lielā mērā noteic tas, ko cilvēks redzējis, dzirdējis un zinājis līdz četriem gadiem, ka četru gadu vecumā izveidojas puse no tā intelekta, kas būs pieaugušam. Šiem apgalvojumiem, tāpat kā atziņai, ka

¹ Харрисон Дж. и др. Биология человека. М., Мир, 1968, с. 295.

² Блинова М. Музыкальное творчество и закономерности высшей нервной деятельности. Л., Музыка, 1974, с. 37.

90% audzināšanai jānotiek līdz 5 gadiem, vēl nav pietiekama pamatojuma, bet nenoliedzams ir fakts, ka bērnu attīstību pirmsskolas vecumā nedrīkstam novērtēt par zemu. Bērnu varam nosaukt par lielo, neizmantoto iespēju laiku. To pierāda kaut vai valodas apguve. Visintensīvākais tās attīstības posms ir vecumā no pusotra gada līdz pieciem gadiem. Trešā gada beigās bērnam ir, ap 1000, sešu gadu vecumā — ap 3500 liels vārdu krājums. Valoda šai vecumā veicina saskarsmes pārorientāciju un padziļinājumu.¹ Atzīmēsim, ka ne vienmēr pieaugušajiem ir bagātāka valoda nekā bērniem. Laikam arī galvenā audzināšana notiek tieši pirmsskolas vecumā. Varbūt izteikums, ka desmit gadu vecumā cilvēks ir ģēnijs, ietver sevī arī dziļāku bezironijas jēgu.

Bērna statuss nav domājams bez izteiktas rotaļīgas darbības, spēcīgas emocionālā kontakta vajadzības, bagātas fantāziju pasaules. Varbūt lielās, neizmantotās iespējas piešķirt bērnbai rotaļīgo burvīgumu. Varbūt visu šo iespēju maksimāla izmantošana apzagtū bērnbu. Un varbūt tieši tāpēc, ka mēs vēlākā dzīvē visu sevi gribam nodarbināt bez atlikuma, mēs zaudējam dzīvei tik nepieciešamo rotaļīgumu un dažkārt arī bērnišķīgumu. Nereti slaistos mēs vērojam to bērnišķīgumu, kas atbrūņo nē tikai mātes bargumu vien. Kā saglabāt visā cilvēka dzīvē rotaļīgo, pat bērnišķīgo naivumu harmonijā ar lielu darba mīlestību? Lūk, tēzes un antitēzes, kas jāpēta.

Bērniem ir daudz tādu tiesību un privilēģiju, kādu nav pieaugušajiem, un tajā pašā laikā viņus ik uz soļa ierobežo pieaugušo aizliegumi. Ja mēs bērnbā kaut iedīgli neiesaistām to darbību, attiecību, tiesību un pienākumu veidus, kas ir nepieciešami vēlākajā

¹ Власова Т. А. Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. М., Просвещение, 1973, с. 8—10.

attīstībā, tad pāreja no bērna un pusaudža statusa uz pieauguša cilvēka prasībām slēpj sevī pastiprinātas krīzes iespējas. Kopš bērnības pieradinot veikt arī dažādus darbus un rūpēties par jaunākiem bērniem, jau daļēji mēs bērnu sagatavojam arī nākamā tēva, mātes, drauga lomai, savstarpējās izpalīdzības klimatam. Grūti cerēt uz labiem augļiem, ja ziedēšanas laiks bijis nīkulīgs. Taču arī starp pilnībā uzplaukušajiem ziediem daudz ir tukšu... Tad jau starts vienlaikus ir arī finišs! Tā ir traģēdija.

Lai sekmētu pozitīvu pāreju no starta uz dzīves kulminācijas posmu, pirmkārt, iepriekšējā posma attīstībai pilnīgāk sevī jāizteic, jāizsmel, lai dabiskāks un uz pašas personības spēkiem balstīts būtu pašnoliegums. Otrkārt, jābūt abu posmu izteiktākai pre-timnākšanai. Cenšanās ātrāk kļūt pieaugušam ir dabiska. Ja pieaugušie ir saglabājuši bērnības svaigumu un izpratni un nespriež: «Kurš vecāks, tam taisnība,» — tad starp starta un kulminācijas posmiem iespējama saskaņa. Socioloģiskie pētījumi rāda, ka pusaudži alkst pēc vecāku cilvēku draudzības, bet tikai trešdaļai ir iespējas to īstenot.

Mūs pārsteidz, ar kādu uzmanību un iejūtīgumu izcilais pedagogs un humānists Janušs Korčaks, kas aizgāja bojā fašisma nāves nometnē, vēroja bērnus un bažījās, vai tikai viņš jau tiem nav kļuvis lieks. «Kad es ieraugu dieviem nolaupīto nemirstīgo uguns dzirksteli bērnu acīs,» sacīja Janušs Korčaks, «neatkārtojamās domas dzirksteli, naida lepnumu, entuziasma brāzmu, rudenīgas skumjas... kautrīgu cieņu, pārliecinātu, aktīvu cēloņu un mērķu meklējumus, neatlaidīgus mēģinājumus... — es padevīgi noliecu galvu viņu priekšā, — esmu sliktāks par tevi, esmu vājāks, esmu glēvulis... lieka nasta, kas traucē jūsu brīvo lidojumu, zirnekļa tīkls uz jūsu spilgtajiem spārniem, šķēres... Es stāvu jums ceļā

un bezspēcīgi mīdos uz vietas, gremžos, piesienoš, klusēju, īsti nepārliecinu — esmu bezkrāsains un smieklīgs.»¹

Cik svarīgi ir pat finiša taisnē saglabāt starta entuziasmu, kāpēcīša un pirmsskolnieka izjūtu, kas nepārtraukti atklāj jaunu pasauli. Daudzi izcili zinātnieki un mākslinieki ievērojuši dīvainu ģēnija un bērna saskaņu. Ģēniju dažkārt raksturo kā lielu bērnu. Lielais, drūmais vientuļnieks Hēraklits, pēc nostāstiem, nesaudzīgi šaustījis pieaugušos un aizrautīgi rotaļājies ar bērniem. Janušs Korčaks saka: «Mana vislielākā vaina ir tā, ka es pārstāju būt bērns.»² Rainis aicina: «Topiet kā bērni!» Cik bieži bērniem pieaugušo sabiedrība ir gaužām neinteresanta. Varbūt pārāk sarauktā piere, bezhumora nopietnība ieviešas mūsu dzīvē tad, kad mums jau zūd bērnības rotaļīgais mantojums — skatīties uz dzīvi, dabu, cilvēkiem kā uz jaunatklātu brīnumu. Ko ņemt no iepriekšējā attīstības posma līdzī pūrā turpmākajā dzīvē — tas ir būtisks harmonijas jautājums. Neizliesim reizē ar netīro ūdeni no vannas arī pašu bērnu...

Kulminācija (gr. «akmē» — uzplaukums). Parasti jaunību no pieauguša cilvēka nodala vispārpieņemtā 30 gadu robeža. Bet daudzas kulminācijas iezīmes jau ir vērojamas tieši jaunībā. Izdalot cilvēka briedumu kā atsevišķu dzīves posmu, vairāki autori raksturo agrīno briedumu (17—25 g.), briedumu (25—50 g.) un vēlīno briedumu (50—75 g.).

Vislielākās gan psiholoģiskās, gan sociālās pārmaiņas brieduma posmā notiek no 18 līdz 25 gadu vecumam. Daudzi cilvēku attīstības kulminācijas rādītāji iekrīt tieši šajos gados. Tiek sasniegts augsts

¹ Корчак Я. Избранные педагогические произведения. М., Просвещение, 1966, с. 107.

² Turpat, 129. lpp.

verbāli loģiskās domāšanas līmenis un reakcijas ātruma optimums, vērojams ārējās vides uztveres liels jutekliskums un plastiskums; tiek sasniegta augstākā pakāpe atmiņas operatīvā izmantošanā. Sensoro (lat. *sensus* — jūtas) funkciju optimums ir no 20 līdz 25 gadiem. Vairāki autori uzskata, ka vecumā no 18 līdz 20 gadiem ir cilvēka intelektuālo un loģisko spēju optimuma laiks. 40 gadu vecumā loģisko spēju līmenis ir vairs 87%, bet 60 gadu vecumā 75% no šā etalona.¹ Ir zināma taisnība arābu parunai: «Mācīšanās vecumā ir ieraksts smiltīs, mācīšanās jaunībā — kalums akmenī.»

Jaunības un brieduma gados notiek dažādu attīstības faktoru paaugstinājumi un pazeminājumi. Ievērojamā padomju psihologa B. Ananjeva vadībā veiktajos pētījumos vispārējā intelektuālā līmeņa paaugstinājuma momenti atzīmēti 19 un 22, 24—26, it sevišķi 29—30 gadu vecumā; pazeminājuma momenti — it sevišķi 20—21, mazāki pazeminājumi — 23, 31—34 gadu vecumā. Sasniegtā līmeņa stabilizācija visvairāk iezīmējas 26—27 un 32—33 gadu vecumā. Raksturīgi, ka dažas negatīvas iezīmes parādās pirms optimumiem un ietver slēptu funkcionālā rakstura pārkārtojumu.²

Dažādos personības attīstības rādītājos ir dažādi optimumi. Visaugstāko līmeni praktiskajā domāšanā personība sasniedz 32—35 gadu vecumā. No 18 līdz 25 gadiem uzmanība atpaliek no atmiņas un domāšanas, no 26 līdz 29 gadu vecumā tā jau apsteidz atmiņas un domāšanas spējas. Šajos dzīves gados arī

¹ Ананьев В. Г. Психофизиология студенческого возраста и усвоение знаний. — Вестник Высшей школы, 1972, № 7, с. 19.

² Турпат, 22.—24. lpp.

konkretizējas dzīves pozīcijas, mainās stāvoklis ģimenē un darba kolektīvā.¹

Katrai profesijai ir savi kulminācijas punkti un «kritiskie vecumi». Tāpēc svarīgi ir organizēt savlaicīgu sagatavotību lielajam radošākās atdeves laikam. Horeogrāfijā optimums parasti ir ap 20—25 gadiem, muzikālajā un poētiskajā daiļradē — 30—35 gadu vecumā, zinātnē — ķīmiķiem līdz 30 gadiem, matemātikas, fizikas, inženieru elektronikas nozarēs — 30—34 gadi, astronomijā, ģeoloģijā — 35—39 gadi, filozofijā un politikā — 40—45 gadi. Individuālās variācijas var atšķirties no šīs tipoloģijas. Ir daudzi sporta veidi, kur pēc trīsdesmit gadiem cerēt uz spožiem panākumiem var izņēmuma, nevis normas veidā. Likumsakarīga ir daudzu sportistu pāreja treneros. Liela nozīme optimuma atšķirību noteikšanā ir arī laikmetam, videi, tradīcijām. Kādreiz dzejnieki, kas vecāki par 20 gadiem, nebija vairs modē.

Pētot glezniecības izcilāko pārstāvju radošo spēju kulmināciju, ir noskaidrots, ka visbiežāk bijis agrs radošās aktivitātes uzplaukums (20—35 gadi) ar ātru lejupslīdi. Klodam Monē un citiem (apmēram 20% gleznotāju) agro uzplaukumu pavadījusi augsta jaunrades aktivitāte līdz pat vecumam. Nelielai gleznotāju grupai bijis vēlīns uzplaukums (pēc 40 gadiem) un īss maksimālās aktivitātes posms. Vēlīns uzplaukums un augstu radošo spēju saglabāšana līdz pat sirmam vecumam ir raksturīgi Ticiānam, K. Koro u. c.

Populāri ir uzskati par zinātnieku vairākiem *akmē* — uzplaukuma periodiem, sevišķi diviem maksimālās atdeves posmiem: viens 30—40, otrs 50 gados.

¹ *Stepanova J.* Pieaugušo intelektuālās attīstības likumsakarības. — *Skola un Ģimene*, 1973, № 8, 15. lpp.

Bulgāru zinātnieku pētījumi sabiedriskajās zinātnēs rāda, ka ir pat vairāki šādi posmi.¹

Kulmināciju un reālo sasniegumu sakarība atgādina saules gaitu pie debesīm. Vislielāko siltumu tā dod, jau pamazām lejup slidot, kad iesildīta atmosfēra, zeme, ūdeņi. Diena ir vienādi gara aprīļa beigās un augusta vidū, bet siltuma ziņā ir liela atšķirība.

Kad fiziskais spēks sasniedz savu kulmināciju, tas arī gara spējām paver lielākas iespējas. Bet garam vajag «iesildīties», uzkrāt pieredzi, daudzveidīgi sevi pārbaudīt. Kad fiziskie spēki jau iet uz rietu, kad vēji jūrā jau rimst, gars vēl nereti iet pretī zenītam, iešūpotā jūra vēl ilgi viļņo, vasaras siltums vēl ilgi turas rudenī. Tā ir gara inerce, rīcības paradums, kuru nav viegli apstādināt pat slimībām un fiziskam vārgumam. Repins lielā vecumā sien otu pie trīsošiem pirkstiem, lai tā neizkristu no rokām. Voltēra labākie darbi uzrakstīti pēc sešdesmit gadiem. Mikelandželo, Viktors Igo, Džuzepe Verdi, Ļevs Tolstojs, Bernards Šovs u. c. spēja radīt mākslas šedevrus septītajā gadu desmitā.

Gan sabiedrībai, gan pašai personībai ir sevišķi svarīgi paildzināt aktīvāko, radošāko personības *akmē*, saīsinot starta un finiša periodu. Cilvēku dzīve nekļūtu laimīgāka, ja mūžu paildzinātu līdz 120 gadiem un pusi no tā nodzīvotu ar pensionāra statusu, ar vecuma nespēka izjūtu.

Finišs. Par organisma novecošanu ir ap 200 teoriju. Dzīves finiša pētījumiem pašlaik tiek pievērsta liela uzmanība. 1972. gadā Kijevā notika IX Starptautiskais gerontoloģijas kongress. Gerontoloģija pēta novecošanas un ilggadības problēmas dažādos aspek-

¹ Стефанов Н. Общественные науки; социальная технология. М., Прогресс, 1976, с. 144—147.

tos. Viena no gerontoloģijas nozarēm ir geriatricija — mācība par vecu cilvēku slimībām. Bioloģiskā, psiholoģiskā un sociālā aspektā tiek meklētas iespējas, kā pagarināt cilvēka aktīvo un radošo dzīves posmu.

Nemanāms novecošanas process cilvēkam kā daudzveidīgai būtnei kādā noteiktā virzienā var sākties pat jau bērnībā un jaunībā. Neizmantotie smadzeņu neironi atmirst un no jauna nerodas. Daba rīkojas tāpīgi, nosvītrodama ne tikai neizmantotos līdzekļus, bet arī neizmantotās iespējas kļūt par ģēniju un talantu. Intelektuālais slinkums, netiksme piepūlēt prātu jau ir intelektuālā vecuma iezīme. Morālais vecums iestājas tad, kad cilvēks vairs neizjūt nemieru ar saņemto, kad viņš samierinās ar trūkumiem, kad zūd augstākie ideāli, pēc kuriem tiekties. Personības novecojums var iezīmēties ar aktīvas dzīves pozīcijas zudumu, ar nespēju būt pietiekami patstāvīgam izvēlē un atbildībā, ar humora izjūtas mazināšanos.

Ilgstošās novecošanas pilnīgs cikls iedalāms trīs stadijās — pakāpeniska attālināšanās no darbības, īstais vecums ar pilnīgu nenodarbinātību un slimīgais vecums, kas beidzas ar nāvi. Daudzi cilvēki, it sevišķi laukos, parāda lielu darbības rosību līdz pat mūža beigām. Vecums nereti sākas ar paaugstinātu jutekliskumu, ar dzīves stereotipu sagrāvi, ar radniecības jūtu pastiprināšanos. Dziļā vecuma (89—120 g.) pētniecība Padomju Savienībā parādīja, ka izteiktu patoloģisku iezīmju šiem cilvēkiem nav. Sakarā ar psihisko iespēju pavājināšanos vecumā nereti spilgtāk izdalās tās negatīvās rakstura iezīmes, kas agrākos gados vairāk vai mazāk tika slēptas vai apvaldītas — rupjība, nesavaldība, skaudība, slinkums. Vecumā ir apgrūtināta arī pārslēgšanās no vienas darbības uz otru, pavājinās atmiņa, izpaužas viegls nogurums, bezcēloniskas skumjas, pavājinās uztvere, iezīmējas ilu-

zoriskās uztveres stabilitāte, loģiskās kritikas vājums u. tml.

Mūža nogale prasa papildu koncentrēšanos, gribas-spēku, lai paliktu tikai iepriekšējo sasniegumu līmenī. Kad izsīkst spēka avoti, kad izjūt nāves klauvējumu, viegli var zust humora izjūta, cilvēks var kļūt askētiski sauss, īgns, moralizējošs. Nereti veci cilvēki kļūst nevis par fizisku, bet gan par garīgi un morāli nomācošu nastu. Bet mazbērniem ir nepieciešams vecmaņu vai vectēva vieglais humors, pat rotaļīgums. Varbūt otrās bērības nosaukums vecumam nav jāuzņem ar ironiju.

Interesantu vecu cilvēku raksturojumu senajā Grieķijā ir devis Aristotelis. Viņš raksta, ka vecums brūgē ceļu ar kautrību un peticību. Veci cilvēki mīlot dzīvi, jo sevišķi pēdējo dienu, jo vēlēšanās vienmēr esot virzītas uz to, kā nav. Viņi vairāk dzīvo atmiņās kā cēlībās. Viņiem ir gan naids, gan dedzība, bet bezspēcīgi. Jaunie esot laipni cilvēkmīlestības, vecie — bezspēcības dēļ.

Ļoti svarīgi ir vecumdienās atrast savām spējām piemērotu lietojumu. Dažkārt pārmērīga tendence palikt vecajā postenī var dot lielāku ļaunumu sabiedrībai nekā aiziešana no darba vai pakāpeniska pāriešana uz vieglāku darbības nozari. Darbam piemīt milzīgs cilvēka atjauninātājs spēks, bet ne tādām, kurā mēs jau esam «piektie riteņi».

Starta, kulminācijas un finiša dzīves posmu harmonijas un disharmonijas mācība ne tikai konkrēti raksturo cilvēka dzīvi tās viengabalainībā vai sašķeltībā, bet rāda arī triju paaudžu saskaņojumu un pretrunas. Daudz ir runāts par vecāku un bērnu attiecībām. Ne mazāk nozīmīgs jautājums ir arī vecāsmātes, vectēva un mazbērnu saskarsmes problemātika. Bērnu cieņai pret veciem cilvēkiem jāklūst par sociāli psiholoģiskā klimata neatņemamu sastāvdaļu. Šā

- klimata veidošanā daudz var palīdzēt arī veco cilvēku cieņa pret topošo personību. Dzīves noslēdzošā un sākotnējā posma savstarpējā cieņa, izpalīdzība un mīlestība — tā harmonizējas dzīves starts un finišs. Reizē ar to mēs audzinām arī lielo sāpju izjūtu bērniem par mūža mierā aizgājušiem. Šīs mīlestības radītās sāpes audzina cilvēcību. Bet cilvēka mūžam jābūt cieņas vērtam. Vai pareizi būtu vadīties pēc senas pamācības — «Par mirušiem jārunā vai nu labs, vai nav jārunā nekas»? Cik tālu piedošanai un visa aizmiršanai ir cilvēcisks raksturs? Nāves problēma ir dziļa un daudzveidīga. Izvairīties no šīs problēmas nozīmē bēgt no dzīves nopietnākajiem jautājumiem, arī tādiem kā doma par dzīves jēgu. Dažus šā jautājuma aspektus mēs vēlreiz skarsim darba tālākajā gaitā.

Dažādi mēs varam sastādīt cilvēka dzīves kopējo bilanci. Viena no svarīgākajām ir cilvēka laika izmantošanas bilance. Angļu statistiķi ar elektronu skaitļotāju aprēķinājuši dažus vidusmēra angļa 60 gadu dzīves bilances rādītājus. Seši gadi pavadīti pie galda ēdot, pieci gadi pārvietojoties (ceļš uz darbu, komandējumu braucieni, ceļojumi, pastaigas u. c.). Sievietes norunājušas piecus gadus, par vienu gadu pārspējot vīriešus. Dažāda veida izpriecām un atpūtai, neieskaitot miegu, iztērēti astoņi gadi. Apģērbšanās, noskūšanās, mazgāšanās prasījusi piecus gadus. Telefona sarunām vien ziedots gads... Tā nieka minūtes kopumā veido gadus.

Cits vēl tikai sāk gudrot, ko īsti šajā dzīvē vajadzētu vērtīgu paveikt, bet Blēzs Paskāls jau 15 gadu vecumā piedalās slaveno matemātiķu strīdos. Mečnikovam 19 gadu vecumā jau bija iespiesti vairāki zinātniski darbi. Puškins jau 20 gadu vecumā bija uzrakstījis poēmu «Ruslans un Ludmila», Ļeņins 24 gadu vecumā — «Kas tie tādi «tautas draugi»...», Sergejs Rahmaņinovs 19 gadu vecumā komponēja operu

«Aļeko», Rosini 24 gadu vecumā — operu «Seviļas bārdzinis». Alberts Einšteins 26 gadu vecumā radīja slaveno speciālo relativitātes teoriju. Dž. Votsons 25 gadu vecumā ir viens no ģenētiskā koda atšifrēšanas autoriem. Arī īsam mūžam var būt liels devums. Ievērojamais krievu gleznotājs F. Vasiļjevs mira 23 gadu vecumā, Dobroļubovs — 26, Pisarevs — 28, Veidenbaums — 25, Auseklis — 29 gadu vecumā.

Blakus jaunības diždarbiem ir arī daudz piemēru par mūža nogales lielo veikumu. Krilovs 68 gadu vecumā sāk mācīties grieķu valodu un apgūst to divu gadu laikā. Gēte 82 gadu vecumā pabeidz Fausta II daļu. Mikelandželo 87 gadu vecumā veido Pētera katedrāles torni. Ticiāns slavenu gleznojumu cilvēcei deva 98 gadu vecumā. Tie ir spilgti saskatāmi rezultāti, bet cik nepamanītas varonības piemēru nav ikdienā.

Mūsdienās ir grūti aprēķināt, ko cilvēks saņēmis un ko devis. Cilvēku rīcībā ir radio, televizori, telefoni, magnetofoni, veļas mazgājamās mašīnas, putekļu sūcēji, automašīnas utt. Ja cilvēks spētu pilnībā uzrakstīt savu patērētāja biogrāfiju, tā būtu visai bagāta. Rietumvācu zinātnieki izskaitļojuši, ka eiropietis vidēji savā 70 gadu ilgajā mūžā patērē 45 tonnas visdažādāko produktu. Viņš izdzer ap 10 000 litru piena, apēd 4600 kg augļu, 7150 kg kartupeļu, 21 000 olu, 2640 kg cukura, 4420 kg maizes. Grūti nācies izskaitļot gaļas un zivju vidējo patēriņu, jo to izlietojums dažādās zemēs ievērojami atšķirīgs.¹ Cilvēki patērē elektrisko enerģiju, gāzi, ūdeni un izmanto visdažādākos sadzīves pakalpojumus.

Harmoniskas personības veidošanā saprātīga patērētāja daudzveidīga audzināšana nav atraujama no darbaudzināšanas, no kvalitatīva materiālo un garīgo

¹ Земля людей. М., Знание, 1976, с. 82.

vērtību ražotāja. Katrā atsevišķā dzīves posmā var īpatnēji izpausties neatbilstība starp saņemto («parādu») un atdevi. Gandrīz vienu piektdaļu no mūža cilvēks atrodas citu apgādībā. Pilnbrieduma dzīves posmā parasti dominē atdeve. Šajā guvumā un devumā ir daudz tāda, ko nevar aizstāt ar kaut ko citu, ko nevar atlīdzināt, kam nav ekvivalenta. Kāda cilvēka savdabību, mīlestību nav iespējams ne ar ko aizstāt. Mātes mīlestība un bērna pretmīlestība nav salīdzināmi lielumi. Vistuvākā cilvēka zaudējumu iespēj kompensēt nekādas citas vērtības.

Pētot cilvēka dzīvi starta, kulminācijas un finiša attieksmēs, saņemtā un dotā balansējumu, mēs nedrīkstam dzīves vērtībām pieiet kā grāmatveži. Cilvēka dzīvē vienmēr ir kāds saldo, kāds debeta vai kredīta atlikums, kuru grūti tālāk «iegrāmatot». Ne ar kādu pateicību un labdarību nevar nemīlošais atlīdzināt mīlestību, nav pērkama cilvēka cieņa. Kants norāda, ka cieņa, izteikta cenā, nav vairs cieņa. Cilvēku savstarpējās attiecības nevar būt pilnskanīgas, ja mēs izskaitļojam savstarpējo izdevīgumu. Tieši šai neizskaitļojamībā meklējams savstarpējās izpalīdzības morālais spēks, bezgalīgs entuziasms. Tur, kur mēs precīzi aprēķinām saņemto un devumu, tur attiecībām ir racionāls, lietišķs, oficiāls, nevis morāls raksturs.

Blakus saldo nepieciešamībai dotā un saņemtā raksturojumā jāievēro vēl viena īpatnība, kas apgrūtina līdzsvarošanas, sabalansējumu noteikšanu. Vēlreiz atcerēsimies indiešu pamācību: «Tu iegūsi atdodams.» Rainis teicis, ka dodot gūtais neatņemams. Pārveidojot apkārtējos apstākļus, pārveidojas arī pats cilvēks. Mācot citus, mēs paši labāk apgūstam zināšanas. Rūpēs par citu bēdām mēs mazinām savējās. Cilvēku dzīves dažādos attīstības posmos un visā dzīves kopbilancē pavisam maz vēl pētītas savstarpējo attiecību neekvivalentās, nesalīdzināmās iezīmes un tās cilvēku

atdeves izpausmes, kas bagātina pašu personību (fiziski, intelektuāli, morāli, estētiski, profesionāli, emocionāli utt.). Svarīgi arī pētīt, kādas «palīdzības» un uz kādiem cilvēkiem iedarbojas savstarpējā iztukšojuma virzienā. Mēs varam tā «palīdzēt», ka vairojam slinkumu, nevarību, prāta trulumu.

Kopīgajā ieguves un atdeves balansējumā svaru kausiem jānosveras sabiedrības daudzveidīga progresa attīstības nodrošinājuma virzienā. Pārdomu vērti ir Alberta Šveicera vārdi: «...Kad sabiedrība iedarbojas uz indivīdu spēcīgāk nekā indivīds uz sabiedrību, sākas kultūras degradācija...»¹ Protams, mēs nedrīkstam absolutizēt šo teicienu un noliegt arī aizvien pieaugošās sabiedrības ietekmes pozitīvo lomu. Bet nenoliedzams vienlaikus ir subjekta — personības lomas palielināšanās nodrošinājums kā pašas sabiedrības ietekmes paaugstinājuma nosacījums. Spilgtajos garīgās kultūras uzplaukuma laikmetos vērojam apbrīnojamā daudzveidībā atraisāmos cilvēku enerģiju, drosmi, spējas.

Viena un tā paša cilvēka dzīves atsevišķie posmi var gan savstarpēji saskaņoties, gan arī visdīvainākā veidā disonēt. Amerikāņu rakstnieks Mitčels Vilsons saka: «Kad jums būs tikpat gadu, cik man, jūs sapratīsiet, ka jūsos mīt vesela kompānija visdažādāko cilvēku: tur ir gan tādi, kādi jūs bijāt bērnībā, gan tādi, kādi jūs bijāt skolā, kad skrējāt pakaļ meitenēm, un tādi, kad pirmo reizi iestājāties darbā, kad jūs uzsēdāties uz sēkļa un kad jutāt, ka ejat kalnup, — jūsos mīt pa desmit procentiem no katra, un pamēģiniet savākt visus viņus vienkop un tikt skaidrībā...»²

Ir cilvēki, kuru dzīves atsevišķie posmi iegūst kopšanu. Ir biogrāfijas, kas līdzīgas haotiskai mozaīkai.

¹ Швейцер А. Культура и этика. М., Прогресс, 1965, с. 359.

² Уилсон М. Живи с молнией. М., Мир, 1965, с. 359.

Vienā un tajā pašā personībā var apvienoties atsevišķa posma revolucionaritāte ar cita dzīves posma reakcionaritāti vai mietpilsonību. Var būt pat noziedznieks, kas alkst pēc svētuma. Varonības uzliesmojuma mirklus var pavadīt glēvulība. Vienā gadījumā cilvēks neuzdrošinās nosist mušu, citā — nogalina cilvēku, vienā gadījumā viņš ir taupīgs, citā — izšķērdīgs. Un mēdz būt arī tā, ka vislielākā taupība vienlaikus ir vislielākā izšķērdība. Pārmērīgs askētisms ir bezjēdzīgi izšķērdējis daudzas dzīves.

Progresivitāte, revolucionaritāte jaunības gados pati par sevi vēl nepasargā no iespējām pārvērsties vēlākajā dzīvē par attīstības «piekto riteni». Ir gadījumi, kad huligānisks pusaudzis vai jaunietis vēlākajā dzīves posmā var dot vērtīgu ieguldījumu sabiedrībai. Bet šajā pretrunīgumā pastāv arī nenoliedzama savstarpēja vienība. Birokrāti, mietpilsoņi, župas, narkomāni, slaisti, bezgribas cilvēki parasti nerodas vecumdienās. Aizsākums tam meklējams jau bērnībā un jaunībā. Daudz, pat ļoti daudz cilvēka dzīvē ir labojamā, pārveidojamā, pāraudzīnāmā, ravējamā, bet vai viss? Ir nodarījumi, kurus nevar izpirkt nekāda varonība. Ļaunprātīgi atņemto dzīvību nevar atdot nekāda mūsu labestība. Mēs tad tikai spējam darīt labu citiem, bet ne pilnībā izpirkt vainu.

Dzīvi salīdzina ar pulsējošu spriegumu. Šajā spriegumā krustojas un mijas visdažādākie ritmi, gan saskanīgie, gan pretrunīgie, kopīgajā pulsācijā radīdami atjaunināšanās un atmiršanas mijiedarbību. 1955. gadā zinātne aprakstīja 40 funkciju un strukturālo elementu izmaiņas, kam cilvēka dzīvē piemīt tikai diennakts periodiskums. Pašreiz to skaits jau sniežas simtos... Harmonijas mācība aizvien vairāk kļūst par visdažādāko ritmu saskaņojumu zinātni. Dzīvā daba ritmu sinhronizācijā sasniegusi apbrīnojamu pilnību. Mums jānācās no dabas.

Mēs starta, kulminācijas un finiša problēmas skārām tikai dažos aspektos. Laika neatgriezeniskajā skrējienā vienmēr cilvēka dzīvē paliek kaut kas vērtīgs, savlaicīgi neizmantots, nogulēts vai darba steigā nepamanīts. Cits, ieradies darbā, aizmirst ģimeni, dažs, uzupurēdamies citu labā, aizmirst pats sevi, cits pārāk vēlu pamana, ka dzīves ceļu uzsācis ne savu spēju virzienā, cits nav īsto ceļa biedru atradis. Neizmantotās dzīves vērtības ir arī mūsu neizlasītajās grāmatās, neredzētajā pasaulē un dažreiz pat nepateiktajā labajā un varbūt arī asajā vārdā, mūsu mīlestībā un naidā.

MĪLA UN NAIDS

Mēs visi nestipri bez mīlas!

— — — — —
*Ak, mana sirds! ... Vai tu tik vāja?
Vai tu nespēj nīst?*

Rainis

Harmonija pēc senas legendas ir mīlas dievietes Afrodītes un naida dieva Areja meita. Tā bija tautas dziļa gudrība, kas lika dzimt Harmonijai — mīlas un naida pretrunīgai vienībai. Mīla un naids ir cilvēka un cilvēces kaislību robežas. Šie pretpoli vienlaikus ir tāli un tuvi. Mīla un naids ir vistālāk atvirzījušies no vienaldzības, no šā viduspunkta, kas ļaunāks par galējībām. Vienaldzība izskauž jebkādu saskaņu. Tā ir nulles attieksme, bez siltuma un aukstuma, bez plusa un mīnusa, tā ir bezattieksme pret pasauli. Nullu summa dažkārt tiek raksturota kā visbriesmīgākais skaitlis. Vienaldzībai nav savas sejas, vienaldzībā pazūd viss cilvēciskais, tā rada emocionālo un intelektuālo trulumu. Tā nepazīst sirdsapziņas moku, neizjūt otram nodarīto pārestību, sāpes, otra mīlu. Jau mazās devās tā rada birokrātismu, formālismu. Vienaldzība izslēdz harmoniju.

Mīla un naids rosina, atsvaidzina cilvēku saskarsmes pasauli, rada personības nemiera un pievilkšanās-atgrūšanās spēku robežas. N. Ņekrasovs teicis, ka sirds, kura ir pagurusi neieredzēt, neiemācīsies

mīlēt. Kārlis Markss runā par necilvēciskumu, kas izpaužas, pagriežot muguru cilvēces ciešanām un rūpējoties tikai par savu paša ādu. Romēns Rolāns arī naidā redz dzīvības spēku. Grūti saprotama ir visu piedodošā mīla. F. Dostojevskis noliedz mīlu, ja māte skauj spīdinātāju, kas līcis suņiem saplosīt viņas dēlu. Mīla uz cilvēci, pret dzimteni harmonē ar naidu pret tās ienaidniekiem.

Mīla un naidā ir aktualizēta personības emocionālā un gribas izvēle, diferencēta attieksme pret apkārtējo pasauli. Mīla un naidi ir kā svārsts, kura vienā galējā atvirzījumā ir mīla, otrā — naidi. Mīla un naidi ir spilgtākie aktīvās dvēseles lieluma un izjūtu dziļuma rādītāji, bet, kā raksta Blēzs Paskāls, dvēseles lielums atklājas nevis kādas galējības sasniegšanā, bet gan cilvēka spējā vienlaikus skart gan galējības, gan arī piepildīt visu starpposmu starp tām.¹ Piepildīt mīlas un naida starpposmu nozīmē piepildīt visu daudzveidīgi pretrunīgo dzīvi ar visām daudzveidīgajām atzišanām un noliegumiem. Šī dzīves svārsta galējību ietvaros iekļaujas visdažādāko cilvēka noskaņojumu un attieksmju gamma — patika, nepatika, pieņēmuma un brīvības dispuṣ...

Mīlas un naida savstarpējās attiecības, ietverdamas sevī starpposma bagātību, ir bezgala daudzveidīgas: slēptas, atklātas, akli vienpusīgas; pievilta mīlestība var sublimēties naidā, mīlestība un naidi var būt šķirti laikā un telpā. Var būt naidi, kas nepazemo personību, un mīlestība, kas verdzina. Mīlestības aklums ir tuvs naida un greizsirdības aklumam. Vai daudzas mātes nav nolādējušas savus kādreiz karsti mīļotos bērnus? Laimes un mīlestības dienas nereti gatavojušas asaru gadus. Dižus darbus dažkārt palīdzējusi veidot zaudēta vai nelaīmīga mīlestība.

¹ Паскаль Б. Мысли. СПб., 1888, с. 87.

Angļu filozofs un ekonomists Adams Smits rakstīja, ka laimīga mīlestība mazāk interesē cilvēkus nekā mīla, kas pilna briesmu un ciešanu. Ja uz skatuves attēlotu divu pilnīgā drošībā esošu mīlētāju sarunas, tas varētu izsaukt pat smieklus. Cilvēku ātri nogurdina arī sīkumainas mīlestības žēlabas. Psihologu vērojumi rāda, ka pusaudži nereti visvairāk pārbauda, pat ar nesaprātīgu uzvedību, cilvēkus, kurus visvairāk mīl. Pat pret vienu un to pašu cilvēku var vienlaikus izpausties mīlestības un naida mistrojums. F. Dostojevskis gan mīlēja, gan arī nīda I. Turgeņevu. Personības pretrunīgums saskaņojas ar pretrunīgo attieksmi pret to. Cilvēks cilvēku daudzveidīgi izjūt, pārbauda, salīdzina un vērtē.

Mīlas un naida mijiedarbība slēpj sevī visneiedomājamākos paradoksus. Pirmatnējā kopienā bija tradīcija maigi izturēties pret ienaidniekam nocirstu galvu, uzrunāt to laipniem vārdiem, likt mutē gardākos kumosus, lai izlūgtos tās labvēlību. Bende pēc nāves soda izpildīšanas mājās laista puķes un apmīļo bērnu. Var mīlēt visu cilvēci un nīst konkrētu cilvēku. Bezprātīga mīlestība var nodarīt lielāku ļaunumu nekā naidis. V. Šekspīrs saka:

*Un tomēr — mīlot moci, nokauj pat,
Mēs ienaidnieki nebūsim nekad ...
Šīs lūpas, kurās mīla kvēl,
Man saka: «Nīstu!»¹*

Pseidomīlestība var parādīties arī anormālību — mazohisma un sadisma veidā, kad izjūt apmierinājumu mokot, spīdzinot. Tā ir ļaunā, zvēriskā antimīla, kaķa rotaļa ar nāvei nolemto peli. Par kādu Osvencimas SS bendi dots raksturojums, ka viņa vismīļākā izklai-

¹ Šekspīrs V. Kopoti raksti, 6. sēj. R., Liesma, 1965, 288., 393. lpp.

dēšanās bijusi rotaļāšanās ar nāvei nolēmtiem bērniem. Viņš tos apmīlojis, skūpstījis, devis šokolādes gabaliņus, tad dzīvus tos iemetis degošā ugunskurā.¹ Regīna Ezera saka: «...daudzi visbriesmīgākie slepkavas ir ne tikai maīgi mīlējuši savas sievas, bet pat līdz neprātam pieķērušies visādiem pūdeļiem, kaķiem, kanārijputniņiem... Sirds laikam nevar panest tik daudz jaunuma un lūst kopā... Katram, pat beidzamajam draņķim gribas būt labam vismaz priekš kāda, kaut priekš putna, kaut priekš tārpa... līdzsvara nepieciešamības princips, lai gan tikpat labi tas varētu būt parasts mēslainības princips... Vai arī vakuuma princips — vienkārši aizpildās kāda tukša vieta.»² Mīla un naidis spēj radīt visneparastākās situācijas. Par vājāko nereti kļūst tas, kurš vairāk mīl. Lielie šķēršļi un nelabvēlīgie apstākļi spēj pastiprināt Romeo un Džuljetas jūtu varenumu. Mīla ir bijusi saldākais aizlieguma auglis un lielākais grēks.

Katram mīlestības veidam var būt īpatnējs tā pretstats, kas savdabīgi atspoguļo personības raksturu, virzību un dvēseles bagātību. Labvēlīgos sociālos apstākļos un morāli psiholoģiskajā mikroklimatā naidis var būt notušēts līdz minimumam. Lūk, mātes mīlestība var veidoties bez jaunuma iezīmēm. Naidis reizēm var atrasties mīlestības sardzē, tikko kāds apdraudētu mīlestības objektu, momentā uzliesmotu pārsteidzošs naida spēks.

Viena no populārākajām utopijām, ar ko saistījās cilvēces cerības, ir mīlestības visvarenība, kura it kā palīdz atrisināt visas dzīves kolizijas, visas pretrunas. Arī Rainis, kas tik dziļi spēja ielūkoties dzīves pretrunās un redzēja, ka esošajā dzīvē pazudis ir katrs, kurš nespēj nīst, sapņoja par pilnīgāku dzīvi,

¹ Bačo J. Tas notika aiz kulīsem. R., Liesma, 1969, 187. lpp.

² Ezera R. Aka. R., Liesma, 1972, 89. lpp.

kas apliecina mīlestību un noliedz naidu. Ja radītu vislabvēlīgākos apstākļus mīlestības attīstībai, mēs iekļautu personību spilgtākā gaismas un ēnu kontrastējumā, asākā disputā ar dzīvi un nāvi. Tādējādi spilgtāk atklātos mūsu trūkumi. Vienpusīgi ir uzskatīt mīlestību tikai par harmoniju, prieku, laimi. Jau Konfūcijs — viens no izcilākajiem senās Ķīnas domātājiem — norādījis uz trim lietām, ko viņš nespēj sasniegt: cilvēku mīlestību bez sāpēm, zināšanas bez maldiem un drošsirdību bez bailēm.¹ Mīla spēj nest sev līdzī arī visdziļākās sāpes un traģiskumu. Mīlā tiek iekļauta augsta riska pakāpe, nejaušību liels īpatsvars, tā izvirza augstas prasības personībai.

Senajā Indijā mīlu raksturoja kā triju tieksmju apvienojumu: dvēseles, kas rada draudzību, prāta, kas rada cieņu, un miesas, kas rada vēlēšanos. Jo daudzveidīgākas tieksmes sintezē sevī mīla, jo lielāks pretrunīgums tajā iekļauts. Hēgelis norāda uz konfliktu iespējām starp mīlestību un godu, uzskata mīlu par nepārtrauktu pretrunu avotu un risinājumu, atzīst, ka to absolūts atrisinājums ir mīlas gals un vientulība, ka mīlestības brīnumainās pretrunas nevar izšķirt tikai saprāts. F. Larošfuko mīlestību pielīdzina kvēlojošai ugunij, kas nezina miera.

No mīlas pretrunīguma izriet tās pretrunīgais vērtējums. Mīlai veltīti gan visjūsmīgākie, gan viszaimojošākie vārdi.

Mīlas cildinātāji uzskata, ka mīla ir svēta, saules lēkts, ceļš uz sauli, gaismu; mīlestība pārvērš haosu harmonijā; bez mīlestības dzīve zaudē jebkādu vērtību; mīlestība dod spēku, piešķir cilvēka dzīvei apgarotību, tā ir cilvēka būtības un mērķu izpausme. Amerikāņu psihologs un sociologs Eriks Froms mīlā redz

¹ Изречения Конфуция, учеников его и других лиц СПб, 1911, с. 87.

harmoniskas, psihiski veselas sabiedrības ķīlu, rod tajā augstāku vienojošu formu ar dabu, apkārtējiem cilvēkiem un pašam ar sevi.

Turpretī mīlas kritiķi vai pat noliedzēji atzīst, ka mīlestība ir grēcīga un egoistiska, haosa, nekārtību, neprātīgu izdevumu un noziedzības avots. Senās Grieķijas filozofs Diogens mīlestību uzskata par sliņķu nodarbību. Franču XVI gadsimta filozofs M. Montēns rakstīja: «Jo īsāks laiks, kas atvēlēts mīlestības valdīšanai pār mūsu dzīvi, jo labāk mums.»¹ XVII gadsimta rakstnieks A. Preve mīlestībā saskata visu savu maldu cēloni. XVII un XVIII gs. mijas franču filozofs un rakstnieks Mandevils darbā «Fabula par bītēm» nosauc mīlestību par viltotu vēlēšanos, par vairāku pretrunīgu afektu, arī greizsirdības un skaudības sintēzi. XVIII gadsimta franču rakstnieks Šaderlo de Laklo mīlestību attēlo kā sava veida karu, kurā jāpielieto visas viltības. Marsels Prusts saskata mīlestībā savstarpējās mocības. A. Šopenhauers domā, ka mīla ir dzīves lielais traucējums. Tā pildot cietumus un vājprātīgo namus. Mīlētāju ciešanu hronika esot vērojama policijas komisāra protokolos. Mīlas dievu Amoru A. Šopenhauers nosauc par ļauno dievību, kurai gribētos sagraut pasauli, apgriezt visu otrādi. Katrs iemīlēties izjūtot ne ar ko nesalīdzināmu vilšanos. Mīlas jūtas pamatojoties uz rēģiem.²

Tātad redzam, ka mīlas pārmērīgas pielūgsmes un absolutizācijas tēzei pretstatā ir brīdinājuma antitēze. V. Beļinskis norāda, ka, balstot personisko laimi tikai uz mīlestību, dzīve var pārvērsties par zārku un salauztu siržu piemētātu tuksnesi. Cilvēki, kuri ceļ savu

¹ *Монтень М. Опыты. — Книга III. М.—Л., изд-во АН СССР, 1960, с. 146.*

² *Шопенгауер А. Метафизика любви. СПб. 1898, с. 9, 13, 25, 46.*

māju tikai ar sirdi, ceļ to uz vulkāna, domā A. Hercens.

Mīla ir daudzveidīga un pretrunīga kā pati dzīve. Tai piemīt visdažādākās variācijas, viltojumi, fantatiskas prasības, neprāta izpausmes, ilūzijas, sentimentī. Mēs bieži viļamies mīlestībā tāpēc, ka sagaidām no tās burvību, kas it kā tai pašai par sevi piemīt. Bet mīla tikai koncentrētāk, atraisītāk, apgarotāk pauž pašu personību un tās saskarsmi ar apkārtējo pasauli. Brīnums ir jāmeklē pašos cilvēkos.

Katru cilvēka darbības un attiecību sfēru raksturo arī sava veida mīlestība. Mēs pazīstam dzimummīlestību, mātes un tēva mīlestību pret bērniem, brāļu, māsu, cilvēces, dzimtenes, ideju, profesijas mīlestību. Dzīvē un literatūrā sastopamas laimīgās, pieviltās, atraidītās, donžuāniskās, neprātīgās, traģiskās, patiesās un viltus, svētās un grēcīgās mīlestības. Daudzi daiļdarbi vēstī par bruņinieku romantisko mīlestību, ko radijušas lielas alkas un grūti pārvarami šķēršļi... Vai tikpat daudzveidīgs nav arī naidis?

Vispārīgākā veidā mīla tiek raksturota kā estētiski morāla attieksme starp cilvēkiem, kuri uzskata viens otru par sev tuvu, sev radniecīgu, kad zināmā mērā pat identificē sevi ar citu, kad izjūt tuvības nepieciešamību. Hēgelis norāda, ka īstas mīlas būtība izpaužas pašnoliegumā, sevis aizmiršanā citā «es», bet vienlaikus šī sevis pāzaudēšana dod iespēju pirmo reizi sevi īsti iegūt. Eriks Froms mīlu raksturo ne kā atpūtu, bet kā no katra apziņas centra izrietošu saskarsmi, kā savstarpēju centra meklējumu un eksistenci.

Mīla ir personības pašnolieguma un sevis apstiprinājuma apvienojums. Šāda izpratne paver iespējas izskaidrot arī daudzas ar mīlestību un ar tās pretstatu — naidu saistītās kolīzijas. Ja personība nespēj sevi noliegt, lai apstiprinātu sevi citā, tad jau arī līdz

otras personības dziļākai izjūtai nav iespējams nonākt un mīla var pastāvēt tikai situācijā, kas neprasa uzpurēšanos citu labā. Tēvzemes mīlestība savu augstāko kulmināciju nereti ir sasniegusi apstākļos, kad nepieciešama lielākā pašuzpurēšanās un lielākais naidis. Cilvēks, kas baidās atdot sevi citu labā, baidās arī no mīlas. Ar mīlu nav savienojams konsekvents egoisms. Mīla un egoisms ir disharmoniskas parādības. Egoisms var harmonēt tikai ar šauru patmīlu pret sevi, ar naidu vai vienaldzību pret apkārtējiem. Konsekvents egoists tikai kā ņēmējs laupa sev daudzas cilvēciskas izjūtas: prieku par citu panākumiem, līdzjūtību un tml. Ļaunums, naidis bez mīlas pret citiem sagrauj pats sevi, kļūst par noliegumu bez apstiprinājuma.

Mīlā un naidā vistiešāk izpaužas personiskums, intīmās pasaules atklāsmē, nepārtraukts dialogs cilvēka dzīves galvenajos jautājumos, ieskaitot arī dzimtas un cilvēces atražošanu. Nereti šis cilvēku saskarsmes lielākais iekšējais brīnums tiek sajaukts, apmainīts ar ārējo lietu pasaules saskaņojumu, neskarot personības kā individualitātes attīstību. Rabindranats Tagore saka: «Pasaule prasa iekšējam cilvēkam: «Draugs, vai tu mani redzi? Vai tu mani mīli? Un nevis kā tādu, kas tevi apgādā ar ēdienu un augļiem, nevis kā tādu, kuras likumus tu esi izpētījis, bet kā tādu, kas personiska, individualitāte?»»¹.

Ja mīla notrulina garu, ja tajā nav paškritikas, ja tā piedod visas vājības, ja tā prot tikai glaudīt pa spalvai, aizstāvēt pat trūkumus, tad tā atņem personībai izaugsmes iespēju. Andrejs Upīts runā par cilvēkiem, kuriem mīlestība dod spēku un drosmi, un par tiem, kurus tā pārvērš par «bābām». Maksims Gorkijs teicis, ka snaudošais cilvēks pārvēršas dzīv-

¹ Tagore R. Filozofiskie apcerējumi. R., 1939, 154. lpp.

niekā. Lai šādu cilvēku glābtu, vajadzīga pātaga un ugunīgas mīlestības glāsti. Rainis par veltīgu nosauc to mīlu, kas atstāj cilvēku nepārveidotu.

Cilvēks bieži neapjauš, kādi vareni spēki viņā mīt. Mīla ir kā pavasara pali, kā zemes pamošanās no ziemas dusas. Tā uzbur kaislības, atraisa spēkus, no kuriem pati noreibst, nezina īsti, ko ar tiem darīt. Lai šī burvestība cilvēku nesamaltu kaislību dzirnās, nesadedzinātu jūtu ugunskurā, ir nepieciešams stingrs raksturs, liela griba.

Mīla ir varens stihisks spēks. Atstājot to savā vaļā, tas ātri var pārvērsties par nevadāmu haosu, par intrigu, kaprižu, traģēdiju darbības lauku. Mīlestības haoss atraisa visus cilvēka spēkus un paver vārtus gan labajam, gan arī ļaunajam, kas sakrāties cilvēkā. Pats cilvēks tad apjūk šādā labā un ļaunā, debesu un pekles neaprēķināmā jucekļī.

Mīlas harmonija prasa, lai šie varenie atraisītie spēki nekļūtu par vislielāko postu personībai un cilvēku attieksmēm. Tāpēc šķiet, ka pamatota ir daudzu pētnieku prasība, lai mīlestības stihiskumam blakus būtu arī tās prasme — «mīlestības gramatika». Un tikpat nepieciešama ir arī «naida gramatika».

Jau senajā Ķīnā uzskatīja, ka bez mācīšanās cilvēku mīlestība rada tikai muļķību, zināšanu mīlestība — neauglību, godīguma mīlestība — ļaunumu. Eriks Froms raksta, ka nekur citur kā tikai mīlestībā ir sastopams tik milzīgām cerībām un gaidām bagāts sākums un beigas, ko pavada daudzi sabrukumi. Mīlā reti noskaidrojam neveiksmju cēloņus un maz mācāmies no kļūdām. Ja slikti uzrakstītu grāmatu par mīlestību Oskars Vailds dēvē par pornogrāfiju, nekītru literatūru, tad kā dēvēt sliktu mīlestību reālajā dzīvē? Ja mīlestība ir māksla, tad nevienā mākslas nozarē laikiem nav arī tik daudz diletantu kā tieši šajā.

Bet varbūt mīla ir prātam netverama parādība, varbūt tās burvīgums ir stihiskumā, neatkārtojamā vienreizībā? Varbūt tās maldos ir vairāk patiesības nekā mūsu zināšanās? Fransuā Voltērs norādīja, ka brīnišķais izzūd, tikko mēs to izpētām. Vai vispār mēs varam dot kādus praktiskus padomus šajā nozarē?

Un tomēr praktisku padomu mīlas lietās gan pagātnē, gan arī mūsdienās nav trūcis. Ir gan modernie mīlestības vēstulnieki, zibeņātrie precinieki, padomi un norādījumi, šajā jomā palīgā nāk arī elektronu skaitļotāji, precību sludinājumi, visdažādākie konsultāciju punkti. Socioloģiskie pētījumi rāda, ka daudzos mīlestības jautājumos cilvēkiem nepieciešams kvalificētu speciālistu padoms. Bet lielam skaitam cilvēku bez ārējas palīdzības grūti apprecēties. Daudz konfliktu rodas nezināšanas dēļ.

Padomdošanu mīlestībā apgrūtina fakts, ka tā ir vismazāk administrējama parādība. Šai ziņā tā ir tuvāka morāles sfērai. Ne velti arī viens no ģimenes morālajiem nosacījumiem ir mīlestība. Tai nepiemīt oficiāls raksturs, to visgrūtāk pakļaut plānveidīgai audzināšanas ietekmei. Nav mūsu spēkos izvirzīt mīlestību kā oficiālu pienākumu, nevienu nevar ar varu piespiest mīlēt. Un tomēr... Dažādām mīlestībām ir dažāda tās «gramatika», dažāds tās pretstats — pienākums. Maldīgi būtu iedomāties, ka darba mīlestība veidojas automātiski — bez darbaudzināšanas, bez praktiskas darbības pasākumu organizēšanas. Grūti iedomāties arī noturīgu mīlestību bez pienākuma, cieņas, bez zināmas draudzības, rūpēm par cilvēku.

Personības veidošanās procesā nenoliedzama pozitīva loma ir arī stihiskiem procesiem. Stihiskums noīkātā mijiedarbībā ar apzināto audzināšanu stimulē pašaudzināšanu, atsvaidzina personību, izvirza negaidītas problēmas, kas prasa nestandarta risinājumu,

nōvērsš ritmiskuma pelēcību, attiecību pārmērīgo oficiālumu, lietišķības sausumu. Mīla ir automātiskuma un standartizācijas pretiniece, garlaicības un pelēcības naidniece. Grūti iedomāties radoša darba augstu efektivitāti, cilvēku attiecību bagātību, ja nav mīlestības. Grūti iedomāties veiksmīgu skolotāju darbu bez mīlestības pret bērniem. Bet tikpat grūti visu veikt, tikai balstoties uz mīlestību. Ja mēs rūpētos tikai par tiem, kurus mīlam, ja noraidītu katru nemīlamu pasākumu, tad lielā mērā tiktu likvidēta morāle, pienākums un pat mīlas īstais dziļums, uzticība, godīgums u. tml.

Gaidot no mīlas tikai tikamo, iespēju iet pa mazākās pretestības ceļu, mēs varam noziegties pret to. Vispirms jau dvēseles dzīlēs nemēdz saglabāties pārāk viegli nākušais. Daudzas vieglās mīlestības uzvaras var pārvērsties arī personības lielā sakāvē, rakstura degradācijā. Tas, kas tika teikts par grūtībām, ko rada vieglie ceļi, attiecas arī uz mīlestību. Tās spēks izpaužas spējā neizolēties un pārvarēt arī netikamo. Tas nenozīmē, ka mīlestības ceļā būtu jārada barjeras, šķēršļi, lai to stiprinātu. Mīlestība palīdz ierūsējušus aizspriedumus noārdīt, tāpēc veic grūtu darbu. Tā daudz prasa no visas personības. Ne velti vērojumi rāda, ka spēcīga rakstura cilvēkiem ir izteiktāka, spēcīgāka un dziļāka arī mīlestība. Nemīlamos darbus galvenokārt liek veikt pienākums, ar tiem mēs saskaramies ik dienas, un nereti tie visvairāk attīsta gribasspēku, izturību. Bet, ja pārāk daudz jāveic tikai pienākuma pēc, tad dzīve var nomākt personību.

Mīla ir viens no tiem faktoriem, kas civilizētā sabiedrībā rosina un atsvaidzina attīstību, stimulē progresu, bet tikai tad, ja tā iekļaujas daudzveidīgajā dzīves ansambli kā spēcinošs faktors. Neierobežotā mīlestības autonomija pārvērstu to savā pretstatā —

neierobežotā ļaunumā, nebrīvībā. Pienākuma un mīlestības saskaņojums ir visur un dažkārt slēpj sevī arī lielu dramatismu.

A. Hercens rakstīja, ka laulība un kopdzīve slēpj sevī ārdītājspēkus. Kopdzīvē mēs ātri varam viens otram apnikt, jo tā prasa veikt daudz ko prozaisku, netikamu. Ja kāds no ģimenes locekļiem veic tikai tikamo, tad otram nākas veikt arī neinteresanto.

Franču utopists sociālists Šarls Furjē centās ieteikt pasākumu sistēmu, kā mīlestību no nekārtību, slinkuma, neprātīgu izdevumu avota pārvērst par harmonijas, saskaņas, ienākuma un ražošanas brīnumu faktoru. Lai likvidētu dabiskās antipātijas, Š. Furjē pat sludina divdesmitgadīga jaunekļa mīlestību pret astoņdesmit gadus vecu sievieti.

Ar sirdi vien mīlā nepietiek. E. Froms savā darbā «Mīlestības māksla» uzsver, ka šīs mākslas apguvē nepieciešama arī disciplīna, koncentrēšanās, pacietība, spēcīgi izteikta ieinteresētība, spēja būt objektīvam, drosmīgam, možam u. tml. E. Froms mīlestību nosauc par rakstura iezīmi, bet padomju sociologs J. Rjurikovs par jūtu talantu, par personības savdabības varēnu pastiprinātāju. Taču J. Rjurikovs arī norāda, ka daudziem no mums savs «es» svarīgāks par divu «es» līdzsvaru. «Jo individuālāks cilvēks, jo grūtāk viņam atrast tuvu cilvēku — un grūtāk saglabāt ar to labas attiecības.»¹

Piekrītot J. Rjurikovam par egoisma disharmoniju ar mīlestību, jāiebilst, ka personības individualitātes attīstībai ir sarežģītas attieksmes ar mīlu. Individualitāte spēj radīt nešablonisku mīlestību. Mīla, tāpat kā naids, nav kaut kas bezpersonisks, bet gan personības spilgtākās izpausmes. Dzīves dramatismā, daudzās

¹ Рюриков Ю. Трудность счастья. — Неделя, 1976, № 47, с. 6.

tādās kolīzijās, no kurām pasargāts standartizēts cilvēks, drīzāk var nokļūt spilgta personība. Mīlestība prasa dažādību, ne līdzību. Sieviešu maskulinizācija un vīriešu feminizācija apdraud un kropļo mīlestību. Ir līdzība, kas nemodina mīlas jūtas vai virza pret-dabiskā homoseksuālismā. Cilvēku saskarsmē ir svarīgi pētīt līdzības, kas rada disharmoniju un atšķirības, kas veido harmoniju. Karolīna Šlēgele (vēlākā F. Sellinga sieva), viena no XVIII un XIX gadsimta mijas talantīgākajām sievietēm Vācijā, rakstīja, ka vīrieši, kuriem nav vīrišķīga rakstura, rada nelaimi pat viscildenākai sievietei. J. Jevtušenko runā par sievietes pazemojumu līdz vienlīdzībai ar vīrieti. Vīrišķība nepieciešama, lai spētu mīlēt arī tad, kad nav pretmīlas, lai pārvarētu greisirdības postu. Bet grūti iedomāties mīlestību bez sievišķīgā maiguma. Japānā hieroglifs, kas apzīmē vārdu «harmonija», nozīmē arī jēdzienu «maigums». Zaudējot katram dzimumam savu originalitāti, zūd mīlas savstarpēji bagātinošā savdabība. To nomaina ātri apnīkstošā līdzība, kas ir personības harmonijas antipods.

Mīla paver iespējas tieši personiskumā, subjektivitātē, cilvēku originalitātē saskatīt augstāko vērtību, naidis — augstāko antivērtību. Mīlestība ceļ personības pašvērtību, pastiprina dzīvei nepieciešamo pašcieņu un pasargā kā dvēseles katarse no ieslīgšanas sevī vai arī pelēcīgā pašatdevē. Rainis teicis:

*Ak, sirds, kas ietrisota no viena ir,
Tā mīlot visai pasaulei preti nāk.¹*

Mīlas un arī naida mākslas «cietākais rieksts ir mīlā un naidā — vissubjektīvākajā un visintīmākajā personības izpausmē izteikt objektīvo un nepieciešamo. Hēgelis norādīja, ka bez objektivitātes un nepiecieša-

¹ Rainis J. Kopoti raksti, 3. sēj. R., Zinātne, 1978, 70. lpp

mības ievērošanas pat vislabākie mudinājumi, sirds puksti cilvēces labā var pārvērsties neprātīgā iedomības trakošanā. Spēju izturēt īstenību Hēgelis raksturo kā sava veida patiesības kritēriju. Ir skaistas dvēseles, kas bailēs aptraipīt savu lielisko iekšējo pasauli izvairās saskarties ar īstenību. Mīla un naidis ierauj cilvēku dzīvi pretrunu risinājumos. Gan no apkārtējiem apstākļiem, gan arī no pašas personības ir atkarīgs, vai cilvēks spēs «izturēt īstenību».

Ekspluatācija, cilvēku pārvēršana par mašīnu piedēkli, par tirgus un maiņas objektu, mantu kults, morāli psiholoģisks klimats, kas pazemo cilvēka cieņu, pamatos veicina mīlestības degradāciju. Savstarpējā cieņa, draudzība, radošs, personību apstiprinošs darbs, pietiekams brīvais laiks, personības vispusīga un harmoniska attīstība, individualitātes augstais vērtējums sabiedrībā ir labvēlīga augsne mīlestībai. Taču mīla nepasargā no dzīves dramatisma, bet daudzējādā ziņā to pat veicina, padziļina sāpju izjūtas. Par mīlu var teikt līdzīgi, kā to saka dzejniece Blaga Dimitrova par sievieti:

*Būt sievietei — tās ir sāpes.
Kļūt par meiteni — sāpēt.
Kļūt par mīloto — sāpēt.
Kļūt par māti — sāpēt.
Bet visneciešamākā sāpe
uz zemes — būt sievietei un
nezināt visas šīs sāpes līdz pēdējai.¹*

Bieži mūs brīdina no mīlas un naida akluma. Bet tas jau ir personības šaurības, vienpusības, rakstura vājuma, dzīves ierobežoto horizontu, sabiedrības aizspriedumu aklums. Bet ir arī otra veida «aklums»,

¹ Bulgāru dzejas izlase. R., Liesma, 1973, 93. lpp.

kas parasti ir labāks par bezkaislīga vērotāja «objektivitāti». Mūs var apžilbināt saule, mums var reibt galva lielos augstumos. Šis «aklums» pavada lielo koncentrēšanos, kad izzūd spēja būt vienādi uzmanīgam pret visu apkārtējo dzīvi. Mīla atver acis uz jaunu vērtību pasauli — pielūgsmes, atzišanas, aktīvi apstiprināmo pasauli. Naids atver acis uz nolieguma, antivērtību pasauli. Visaklākā ir vienaldzība! Akls ir egoisms, kas, līdzīgi Narcisam, spēj lūkoties tikai savā attēlā. Akla ir mīla un naids, kas izolēti no dzīves plašā konteksta. Akla ir pasīva pasaules notikumu vērošana. J. Gēte mīlas sasprindzinājumu pielīdzina slimībai, bet tādai, kas dārgāka par vislabāko veselību.

Mīla, skarot visu cilvēku, vienlaikus arī iekļauj sevi personību veidojošo pretrunu ansambli. Rabīndranats Tagore, šis lielais mīlestības dziesminieks, raksturo mīlu kā visvairāk brīvo un tajā pašā laikā saistīto parādību, kurā vienlaikus rodama neatkarība un atkarība, zaudējums un ieguvums. Rainis saka: «Mīla kā laime savieno nesavienojamo: personu ar visumu, pamatu ar pretmetu, dzīvi ar nāvi, zināmo ar nezināmo.»¹

Saasinātā pretrunīgumā un dialogā mīla un naids kļūst personībai par sava veida pasaules iepazīšanas atvērtajiem vārtiem. Runājot R. Tagores vārdiem: «Tikai caur mūsu mīlestības un naida, prieka un sāpju, baiļu un apbrīnas jūtām... šī pasaule top par mūsu personības daļu.»² Sokrats raksturo mīlestību kā bagātības dieva un nabadzības veidojumu — tā nav pilnība, nedz arī skaistums, bet gan ilgas un tieksmes pēc pilnības un skaistuma. J. Gēte ir pārliecināts, ka mīlestība mūs padara par vajadzīgākiem šajā pasaulē.

¹ Rainis J. Kalnā kāpējs. Aforismu izlase. R., 1962, 94. lpp.

² Tagore R. Filozofiskie apcerējumi. R., 1939, 148. lpp.

Mīla, atverot acis uz jaunu pasauli, rāda, ka akla ir nemīla. Tadžiku-persiešu XI un XII gadsimta mijas klasiķis Omārs Haijāms saka:

*Cik zema tā sirds, ka nēpazīst mīlas,
Kas nespēj no mīlas reibt!
Ja nemīli tu, kā gan vērtēt vari
Žilbinošo sauli un mēness mirdzumu kluso?*¹

Mīla ir vārti uz cilvēka intīmo pasauli, uz slēptāko personībā. Mīlestība atklāj arī cilvēka dvēseles vieglāk ievainojamās vietas, tā «Ahileja papēdi». Tāpēc naidam, kas radies mīlas vietā, ir vieglāk ievainot vai sadragāt cilvēku. Mīla ir pasaules objektīvās iepazīšanas subjektīvais papildinājums.

Mīlas un naida attieksmēs ir svarīgs dominantes jautājums. Naida pārsvars pār mīlu var pavērt plašas iespējas ārdošiem, agresīviem spēkiem, haosa varai. Cilvēciskai mīlestībai pakļautais naidis, naidis cilvēcības un dzīves bagātināšanas vārdā harmonē ar humānismu sabiedrībā. Mums veicams svarīgs pedagogiski ētisks uzdevums — veidot personību, kas būtu spējīga iznīdēt demagoģiju, birokrātismu, miētpilsonību, glēvulību, žūpību. Bez naida palīdzības šo uzdevumu neatrisināt. Kā vienlaikus veidoj personībā patiesīgumu, drošsirdību, godīgumu, čaklumu, radošu nemiera garu? «Mēs visi nestipri bez mīlas!» saka Rainis.

Mīlas un naida noslēpumi jāmeklē personības daudzveidībā un saskarsmes bagātībā. Grūti iedomāties, ka mēs spētu izprast harmoniskas personības attīstību bez mīlas un naida dialektikas izpratnes. Tā paver iespējas dziļāk izziņāt, izjust, pārdzīvot un pārveidot pasauli cilvēka kā augstākā mērķa labā. Bet

¹ Haijāms O. Četrindes. R., Liesma, 1970, X.

cilvēka augstāko izjūtu attīstība atgādina uguni, kuru mēs tuvinām sev un citiem. Tā spēj mūs sildīt un arī dedzināt. «Pasaulē ir tikai viens īsts heroisms,» saka Romēns Rolāns, «redzēt pasauli tādu, kāda tā ir, un tomēr to mīlēt.»¹

¹ *Rolāns R.* Kopoti raksti, 2. sēj. R., Liesma, 1966, 76. lpp.

MIRSTI UN ATJAUNOJIĒŠ!

Nāves zīmogs padara vērtīgu dzīvības monētu; tas dod iespēju par dzīvību nopirkt to, kas patiesi dārgs.

R. Tagore

Fēnikss seno ēģiptiešu mitoloģijā attēlots kā pasakains putns, kam piemīt spēja, nāvei tuvojoties, sadegt ligzdā un par jaunu atdzimt no pelniem. Fēnikss kļuvis par mūžīgās atjaunošanās un atdzimšanas simbolu.

Kur ir mūsu dzīves sārts, uz kuru iedami mēs spējam pārtapt, atjaunoties? Kāda ir šī personības atjaunotnes formula? Akadēmiķis P. Anohins bioloģisko būtņu dzīves formulu saista ar organisma maksimālo noviržu un maksimālās aizsardzības attiecībām. Kad maksimālās novirzes pārsniedz organisma maksimālās aizsardzības sistēmu, dzīvība iet pretī iznīcībai. Bet kad iet pretī izsīkumam cilvēks kā personība? Kad iestājas sociālā atmiršana? Ir taču «dzīvie miroņi». Turpretī sociāli dzīvo, rosina domāt un rada izbrīnu Platons, Aristotelis, Mikelandželo, Šekspīrs, Gēte, Puškins, Markss, Ļeņins, Rainis... Ir dzīvs ģēniju atstātais mantojums, dzīvo tautas garamantas un pati tauta. Varbūt ģēnijs ir sociālā dzīvīguma un atjaunotnes īstākais mērs, bet viņa dzīve — personības atjaunošanās paraugs?

Ģēnijs tiek nereti raksturots gan kā personība, kas

tautai vistuvāk stāv un izteic tās vajadzības, meklējums, tieksmes, gan arī kā sava veida novirze no normālās dzīves. Ģēniju ir ļoti grūti iekļaut kādu raksturojumu rāmjos, bet viņa ietekmes spēks apbrīnojamā veidā izplatās plašajā pasaulē, pārvarot gadsimtu barjeras. Ģēnijs kā Fēnikss ir dedzis visdažādākos sartos, bet atkal un atkal atjaunojies un atdzimis jaunai dzīvei. Romēns Rolāns saka: «Dižgari ir kā kalnu gali. Tos šausta viesuļi, ietin mākoņi, taču elpot tur ir vieglāk un brīvāk. Svaigais un dzidrais gaiss attīra sirdi no sārņiem, un, kad izkļūst mākoņi, no augstienes paveras skats uz bezgalīgām, tālēm, redzama visa cilvēce.»¹

Kā veidojusies dižgaru un tautas nemirstība? Tā tapusi, saasināti apzinoties mirstību, sevi nepārtraukti ziedojot uz dzīves sārta nevis nāves, bet dzīvības, mīlas un laimes vārdā, ko dažkārt pavadījušas neizturamas sāpes. Tauta kopumā dzīves un nāves attiecību saasinājumu izjūt vairāk stihiski, bet ģēnijs šo stihiju iemieso jau apzinātā daiļradē. Kad karos, epidēmijās, bados un citās nelaimēs gāja bojā daudz cilvēku, pastiprinātā veidā izpaudās arī instinktīvās rūpes par atjaunošanos, par bērniem. Jo grūtāki un nelabvēlīgāki ir dzīves apstākļi, jo parasti ir arī lielāks bērnu skaits, lai tauta spētu izdzīvot, spētu būt stiprāka par nāvi.

Lūk, dzīves māka pārvērst nāvi par dzīves lielo apliecinājumu. Tā ir dižgaru un tautas atbildība par dzīvību un pietāte pret to. Caur zaudējumu tiek apliecināts guvums, caur sāpēm — prieks, caur nāvi — dzīve.

Kāds ārsts raksturoja lielo paradoksu — pārsteidzoši, bet fakts, ka daļa veselo sieviešu nevēlas kļūt par mātēm. Pretstatā sievietes ar slimu sirdi, kurām

¹ Rolāns R. Kopoti raksti, 2. sēj. R., Liesma, 1966, 205. lpp.

dzemdības ir bīstamas, kuras, pat brīdinātas par iespējamām dzīvības briesmām, vairāk tiecas pretī lielajam riskam, vairāk rūpējas par dzīvības turpinājumu.

«Es dzīvoju no savas nāves un, ja labi padomā, esmu laimīgs par savu nelaimīgo likteni,» saka Mikelandželo. Rumāņu dzejniece un esejiste Ana Blandiana raksturo šo domu kā izejas punktu, pēc kura iespējams norobežot ģēniju no talanta. «Talanti rada,» viņa saka, «ģēnijs iznīcina pats sevi. Talanti raksta, glezno, spēlē, izskaistina; ģēnijs mokās, lai sevi izteiktu, nekad nesajūtot, ka tas viņam izdevies. Ticiāns sajūsmināts triepj simtiem audeklu. Leonardo da Vinči ceturtdaļgadsimta mokās pie Džokondas un atstāj to nepabeigtu, sešpadsmit gadus nopūlas ap jātņieka statuju, bet samierinās vienīgi ar zirga figūru... Ģēnijam neder nekas no tā, kas dots pārējiem cilvēkiem... Talanti ir tie, kas meklē pilnību, ģēnijs tikko kā to atstājis un iet — uz nāvi... Pār viņu valda laime, kas vienkāršiem mirstīgajiem šķiet krahs...»¹

Par J. V. Gēti stāsta, ka viņš pēc lielāku darbu pabeigšanas bijis pilnīgi slims. I. Turgeņevs dažkārt radīšanas procesā jūties kā mokošā slimībā. G. Flobērs, aprakstot Bovarī kundzes noindēšanos, pats jūties kā saindējies. Lielā maksa par lieliem sasniegumiem, par iespēju «mirklim ilgumu dāvāt». Van Gogs par savu īpatnējo pasaules redzējumu maksāja ar lēkmēm, murgiem, ārpazīti. Par Ļevu Tolstoju tiek jau tāts, kas viņš bijis — liels moceklis vai lielas laimes luteklis. Rakstnieks I. Buņins atbild: «Ir viens, ir otrs. Nolādējums un laime.»² Mikelandželo dzīves

¹ Blandiana A. Tabletes. — Literatūra un Māksla, 1976, 10. janv.

² Бунин И. А. Освобождение Толстого. — Собрание сочинений, т. 9. М., Художественная литература, 1967, с. 47.

drūmākie gadi bija radošā darbā visbagātākie. Viņš ciešanās atrod rūgtu prieku. «Jo vairāk mani priecē tas, kas vairāk kaitē...» — «Cerību pilnas ciešanas sniedz milētājiem vairāk laimes nekā baudas tīksme, kas izdzēš iekāri.»¹ V. Šekspīrs saka:

*Man miēloties un reizē salkt ir lemts,
Kad vienā laikā viss ir dots un ņemts.
Ai, svētība, kas nāk no posta ļauna! ...
Tā bēdās jaunu prieku uzmeklēju,
Daudz vairāk iegūdams, kā pazaudēju.²*

Slavenā dziedātāja Edīte Piafa virzījās preti dramatiskiem sarežģījumiem, lai varētu izjust un iedzīvināt dziesmā cilvēces sāpes. «Ja kādā no mierīgiem brīžiem jūs viņai jautātu: «Vai viss kārtībā, Edīt?» — viņa drūmi atbildētu: «Nē, nekas nenotiek.» Bet, ja viss jūk un brūk, tuvojas katastrofa un jūs jautāsiet: «Vai viss kārtībā, Edīt?» — viņa, laimē starojot, atbildēs: «Jā, paldies, viss ir ļoti slikti.»³

Bēthovens un Smetana, sevi nesaudzējot, kļuva kurli. Jebkurš radošs darbs prasa visu spēku atdevi, dzīves saasinājumu. Daudzi no pārmērīga darba miruši ar trieku... Bet vai nav vēl lielāka nelaime, ja cilvēks garīgi kļūst kurls un akls, mirst pilsoniski. Alberts Šveicērs saka: «Izzūd jebkurš nemiers tur, kur mēs varam paguruši nodoties mieram!... Ak, šis liktenīgais miers, kas nogalina cilvēkus, cilvēci, kultūru!»⁴

¹ Rolāns R. Mikelandželo dzīve. — Kopoti raksti, 2. sēj. R., Liesma, 1966, 84. lpp.

² Šekspīrs V. Kopoti raksti, 6. sēj. R., 1965, 323., 367. lpp.

³ Sevaljē M. Francijas amatnieks. — Literatūra un Māksla, 1975, 18. janv.

⁴ Швейцер А. Культура и этика. М., Прогресс, 1973. с. 284.

Džeks Londonš runā par dzīves virsotni, par visu dzīvības spēku augstāko kāpinājumu. «Bet — tāds ir dzīves paradokss,» saka rakstnieks, «ši ekstāze, likdama izjust visdziļāko dzīves piepildījumu, tai pašā laikā sniedz pilnīgu sevis aizmiršanu... Viņu apkalpoja pats dzīves bangojums, esamības pašums...»¹

Dažkārt mēs baidāmies no nāves. Bet laikam visvairāk ir jābaidās no nepilnvērtīgas dzīves, no dzīves, kas kalpo nāvei, no tā, ka mēs to nodzīvojam kā slinki un neinteresanti ciemiņi, kuri garlaikojas, atnākuši uz īsu laiku pie māmuļas Zemes. Šī dzīve ir vienīgā, nekad vairs citas mums nebūs, šī dzīve nav pārāk gara. Kā to nodzīvot, lai neaizietu no tās kā lieli parādnieki, kā tādi, kuriem apnikusi dzīve un kuri apnikuši dzīvei?

Akadēmiķis Nikolajs Amosovs norāda: «Daudzi uzskata, ka ērta, mierīga dzīve viņiem nesīs laimi. Taču notiek pretējs satraucošs process: laime, kas nav iegūta ar darbu, izgaist, izslīd cilvēkam no rokām.»² Atslābuma tiksmes trenēšanu N. Amosovs nosauc par slinkuma audzināšanu. Maz noslogoti darba orgāni viegli nonāk patoloģiskā režīmā. «Vājjam vajadzīgs atslābums, stiprais alkst darbības... Ja gribam, lai mēs kā bioloģiska suga saglabājamies arī nākotnē, mums vairāk jāpūlas, nebīstieties no nepatīkamā, no sasprindzinājumiem, stresiem. Lūk, arī stiprības nosacījumi, kurus nospraudusi daba.»³

Bieži harmonijas vārdā vērojama cenšanās cilvēku pasargāt no dzīves dramatisma, riska, no spēku pilnīgas izmantošanas. Šinī gadsimtā cilvēka fiziskā pie-

¹ *Londonš Dž.* Senču asiņu balss. — Kopoti raksti, 2. sēj. R., 1974, 287., 288. lpp.

² *Amosovs N.* Cilvēka dzīvība: tās stiprības nosacījumi. — Zinātne un Tehnika, 1977, №2, 11. lpp.

³ Turpat.

pūle darba sfērā samazinājusies divdesmitkārt. Atslābinātais cilvēks, nespēdams vairs atrast apmierinājumu lielās fiziskās piepūles un atpūtas mijiedarbībā, nespēdams pats ar rosīgu darbību un dzīves daudzveidību atsvaidzināt dzīvi, meklē palīdzību alkoholismā, narkomānijā, izpriecās, kas nespēj piešķirt jēgu dzīvei, bet gala rezultātā pastiprina pesimistisku noskaņojumu. Dopingētie cilvēki, «pateicīgie miroņi» hipiju «kultūrā» jau kļūst par mirējiem bez atjaunotnes spēka.

Vai, atbrīvojot personību no radošām mokām, likvidējot trauksmaino pieeju dzīvei, neapmierinātību ar sasniegto, mēs vienlaikus neatbrīvojam personību no cilvēciskās dzīves, no sociālā dzīvīguma? *Personības* dzīvīgums sniedzas pāri miesiskai nāvei. Romēns Rolāns runā par daudziem mirušiem cilvēkiem, kas ir dzīvāki par dzīvajiem. Vecāki, kuru bērni spēs veikt vairāk un labāk par viņiem, ir sevi dzīvē apstiprinājuši. Par slaistiem var tikai to droši teikt, ka viņi notiesās savā mūžā vismaz 45 tonnas visdažādāko produktu...

Mēs nedzīvojam, lai ēstu, gulētu, slimotu, mirtu. Sevis saudzēšana ir bezjēdzīga nodarbošanās, ja tā kļūst par pašmērķi. Mēs dzīvojam, lai apstiprinātu zināmu nemirstību ārpus sevis, sabiedrībā un darbā. Dzīves apstiprinājums nav iespējams sevis saglabāšanā, bet gan lielajā atdevē. «Mācies mirt: ziedojoties.»¹

Daudz ieceru un nodomu parasti ir tiem, kuri jau daudz paveikuši. Rainis raksta, ka viņu slāpē un neļauj gulēt apziņa, ka no savas dvēseles nav simto daļu devis. Un cik maz darāmā tiem, kuri garlaicībā nezina, kur dēties. Garlaicībā cilvēks sev pat izgudro slimības, lai būtu ar ko nodarboties. Veidojas pat sli-

¹ *Rainis J.* Spēlēju, dancoju. R., Liesma, 1965, 204. lpp.

mot prašanās, slimību sameklēšanas «māksla». Paša slimības kļūst par dzīves alfu un omegu. Visa uzmanība tad tiek koncentrēta ne dzīvei, bet draudošām slimībām un nāvei. Pat sarunas no tām ir grūti novirzīt. Katrs no mums ir redzējis, kā par aktīvo dzīvi cīnās, par spīti visām kaitēm, īstie darba cilvēki. Daudziem no tiem, kas krietni gados, no rītiem ir jāpārvar samierināšanās ar slimnieka statusu. Kārlis Markss ir norādījis, ka pastāvīga ārstnieciskā aizbildniecība pārvērš dzīvi ļaunumā. Te nav runa par ārstniecības lomas mazināšanu, bet par to, lai cilvēks priekšlaikus nekļūtu par «dzīvo mirēju», kas spēka gados nekur citur vairs neder kā tikai sanatorijām un atpūtas namiem. Dažkārt mēs vēl esam kā zaļojošs koks, kam, tikai uzmanīgāk ieskatoties, var manīt dažus kaltošus zarus. Ja sākam visu uzmanību pievērst tikai šiem zariem, tie var kļūt visdārgākie, var pārvērsties par mūsu rūpju galveno objektu. Un, aizņemti ar tiem, mēs nemanām, ka novārtā atstātais zaļojums arī sāk nīkuļot.

Nevienam netiek nāve, bet, pārvēršot vecumu un nāvi par savu nepārtraukto bailu objektu, mēs nokļūstam šīs parādības varā. Lūk, viens no dzīves burvju lokiem — pārmērīgās rūpes izbēgt no nāves padara vecumu un nāvi par mūsu dzīves kredo. Skatīties nāvei acīs, apstiprinot dzīvi, brīvību, atbildību, bet ne verdzisku iztapšanu slimībām, vecumam, nāvei, sevis pārmērīgai žēlošanai, — tāda laikam ir cilvēka dzīve, kas savu dvēseli vēl nav pārdevis Mefistofelim. Tāds līdz ar R. Tagori var teikt: «Man atkal un atkal ir jāmirst, lai izprastu, ka dzīvība nav izsmejama.»¹ Nosvīstot darbā, lielajā emocionālo spriegumu un atslābumu mijā, ziedojot sevi, tiek apstiprināta dzīve, dzīves nebeidzamās alkas, dzīves mīla un

¹ Tagore R. Gāju putni. R., LVI, 1960, 44. lpp.

nāves nāids. Neņemot sevi un miesisko nāvi pārāk nopietni, bet nopietni lūkoties uz dzīvi apstiprinošo nemirstību — tā ir sava veida harmonija ar nākotni un pretpēks slimībām, neiztapšana savam vājumam, atslābumam un savai fiziskajai nāvei.

Fausts gatavs Mefistofelim pārdot dvēseli, kad dzīvei nav īstas jēgas:

*Ja apmierināts reiz es laiski dusēt liktos,
Lai tūliņ pazaudēju cīņiņu! ...
Ja rimstu, tad par kalpu nododos,
Vai tev vai citam — kāda man tur daļa.¹*

Cik bieži mūsu labestības rūpēs izteicas gādība par miesas, nevis par gara veselību! Sieviete nereti vistuvāk nāvei ir dzemdībās, bet tās arī atjaunina organismu. Vai gara pašatdeve nav līdzīga?

Kā pastiprināt dzīves alkas, ko darīt, lai dzīve nekļūtu pelēcīgi nomācoša un neinteresanta, lai mēs ar nepacietību negaidītu ātrāk atnākam vakaru? Kā katram veidot lielo atbildību par personisko dzīvi?

Pirmkārt, cilvēkam jāieiet dzīves daudzveidīgajā dziļumā, iegūstot pašam gan prieka, gan sāpju pieredzi, ne tikai racionāli iepazīstot, bet arī to emocionāli izjūtot un pārdzīvojot. Dziļā dzīves pārveidē, lielu pretrunu pārvarēšanā veidojas arī personības dziļums un spēks. Hēgelis saka: «Isto lieluma un spēka mēru nosaka tikai pēc tā pretstata lieluma un spēka, kuru pārvar gars, lai atgrieztos pie savas iekšējās vienības. Subjektivitātes intensivitāte un dziļums atklājas jo vairāk, jo spēcīgāk un bezgala daudzveidīgāk velk viņu apstākļi uz dažādām pusēm, jo vairāk to plosa tās pretrunas, zem kuru jūga tam jāpaliek pašam sevī iekšēji nesatricināmam. Tikai šajā pašatklāsmē apstiprinās idejas spēks, ideālā varenība, jo spēks ir tikai

¹ Gēte J. V. Fausts. R., Liesma, 1972, 62.—63. lpp.

tajā apstākļi, ka tā īpašnieks sevi saglabā savā nolīgumā.»¹

Hēgelis norāda, ka spēcīgas, viengabalainas, patstāvīgas dabas cilvēki, varonīgi raksturi negrib savu vainu dalīt ar citiem atšķirībā no tiem, kas cik vien iespējams cenšas atvirzīt no sevis vainu. Tāds ģeniāls komponists kā Bahs nebaidās disonanses, viņš neapmierinās tikai ar saskaņām, bet pāriet pretstatos, rada spēcīgas pretrunas, disonanses un sasniedz varenību, kas izpaužas kā brīvības un nepieciešamības, kā fantāzijas brīvības cīņa. Reālajā pasaulē augstākās dabas ir tās, kas «spējīgas iznest sevī visas pretrunu sāpes un uzvarēt tās».²

Romēns Rolāns raksturo Bēthovenu kā pretrunu harmoniju, kas brīnīšķā kārtā viena otru papildina, norādot, ka šajā apstākļi jāmeklē arī ģēnija noslēpums. No sāpju bezdibeņa Bēthovens slavina prieku. Viņš saka: «Gribu pierādīt, ka ikviens, kas rīkojas krietni un cēli, tāpat spēj panest arī nelaimi.»³ Kādā vēstulē Bēthovens atzīmē, ka viņš nav radīts mierīgai dzīvei, viņš alkst gan pēc kaut vienas neaptumšotas prieka dienas un arī pēc tūkstoš dzīvēm.

Lielās iekšējās pretrunās atklājas arī personības lieli virzītājspēki, nemiera avoti, bet, lai šīs pretrunas nesaplosītu cilvēku, nepieciešams arī liels gribasspēks, stingrs raksturs. Nereti, L. Feierbaha vārdiem runājot, cilvēks nesaprot pats sava dziļuma un saskalda sevi.

Kā pasargāt cilvēku no sliktas seklumā, no nepanesamā viegluma, virspusības un bezspēka — tā ir nopietna dzīves problēma.

¹ Гегель Г. В. Ф. Эстетика. т. 1, М., Искусство, 1968, с. 187.

² Гегель Г. В. Ф. Эстетика. т. 3, М., Искусство, 1971, с. 313.

³ Rolāns R. Kopoti raksti, 2. sēj. R., Liesma, 1966, 12. lpp.

Otrkārt, sociālajam spraigumam jāsaskaņojas ar bioloģiski un fiziski nepieciešamo rosīgumu, kas izpaužas pietiekamā kustībā, doto spēju izmantošanā, riska tieksmju sabiedriski nozīmīgā apmierināšanā, rotaļīguma elementu saglabāšanā. Cilvēks ātri pierod pie visa. Arī pelēcība, slimīgums, vārgums, slinkums var kļūt par «normālu» parādību. Cilvēka garam ir nepieciešama katarse, attīrīšana, atsvaidzinājums, atdzimšana, tāpat kā miesai vanna un pirts. Pat cilvēka atmiņā ilgāk saglabājas dramatiskie notikumi. Personības veidošanā ir svarīgi iekļaut riska komponentu kā pilnvērtīgas socializācijas neatņemamu sastāvdaļu. Bez tā mēs nespējam pilnīgi attīstīt tādas morālās īpašības kā drosme, patiesīgums, atklātība, lepnums. Bez riska personība nespēj efektīvi sevi pretostatīt daudzām negatīvām apkārtējās dzīves izpausmēm — huligānismam, mietpilsonībai, birokrātismam, glēvulībai, melīgumam.

Alberts Bels romānā «Poligons» apraksta situāciju, kurā izpaužas riska bads. Intelektuāli nabadzīgi puikas ārstējas no šā bada, uzlaužot tabakas kiosku vai izkaujoties. «Garīgi attīstītākie indivīdi ārstējas, lecot no desmit metrus augsta torņa baseinā, lejup melnajā ūdenī, taisni izstiepušies, kājām pa priekšu, bailēs stīvi kā alvas zaldātiņi... Katrs dažādi meklē iespēju izlādēties, un labdabīgais, atsvaidzinošais risks kā vannā mūs nomazgā no ikdienības sārņiem...»¹

Mēs nereti, cenšoties cilvēku pasargāt no galējībām, ievirzām viņu tādā viduvējībā, pelēcībā, vienaldzībā pret dzīvi, kas ļaunāka par galējībām. Nozīmīgs ir A. Makarenko norādījums par visbezjēdzīgāko risku, ko rada mazāk riskantu paņēmieni summa, nepretošanās ļaunumam. Glaudot zēnam galvu, var bojāt tā nervus. «...atteikties no riska nozīmē atteikties

¹ Bels A. Poligons. R., Liesma, 1977, 80. lpp.

no radošas darbības. Bet vai mums ir tiesības atteikties no radošas darbības audzināšanas darbā? Nav... Pedagogam pedagogiskajā darbā ir tādas pašas tiesības uz drosmi un pat uz risku kā jebkuras citas profesijas darbiniekam.»¹

Izmantojot risku, lai daudzveidīgi apstiprinātu personību, lai veidotu tās cildenākās īpašības, mēs pasargāsim sabiedrību no daudziem bezjēdzīgiem riskiem un personību ārdošām mietpilsoniskām viduvējībām. Pārāk aizbildnieciska audzināšanas sistēma var padarīt personību seklu vai mazināt tās atbildību. Ar riska palīdzību mēs spējam atrisināt daudzus uzkrājušos konfliktus, pārraut daudzus burvju lokus, izrauties no iestrēgšanas "dzīvēs labirintos. Risks ir faktors, kas var attīstīt personības harmoniju vienībā ar tās pretstatu disharmoniju.

Treškārt, daudzveidīgo audzināšanas metožu sistēmā mums nozīmīga vieta jāierāda arī tā sauktajai eksplozijas metodei, ko iesaka A. Makarenko, lai neapmierinātos tikai ar evolucionāro personības pakāpeniskas veidošanās procesu.² Par eksploziju audzināšanā A. Makarenko dēvē līdz konfliktam, līdz pēdējai iespējai saasinātu situāciju, kuru vairs nevar atrisināt evolucionāri, pakāpeniski, ar kompromisu. A. Makarenko brīdina, ka evolucionārais ceļš evolucionē arī negatīvo, personības defektīvo aktivitāti. Lai personība spētu kardināli mainīties, pāraugt un atdzimt jaunai dzīvei, nepieciešams hamletiskā «būt vai nebūt» krass saasinājums, dažkārt pat nesaudzība, nežēlastība pret sevi, sirdsapziņas balss kliedziens, savu vājību kategorisks noliegums.

¹ *Makarenko A.* Pedagoģisko rakstu izlase. R., Zvaigzne, 1977, 126. lpp.

² *Макаренко А. С.* О «взрыве». Соч., т. 5. М., Изд-во Академии педагогических наук, 1958, с. 507—510.

Vairākās Austrumu mācībās tiek cildināti skolotāji, kas nepieciešamības gadījumā prot aizvirzīt savus skolniekus līdz krīzei, izsist pamatu no kājām, lai padziļinātu personības attīstību, liktu tai pacelties pāri līdzšinējai seklībai. Lēciens pāri bezdibenim, lēciens dzīves bezdibenī, jebkādu atbalstu, pieturas punktu zudums ir kādreiz nepieciešams, lai liktu darboties personības dziļākiem slāņiem, lai notiktu grandiozi pārkārtojumi personības dzīvē, lai mobilizētu visus spēkus līdz pēdējai iespējai, lai cilvēks izjustu, ka viņš spēj daudz vairāk veikt, nekā pats domājis. Ir situācijas, kad cilvēks veic it kā neiespējamo, vienlaikus pārvēršot to iespējamībā. Nav iespējama īsta spēju attīstība, ja nenotiek balansēšana uz iespējamības un neiespējamības robežas. Ir sens teiciens: «Kamēr sviedri neplūdīs, laiva nepeldēs pret straumi.»

Sportā un fiziski grūtā darbā noteiktu grūtību pakāpi sauc par «nāves punktu». Pēc tā pārvarēšanas nereti iestājas pat neparasts vieglums, lai gan grūtības nav mazinājušās. Kur ir mūsu gara, mūsu attiecību «nāves punkti», kuru pārvarēšana liek mums atdzimt jaunai dzīvei? Mēs bieži baidāmies nonākt līdz tiem un tāpēc arī neesam izjutuši īsto sevis atbrīvotību, esam izvairījušies no īstu baudu dziļumiem, no sava veida nirvānas, aizstājot to ar mākslīgiem surogātiem. Nav iespējama īsta atdzimšana, ja mēs neuzdrošināmies vai esam par vājiem, lai aizietu līdz galējai spēku un iespēju robežai. Gēte gan saka, ka tikai ģēnijs dzimst divreiz. Bet arī tauta, visa sabiedrība spēj pastāvēt nepārtrauktā atdzimšanā, sevis atjaunošanas procesā. Eksplozijas metode ir sava veida dzīves saasinājuma, personības un vides atdzimšanas metode, jaunības eliksīrs.

Ceturtkārt, dzīves atjaunotnei svarīga ir saasināta atbildība par katru dzīves mirkli — tagadnes degošo mirkli. Saasinātais mirkļa tvērums nerodas, ja

nav dzīvei atvēlētā ierobežotā laika izjūtas. Senās Romas imperators un filozofs Marks Aurēlijs dod padomu: «Vajag pierast domāt un darboties tā, it kā dzīves gals būtu jau klāt.»¹ Bernards Šovs visu savu garo dzīvi centās strādāt un radīt tā, it kā katra diena būtu pēdējā. Šis dzīves saasinājums piešķir ne tikai katrai dienai, bet arī katra dzīves mirkļa tvērumam barga skaistuma izjūtu. Likteņa klauvējieni liek uzmanīgāk, vērīgāk un dziļāk ielūkoties dzīvē. Rainis, liela nemiera pilns, saka:

Mēs pa gabaliem kopš bērna mirstam.

Grauds kopš bērnības top mazāks, plašums lielāks.

Nemirst cilvēks, pāts viņš sevi nokauj.

Mēs ne trešo daļu nedzīvojam, ko šīs miesas spētu panest.²

Stendāls piecdesmit gadu vecumā uztraucās, ka galvenais vēl nav pateikts, bet dzīve ir īsa un māksla mūžīga. Dzīves bagātību, «mūžību» ietvert mirklī, to mēs varam dzīves īslaicīguma izjūtā. Neatlikt dzīvi, neuzskatīt šo mirkli par maznozīmīgu, pat veicot visparastāko darbu, spēt katrai stundai, dienai piešķirt kaut mazliet īpatnu atšķirību, neļaujot dzīvei pārvilkt pāri bezlaika un beztelpas vienaldzīgo plūdumu.

Ir dažādas dzīves un dažādas nāves. Traģisks ir dzīves aprāvums bērnībā, jaunībā un spēka pilnbrieduma gados, traģiska ir cilvēka nedabiska nāve. Starp dzīves situācijām, kas rada depresiju, pirmo vietu ieņem bērna nāve, otro — sievas (vīra) nāve, trešo — ieslodzīšana cietumā, ceturto — radnieku nāve.³ Nāve

¹ Размышление императора Марка Аврелия Антонина о том, что важно для самого себя. Тула, 1882, с. 20.

² Rainis J. Kopoti raksti, 6. sēj. R., LVI, 1949, 342. lpp.

³ Шкала жизненных ситуаций, вызывающих депрессию. — Литературная газета, 1974, 18 дек., с. 12.

pat kā dabisks un nepieciešams dzīves noslēgums ir viens no drūmākiem notikumiem cilvēka dzīvē. Tās izraisītam pārdzīvojumam jāaudzina cilvēciņa un dzīves mīlestība. Ir nežēlīgi un cietsirdīgi pasargāt topošo paaudzi no bērū sāpēm un asarām. Gadās, ka tieši bērēs mēs pirmo reizi īsti sākam domāt par savas dzīves jēgu, par savu nemūžīgumu, par dzīves patiesajām vērtībām. Tieši nāve visvairāk brīdina, cik trausls var būt cilvēks, kādām nejaušībām viņš pakļauts, ka īsto dzīvošanu nav jēgas vienmēr atlikt uz vēlāku laiku. Ir sāpes, kas vairāk apstiprina dzīvi nekā prieks. Ar sāpēm nāk pasaulē jaunais pilsonis, un normāli ir, ja ar sāpēm mēs cilvēku arī pavadām. Bēres disharmonē ar prieku.

Izejot no tumsas spožajā saules gaismā, apžilbst acis. Pirmo reizi uzkāpjot augstā tornī, reibst galva. Savā naivā labestībā mēs dažkārt cilvēku sargājam gan no acu apžilbuma, gan galvas noreibuma, norobežojot cilvēku no daudzām dzīves izjūtām, no daudzveidīgas kalpošanas dzīvei, no daudzām personības tapšanas atjaunotnes iespējām. Sargājot no kalnā kāpšanas briesmām, mēs nevairojam arī dziļāku un daudzveidīgāku mīlestību pret ieleju. Vācu klasiskās filozofijas pārstāvis Šellings norāda, ka dzīve bez saasinājuma būtu līdzīga nāvei.

Rūpēs par cilvēka dzīves pagarināšanu ieteikts divas stundas pirms gulētiešanas neko nopietnu nedomāt, mierīgi pastaigāties, labi izvēdināt jau tā varbūt tukšo galvu. Kādai personības dzīvei mēs šo cilvēku gatavojam? Vai veselai miesai bez radošā gara? Arī visa cilvēka ilgstošā evolūcija nav ieprogrammējusi dabā pārāk mierīgu dzīvi. Dzīvniekiem tā draudētu ar bojāeju. Mēs automātiski nepārnesam bioloģiskos likumus uz sociālo dzīvi, bet grūti iedomāties pilnvērtīgu un dziļu dzīves izjūtu, ja mēs sevi pārāk ierobežojam kustībās, daudzveidīgā potenciālo

iespēju izmantošanā, pat netuvojamies savu spēju maksimālajai robežai, ja mūsu dzīvē ir riska bads. Saka, ka visas pasaules medikamenti kopā nespēj aizstāt kustību. Bet vai galvenās zāles cilvēka īstai dzīvei nav bagāta atdeve, spraiga jaunrade? Pētījumi rāda, ka daudzi saspringtā, radošā darbā dzīvojuši ilgu mūžu. Rūpēs tikai par savu mieru un komfortu tiek radīti priekšnosacījumi sabiedrības bojāejai.

Senās Grieķijas spilgtie īpatņi Diogens un Ēzops par patiesi brīvu uzskatīja cilvēku, kas brīvības vārdā gatavs mirt. Mirt, lai dzīvotu brīvība, mirt, lai apstiprinātos dzīve ar tās augstākajām vērtībām, tās jēga ar saasinātu atbildību par dzīvi, par katru tās mirkli.

Cilvēkam jāiziet ne tikai prieka, bet arī patiesības un darba skarbuma skola, ne tikai interesantā, bet arī pienākuma, riska skola. Saka, ka dievs dod traģēdiju, lai pilnveidotu cilvēku. Ne pārāk viegls darbs, ne pārāk viegla dzīve nevar izraisīt īsto dzīves entuziasmu. Reizē ar kalnu augstumu iepazīšanu mēs iepazīstam arī bezdibeņu dziļumu.

Šās nodaļas uzdevums bija akcentēt personības sociālo dzīvīgumu un atjaunināšanās iespējas. Fiziskā cilvēka nāve tikai retos gadījumos sakrīt ar personības nāvi. Šai ziņā disharmonijas izpausme meklējama depersonalizācijas procesā, personības atmiršanā, kad fiziski cilvēks vēl dzīvo. Harmoniskā personības attīstībā nepieciešams, lai personība spētu pozitīvi ietekmēt dzīvi vēl pēc savas fiziskās nāves. Tā ir harmonija ar nākotni.

PAŠKAITNIECĪBA

*Kam radīts, kam laimīgs tu biji,
Un kāpēc tu neesi vairāk kā pīšļi?*

O. Haijāms

Marks Aurēlijs aicināja cilvēkus izbeigt apmānīt pašiem sevi. Bēthovens teicis: «Ak, cilvēk, palīdzi sev pats!»

Paškaitniecība nerodas tukšā vietā. Katram tās veidam ir savi sociāli un psiholoģiski cēloņi, ir objektīvs un subjektīvs pamats. Katrā profesijā, katrā vecumā un pat katrā dzīves situācijā var sev un citiem kaitēt. Par oriģinalitātes un izdomas trūkumu nevar žēloties ne pašapmānā, ne pašmocībā, ne pašapkrāpšanā un pašapzagšanā. Katra paškaitniecība savā attīstībā iziet dažādas stadijas — no slēptas, nemanāmas līdz spilgti izteiktai personības degradācijai.

Paškaitniecība ne vienmēr ir viegli saskatāma, it sevišķi, ja pie tās esam pieraduši. Der ieklausīties profesora K. Rudziša vārdos: «...Paradoksāli, ka mūsdienu cilvēks, kas tik daudz taču zina par higiēnu, dzīvo netīrīgāk nekā viņa nemācītie priekšteči! Viņš piemēslo upes un ezerus, pat jūru, piedūmo pilsētu gaisu un pats tišuprāt piekvēpina savas darba un dzīvojamās telpas, turklāt kā uzmāklis līdzī sev liek mocīties saviem darba biedriem un ģimenes locek-

ļiem... Hronisko elpošanas ceļu slimības iet plašumā...»¹

Grūti ir noteikt kaitniecības un paškaitniecības cēloņus un dot to raksturojumus. To apstiprina arī ārsta V. Veresajeva atzinums: «...nabadzīgie slimo aiz nabadzības, bagātie — aiz pārticības; strādnieki — aiz piepūles, dīkdieņi — aiz dīkdienības; neuzmanīgie — aiz neuzmanības, piesardzīgie — aiz piesardzības.»²

Paškaitniecība galvenokārt raksturo kaitniecības subjektīvo pusi. To rada pats cilvēks, un arī to likvidēt ir pašas personības spēkos. Objektīvo, no konkrētā indivīda neatkarīgo kaitniecību parasti nav spējīgs novērst vai mazināt viens cilvēks, bet gan vesela cilvēku grupa, šķira, noteiktā sociālā iekārta, visa sabiedrība kopā. Tā, piemēram, no konkrēta cilvēka var būt objektīvi neatkarīgas iedzimtas slimības, ļaunums, ko nodara idiotisms un dažāda veida debilitātes. Ir tādi dzīves situāciju strupceļi, ar kuriem cilvēks nespēj tikt galā tikai saviem spēkiem vien.

Izbrīnu izraisa ne tik daudz objektīvā, no indivīda neatkarīgā kaitniecība, bet gan paškaitniecība, kad veselais cilvēks ar savu rīcību drīzāk cenšas kļūt vecs, slims, cenšas vairot ap sevi nevis draugus, bet ienaidniekus, ceļ barjeras pret izglītošanās iespējām, atver vārtus ļaunām ietekmēm, dod priekšroku lētajām un seklajām dzīves vērtībām, neizmanto labvēlīgās situācijas.

Lielo paškaitniecības daudzveidību nosacīti varam iedalīt divās lielās grupās (galvenokārt akcentējot psiholoģisko raksturojumu): *neapzinātā* un *apzinātā paškaitniecība*. Šis dalījums ir nosacīts, jo daudzās

¹ Rudzītis K. Akadēmiskās runas vietā. — Veselība, 1974, № 4, 5. lpp.

² Veresajevs V. Ārsta piezīmes. R., Liesma, 1972, 23. lpp.

dzīves situācijās vienlaikus neapzinātais un apzinātais atrodas sarežģītā mijiedarbībā. Raksturojot vienu vai otru paškaitniecības veidu, mēs akcentējam apzinātā, neapzinātā dominanti. Tā gandrīz ik dienas tiek sniegtas ziņas par alkoholisma un smēķēšanas kaitīgumu. Mēs lasām, ka viena izsmēķēta cigarete saīsina mūžu apmēram par 12 minūtēm; ja sieviete grūtniecības posmā smēķē, tad jaunpiedzimušā svars ir 150—240 gramus mazāks par normu un divreiz biežāka ir nedzīva bērna piedzimšana; ka viena izsmēķēta cigarete cilvēka organismā sagrauj 2,5 miligramus C vitamīna, ka industriālās zemēs katrs piektais no mirušajiem var «pateikties» tabakai par priekšlaicīgu nāvi (nāves cēlonis pamatos ir smēķēšana).¹ Populārs ir kļuvis pat nosaukums «karnevāla bērni». Alkohola nodarītos zaudējumus dažas valstis sāk pat salīdzināt ar Otrā pasaules kara postu. Ir aprēķināts, ar kādām slimībām smēķētājiem un alkoholiķiem ir iespējams biežāk saslimt... Un tomēr smēķē un dzer!

Apzinātā un neapzinātā mijiedarbība īpatni izpaužas arī tādos paškaitniecības «atklājumos», kur īstenībā nekādas paškaitniecības nav. Sabiedriskā doma nereti par donkíhotiem, par dzīvot nepratējiem dēvēja principiālus un godīgus cilvēkus, revolucionārus, pat ģēnijus, kas drosmīgi virzījās pretī sabiedriski nozīmīgiem mērķiem, kaut nācās zaudēt personiskās ērtības. Lielie nemiera gari bieži aizmirst sevi. Spējot daudz palīdzēt citiem, tie «neprot» palīdzēt sev, jo nespēj atteikties no uzsāktā dzīves ceļa. Kad cilvēces sirdsapziņas iemiesojumam Prometejam norāda, ka ar savu stūrgalvību un nepiekāpību viņš pats sev sagādā ciešanas, Prometejs atbild dievu vēstnesim Hermejam: «Pret tavu kalpa lomu savas ciešanas, to labi

¹ См. Литературная газета, 1975 г., 2 апр., 18 июня.

iegaumē, es nemainītu gan.»¹ Cilvēces varonības, paš-uzupurēšanās vēsture ir bagāta ar līdzīgu «paškaitniecību». Tā ir Raiņa «kalnā kāpēja» «paškaitniecība». Revolucionāri savā darbībā ir rēķinājušies ar iespējamām ieslodzījumiem cietumos, pat ar dzīvības upurēšanu.

Vēl ne pārāk tālā pagātnē ir tie laiki, kad precoties mīlestībai bija ierādīta nenozīmīga vieta, bet mantiskajai bagātībai bija augsts prestižs. Bieži tika nosodīta mīlestības, nevis mantas izvēle. Dažkārt mēs atgādinām smieklu pārdevēju, kas iztirgo prieku, mīlestību, sirdsapziņu.

Ir ieguvumi, kas visu mūžu rada sirdsapziņas mokas. Ir zaudējumi, kas palīdz saglabāt cilvēcisko godu un cieņu. Tautas atstātais folkloras mantojums ir bagāts ar pārprastiem muļķīšiem, antiņiem, tēvu trešajiem dēliem. Nav iespējama liela personība un cilvēces pilnveidošanās bez upuriem, zaudējumiem, neērībām, sevis noliegumiem, bez virzības pretī vētrām un negaisiem. Pārprastajā «paškaitniecībā» atspoguļojas novecojuši aizspriedumi, mietpilsonība, šaurs praktiskums, nespēja šodienā ieraudzīt rītdienu.

Visbiežāk paškaitniecība notiek *neapzināti*. Paradoksāli, bet nereti mēs veltām lielas pūles, lai topošo pilsoni sagatavotu paškaitniecībai. Pat pasakās īstās mātes meitas tiek izlutinātas un pārvērstas par nederīgām darba dzīvei. Tās, laimi meklējot, tuvina postu. Antiaudzīnāšana notiek gan aklā mīlestībā, gan aklā naidā, gan arī vienaldzībā. Dažkārt mūsu pārcentība atgādina sējēju, kurš rīkojas pēc principa — jo vairāk graudu iekaisīs zemē, jo labāk. Bet labība var ātri sakrist veldrē, viens stāds var nomākt otru. Pārāk daudz pasākumu var aizēnot personības veidošanu,

¹ *Aishils*. Saistītais Prometejs. — Sengrieķu traģēdijas. R., Liesma, 1975, 31. lpp.

tās pašattīstību. Pārāk skaļā mūzika var radīt histēriju ne tikai kaimiņam vien.

Cik lielas pūles veltī vecāki un visdažādākā ranga audzinātāji, lai tos pāris simtu jautājumu, ko četru — sešu gadu vecs bērns mēdz izsacīt vienā dienā, samazinātu līdz ērtam un mierīgam minimumam... Ir grūti kā dzīvsudrabu kustīgo bērnu pārvērst par «tikumiski mazkustīgu»... Lai izveidotu bezatbildību, vajadzīga vesela pasākumu sistēma pārmērīgas aizbildniecības nodrošināšanai... Lai jau bērnībā iegūtu nenormāli lielu svaru, ir spaidu kārtā savlaicīgi jāuzbaro... Lai nebūtu riebums pret smēķēšanu, ir jāpiedūmo visi istabas kakti... Ir arī jāpieradina pie vārdiem, vārdu un pamācību plūdiem, bet ne nopietna, vecumam un spējām atbilstoša grūta darba, lai sekli peldētu un sekumā arī sliktu dzīves jūrā. Ne mazums pūļu ir vēlīts, lai vienmēr riskam gatavo bērnu padarītu par mazdūšīgu būtni. No romantizēta un sentimentālā garā audzinātā mēs vēlāk pieprasām reālās dzīves grūtību pārvarēšanas māku.

Ačģārnajā audzināšanā mēs radām postu citiem, parasti būdami pārliecināti, ka svinam uzvaras. Mūsu kritērijs nereti ir pielikto pūļu lielums, atskaitei pateicīgie pasākumi, ērtības atmosfēra, izteikto pamācību daudzums. Tādējādi arī audzināšana var pārvērsties tādā «pašaudzināšanā», kas tuva paškaitniecībai.

Neapzinātā paškaitniecība bieži izpaužas apzinātā kaitniecībā citiem, kad otram bedri rok un pats iekrīt. Daudzām cilvēku savstarpējām attiecībām ir atgriezenisks raksturs. Kas regulāri izvairās palīdzēt citiem, cenšas apvainot un aprunāt savus kaimiņus, radus, kolēģus, loģiski spriežot, nevar gaidīt pret sevi labvēlīgu attieksmi. Bet gandrīz katram egoistam ir divkosīga attieksme pret pasauli. Viņš uzskata par normālu labvēlīgu attieksmi pret sevi, saglabājot pašam privilēģiju rīkoties, kā patīk. Citi taču ir tikai līdzeklis

viņa nodomu un kaprižu realizācijai, vienīgi pats viņš ir mērķis! Lūk, egoista paradoksālais princips — rīkojies tā, kā tu negribētu, lai citi rīkotos pret tevi! Bet, jo zemākā kulturālās attīstības stadijā ir cilvēki, jo vairāk un tiešāk viņi rīkojas pēc principa — kā tu man, tā es tev; aci pret aci, zobu pret zobu; kā sauksi, tā atsauksies. Tāpēc arī egoists parasti vairāk baidās no otra egoista, krāpnieks otra krāpnieka nekā no laba cilvēka. Ir nopietni jādomā par to, lai sabiedrības augstākā attīstības stadijā izslēgtu iespēju parazitēt uz labestības rēķina, nelāgi izmantot izpalīdzīgus cilvēkus. Personība īsti izpaužas spējā pacelties pāri šim spoguliskumam, bumerandziskumam. «Kā tu man, tā es tev.» Jo kultūras ziņā bagātāka ir personība, jo mazāk tā pakļaujas situāciju provocācijām. Uz lamām tā spēj atbildēt pat ar smaidu, klusēšanu, asprātīgu atbildi. Un tieši tāpēc arī labestība un kultūra savā piedošanā, niansētā cilvēku izpratnē, cieņā un līdzjūtībā nav pasargāta ne tikai no paškaitniecības, bet arī var veicināt savu pretpolu attīstību. Nesavtīgo cilvēku var savā labā izmantot savtīgi. Ne tikai otram bedri rokot, bet arī otru no bedres velkot, var pats iekrist. Bet cilvēka morālā pilnveidošanās grūti domājama bez šī riska. Vienlaikus arī jāvairās no tādas pozitīvo iezīmju absolutizācijas, kas jau sāk veicināt savu pretpolu attīstību.

Neapzinātā paškaitniecība var izpausties, gan kaitējot citiem un nemanot kaitējot arī sev, gan arī padarot labestību par slogu cilvēkiem. Var būt ne tikai akla mīlestība, bet arī pazemojoša un nomācoša palīdzība. Paškaitniecība parasti radojas ar noteiktām personības iezīmēm. Slinkums, vāja griba, paškritikas un pozitīvā nemiera izsīkums jau lielā mērā nodrošina personības degradāciju. Vairākas personības īpašības — tādas kā nesavaldība, liekulība, melīgums, plātība, rupjība, vulgaritāte, skaudība, karjerisms, glēvu-

lība utt. — vērsās pret veselīgu morāli psiholoģisko klimatu. Ar savu nelāgo raksturu cilvēks lielā mērā ir savas nelaimes kalējs. N. Makiavelli norāda, ka «piesardzīgs cilvēks, nekļūdams drosmīgs, kad tas nepieciešams, kļūst pats par savas bojāejas cēloni»¹. Paškritikas trūkums var radīt pašas personības iztēlē daudzus ienaidniekus, jo vislabvēlīgākais kritiķis tiek pārvērsts par nelabvēli. Personības iezīmes, rakstura īpašības izteic noteiktu harmoniju un disharmoniju ar apkārtējo pasauli, tās atšķirīgi attiecas pret apkārtējiem cilvēkiem, gan tos aizskardamas, apvainodamas, gan aplaimodamas. Ir svarīgi, kādam pamatmērķim, pamatpārlicībai kalpo personība. Tas lielā mērā nosaka, kādi ir konkrētā cilvēka draugi, palīgi, domubiedri un ienaidnieki, «kaprači».

Pazīt pašam sevi, savu raksturu nereti ir grūtāk nekā pazīt citus. Ja mēs neuzklausām kritiku un atzīstam tikai pozitīvo vērtējumu, tad mēs vēl tālāk atvirzāmies no objektīva pašvērtējuma iespējām un tādejādi neapzināti varam sev vairāk kaitēt. Nepieļaujot «kaitniecību» no malas, mēs pastiprināti sagatavojam augsni paškaitniecībai. Pārmērīgās bailēs no maldiem, kļūdām, riska, strupceļa, grūtībām mēs atgādinām no vilka bēgošo, kas krietni nagos lācim. Pozitīvo īpašību pārspīlēts turpinājums ir iespējams negatīvā virzienā. Paškaitniecība var notikt ar labiem nodomiem un centieniem. Izolējoties no ļaunā, mēs vienlaikus izolējamies no daudzām dzīves pusēm, no pretrunīgā personības dzīvīguma. Rabindranats Tagore saka: «Ja tu aizvērsi savas durvis visiem maldiem, tad arī patiesība paliks ārpusē.»² Personībai sevi daudzveidīgi jāapstiprina dzīvē. Prakse, nevis labie nodomi ir galvenais kritērijs personības vērtējumam.

¹ *Макиавелли Н.* Государь и рассуждения на первые три книги Тита Ливия. СПб, 1869, с. 107.

² *Tagore R.* Lirika. Izlase. R., «Liesma», 1977, 259. lpp.

Ir cilvēki, kas sev kaitē, jo ir zaudējuši realitātes izjūtu. Cildenas idejas var pārvērst dogmā; jo uzticīgāk un fanātiskāk šai dogmai kalpo, jo tai vairāk var arī kaitēt. Realitātes izjūtas zudums vērojams arī pārmērīgos pašcildinājumos, kas pārvērš cilvēku par izsmiekla objektu. Pareizi novērtētā situācijā meli kādreiz var glābt dzīvību un atgriezt ticību otra cilvēka spējām. Bet ir situācijas, kurāsniecīgs melu piejukums var sagandēt visu. Karote darvas spēj sagandēt medus mucu. Piliens indes spēj pazudināt cilvēku. Nokaitētā atmosfērā izšķirošs var būt viens vārds vai pat žests.

Var būt dzīves seklums, redzesloka šaurība, kas pārvērš dzīvi bezjēdzībā. Ievērojamais padomju psihologs B. Teplovs atzīst par Saljēri traģēdijas avotu viņa šauro virzību. Mūzika Saljēri ir vienīgā interese. Pret visiem pārējiem dzīves iespaidiem viņš ir kurls. Mocarts Rēkviēma sacerēšanas dienās rotaļājies ar zēnu uz grīdas. Viņš atradies dziļas un valdzinošas harmonijas varā, kas paver daudzveidīgāku dzīves pārdzīvojumu, dodot garam lielo brīvību.¹

Saka, zivs sākot pūt no galvas. Personības erozija parasti vispirms vērojama morāles sfērā ar tikumisko potenču izsīkumu, ar samierināšanos ar dzīves trūkumiem, ar palēnu slīkšanu seklumā, diletantismā, melu ķēdē. Nosacīti varam runāt par personības morālo atdzīvināšanu — reanimāciju (lat. *re+animatie* — dzīvības iedvešana) kā pēdējo personības glābšanas iespēju. Smagāko noziegumu izdarītāji var laboties, ja nav «mirusi» to sirdsapziņa, ja pašā cilvēkā ir saglabājušās alkas pēc labākas dzīves, sevis pārveidošanas, saglabājusies paškritika.

¹ Теплов В. М., Заметки психолога при чтении художественной литературы. — Вопросы психологии, 1971, № 6, с 122—125.

Personībai nav viegli nonākt līdz asi paškritiskai atziņai. Tas pamatos nozīmē, ka neapzinātai paškaitniecībai tiek atrasti cēloņi, tiek apzināts paškaitniecības process. Omārs Haijāms saka:

*Ārpus zemes, ārpus bezgalīgā
Es gribēju saskatīt debesis un Elli.
Kāda svinīga balss man teica:
Debess un elle ir tevī.¹*

Neapzinātais pašapmāns var izpausties daudzveidīgi, un daudzveidīgi ir tā pārvarēšanas ceļi. Galvenais tomēr ir neiestrēgt ne savā «ellē», ne «paradīzē», bet mīcīt un raudzēt sevi, uzlabojot un pārveidojot apkārtējo vidi, pozitīvi ietekmējot savstarpējās attiecības, dodot mērķi dzīvei. Viens no neapzinātā pašapmāna izskaušanas priekšnoteikumiem ir apzināties, kādu ļaunumu mēs paši sev nodarām. Tāpēc jau arī apzinātā paškaitniecība ir retāk sastopama. Nereti pareiza tās apzināšanās jau arī veicina izskaušanu.

Apzinātā paškaitniecība arī ir daudzveidīga. Visdažādāko virzienu reliģijas, visdažādākie ekspluatatoru šķiru ideologi ir centušies aizklāt sociālā ļaunuma īstos cēloņus, liekot vaininieku meklēt tikai sevī. Svarīgi ir atklāt īstos ļaunuma cēloņus un īstos vainīgos. Nevar, piemēram, tādus kapitālistiskās ekspluatatoriskās sistēmas radītos ļaunumus kā bezdarbu, atsvešināšanos pārnest, transformēt uz atsevišķa indivīda vainu vai neveiksmi. «Cilvēki vienmēr bijuši un vienmēr būs muļķīgi pievilšanas un pašpievilšanas upuri politikā,» norādīja V. I. Ļeņins, «kamēr viņi nebūs iemācījušies aiz visām tikumiskajām, reliģiskajām, politiskajām, sociālajām frāzēm, paziņojumiem, solījumiem sameklēt to vai citu šķiru *intereses*.»¹ Apzināties paškaitniecību un nezināt tās īstos

¹ Haijāms O. Cettrindes. R., Liesma, 1970. XV.

¹ Ļeņins V. I. Raksti, 19. sēj., 7. lpp.

cēloņus, īstos līdzekļus tās novēršanai un nepielikt vajadzīgās pūles paškaitniecības izskaušanai nozīmē turpināt atrasties tās varā.

Viens no vairāk vai mazāk apzinātiem paškaitniecības veidiem ir pašnāvība. Dzīvnieki to nepazīst. Tās pamatā var būt visdažādākie sociālo un personisko attiecību cēloņi. Uzskatīt, ka materiāli labvēlīgā vidē, pat veselīgā kolektīva klimatā personība būtu pasargāta vienlaikus no visdziļākajām personības kolīzijām, būtu naivi. J. Gēte runā par uzmācīgas pašnāvības idejas ieperināšanos dīkdienīgo jauniešu smadzenēs.

Interesantus un plašus pētījumus pašnāvības problemātikā ir veicis franču sociologs un filozofs Emīls Dirkhēims (1858—1917).¹ Viņš sīki izanalizējis ap 26 tūkstošiem pašnāvības gadījumu. Viens no viņa atzinumiem, ka pašnāvība notiek galvenokārt vīriešu vidū. Vidēji uz vienu sievieti, kas atņēmusi sev dzīvību, ir četri vīrieši.

Nobriedusi nepieciešamība izanalizēt pašnāvības problemātiku, ievērojot faktisko materiālu mūsdienās, vienlaikus veicot pasākumus pašnāvnieku skaita samazināšanai. Tas ir neatliekams, augsti humāns pētnieciskais un organizatoriskais uzdevums. Svarīgi arī pētīt apstākļus, darbību, kurā sublimējas dzīves traģiskums. Rakstnieks Manvels Rohass saka: «Kārtīgās mājās nav vietas drāmām. Enerģija, kas varētu derēt drāmas norisei, tiek izlietota citām nodarbībām: grīdas vaskošanai un slaucīšanai, rūšu spodrināšanai, durvju un logu ietvaru mazgāšanai. Kārtīgas mājas saimniecei nepatīk drāmas...»²

¹ Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд. СПб, 1912; Осипова Е. В. Социология Эмиля Дюркгейма. М., Наука, 1977.

² Rohass M. Zagļa dēls. Saldāka par vīnu. R., Liesma, 1968, 498. lpp.

Apzinātā paškaitniecība var izpausties arī tādā īpatnējā veidā, ka cilvēks apzinās savu lejupslīdi, apzinās, ka pats sev nodara pāri, bet ar to pat tiksmīnās, izjūt savā bojāejā zināmu brīvības un atpestīšanas baudu. Cilvēks labprātīgi izvēlas sliktāko ceļu, jo tas ir vieglāks, bezatbildīgāks. Nereti vienā otrā kolektīvā būt sliktam nozīmē iegūt pat kādu priekšrocību. «Sliktie» tiek atbrīvoti no sabiedriskiem pienākumiem, viņiem piedod to, ko kārtīgam cilvēkam nekad nepiedotu. Mēs aizbildināmies ar frāzi, ka no šāda cilvēka jau neko labu nevar gaidīt, labi, ka viņš vispār ir ieradies darbā, kaut arī pagirains u. tml. Mēs ievērojam populāru formulu — «jo lielāka cieņa, jo lielākas prasības». Tātad, jo mazāka cieņa, jo mazākas prasības, jo mazāki uzdevumi... Bet ne jau visi cilvēki labprāt tiecas pretī situācijai, kurā viņiem izvīrzītu aizvien augstākas prasības. Kā aizšķērsot šo cilvēka labprātīgo lejupslīdi un kā panākt cilvēka labprātīgu virzību pretī nopietnākiem uzdevumiem, lielākai vispusībai un pašpilnveidošanās attīstībai?

Paškaitniecības daudzveidīgums šinī apcerē tikai daļēji skarts. Tikai viena paškaitniecības veida izpēte vien var izveidot veselu zinātni. Tā, piemēram, viktimoloģija pēta tādus noziegumus, kurus vairāk vai mazāk izraisa pats upuris. Plaši pētīt varētu ļaunumu, ko nodara nevēlams aktivitāte un nedomājoša cilvēka darbība. Arī melu fenomens ir sarežģīti daudzveidīgs. Kāpēc lielākā daļa vecāko klašu skolēnu uzskata, ka apmānīt skolotāju un daudzus gadījumos arī vecākus ir dabiska parādība? Daudzus ievērojamus domātājus pārsteidzis fakts, kāpēc tūkstošiem gadu cilvēki ir krituši ceļos visdažādāko elku priekšā, kāpēc tik daudz spēka ziedots tukšiem sapņiem. Cik daudzus cilvēkus ir vilinājis drūmais bezdibenis, cik salds dažkārt bijis grēks, aizliegtais

āuglis! Cik tragisma bagāta ir pretruna starp mūsu tieksmēm un iespējām tās realizēt! Cik cilvēku nav saindēts, dzerot: «Uz veselību!» Daudz varētu runāt arī par lielo briesmoni cilvēku savstarpējās attiecībās — hronofāgu, laika rijēju, ko izteiksmīgi apraksta Andrē Moruā «Vēstulēs Nepazīstamajai». Mūsu «prasme» nozagt otram un pašam dārgāko, kas mums atvēlēts, — nelielo laika daudzumu, pie tam tā, lai mēs garlaikotos vai arī seklībā sliktu, ir «apbrīnas» vērtā nodarbošanās.

Paškaitniecības vērtējumā ir iespējama bieža kļūdišanās. Ir nelaimes, kas padziļina dvēseli, ir sāpes, kuras paver lielākas iespējas otra cilvēka izpratnei un palīdzībai; ir lejupkrišana kā augšupvirzības priekšnoteikums; ir garlaicība, kas saasina mūsu dzīves jēgas problemātiku; ir arī postoša žēlsirdība utt.

Civilizācijas attīstības ceļš «no pērtiķa līdz Prometejam» nav fatāli vienīgais. Iespējams arī pretējais virziens. Un ne tikai kara apstākļos, lietojot masu iznīcības līdzekļus, cilvēce var pavērst savu ceļu lejupslīdes virzienā. Var iet bojā arī priecīgā uzdzīvē. R. Tagore saka: «Noklāj putna spārnus ar zeltu, un viņš nekad vairs nepacelsies gaisā.»¹ Savzvērniecība pret nākotni var izpausties visdažādākā veidā, bet visspilgtāk, vadoties no principa: «Pēc mums kaut vai ūdensplūdi!»

¹ Tagore R. *Lirika. Izlase.* R., Liesma, 1977, 266. lpp.

HARMONIJAS UN DISHARMONIJAS DAUDZVEIDĪBA

*Bet veselais cilvēka prāts, kas visai
cienījams pavadonis mājas dzīvē, starp
četrām sienām, pārdzīvo visbrīnīgā-
kās dēkas, tiklīdz tas iedrošinās doties
pētījumu plašumā.*

F. Engelss

Harmonijas un disharmonijas jēdzieni ir būtiski zinātnē par cilvēku un personību, jo atspoguļo tipiskākās sabiedrības un personības attiecību izpausmes. Bet arvien dzīves daudzveidība ir nesalīdzināmi bagātāka, plašāka un dziļāka par jēdzienu sistēmu. Pat šie apjomīgie jēdzieni «harmonija», «disharmonija» dažkārt vārdos mums tik maz ko vēstā. Nereti mēs tos attēlojam paradīziski garlaicīgi, shematiski, bez dzīvīguma, nianšu bagātības. Vārda «harmonisks» nozīme tiek skaidrota, piemēram, šādi: «Saskanīgs, samērīgs; tāds, kurā nav pretrunu.»¹ Jājautā, kur šādu harmonisku cilvēku lai mēs novietojam, kāds labums no viņa dzīves praksē. Ir mēģināts harmoniskas attiecības nostādīt pretī dramatiskajām, identificēt harmoniju ar simetriju, uzsvērt tikai tās estētisko nozīmi, harmoniju attiecināt tikai uz skaisto.

¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca, 3. sēj. R., Zinātne, 1975, 190. lpp.

Harmonijas raksturojums vispirms ir atkarīgs no tā lietojuma sfēras. Franču zinātnieks Andrē Lamūžs biezos sējumos atsevišķi aplūko gan universālo ritmoloģiju, gan kosmoloģisko, gan bioloģisko, psiholoģisko, morālo un estētisko harmoniju. Viens no viņa pamatatzinumiem — harmonija ir mērķis, vienkāršība — līdzeklis tā sasniegšanai. Sevišķi daudzveidīgi harmonijas jautājums tiek aplūkots dažādās mākslas nozarēs — mūzikā, glezniecībā, arhitektūrā u. c. Harmonija īpatnēji izpaužas dažādos līmeņos: nedzīvajā dabā, dzīvajā dabā un cilvēku sabiedrībā. Arī paša cilvēka pārveidošanās process personības attīstības virzienā ir daudzpakāpju. Parasti pāreju augstākā harmonijas pakāpe, citas kvalitātes harmonijā ir grūti izprast bez zināmas disharmonijas, ar kuru tiek noliegta iepriekšējā attīstības stadija.

Daudzveidīgi ir arī mēģinājumi aplūkot sabiedrības attīstības vēsturi kā harmonisko un disharmonisko posmu miju. Tā franču utopiskais sociālists Šarls Furjē disharmonisko posmu apzīmē kā civilizācijas vēsturi, kuram seko harmoniskā pārpilnības iekārta, kas nodrošina pilnīgu dzīves baudījumu, saskaņu, katra laimi. To nomaina jauns disharmonijas posms — vecuma pagrimuma periods. Pat sociāli sasniegumi var sagatavot šo pagrimumu. Ar disharmonijas raksturojumu Šarls Furjē atklāj buržuāziskās sabiedrības antagonismus, kad ārsts vēlas, lai būtu vairāk slimību, prokurors un advokāts — tiesas procesu, stiklinieks — krusu, kas izsistu visus logus. Pilnveidošanās notiek tā, ka jaunais sper desmit soļus, kad labais tikai soli paspēris. Bet arī harmoniskā iekārta, pēc Š. Furjē uzskatiem, nebūt neizslēdz pretrunīgu darbību. Tieši otrādi — ar darbības maiņu tā palīdz prasmīgi apmierināt visdažādākās tieksmes un gaumes. Tiek apmierināta pat tieksme pēc nepakļāvības un kaisle uz intrigām. Dabisko kaislību neapmierināšana, pēc

Š. Furjē uzskatiem, rada mākslīgus apmierināšanas veidus. Visa daba mīl daudzveidību, un vispirms jau daudzveidīgā darbībā tiek saskaņotas dabas un sabiedrības prasības. Harmoniskās iekārtas bērns, raksta Š. Furjē, «septiņu gadu vecumā praktiski nodarbojas jau ar trīs desmitiem dažādu amatu un izjūt vajadzību balstīties uz precīzajām zinātnēm».¹ Lai cik utopiski arī būtu daudzi Š. Furjē projekti, viņš pareizi saskata, ka bez daudzveidīgas darbības sabiedrība nevar risināt pretrunas, ka pati harmonija sevī ieslēdz to risinājumus. Dažkārt mēs pārspējam utopistus, cenšoties veidot harmonisku cilvēku ne tikai līdz septiņu, bet pat divdesmit gadu vecumam, neliekot pietiekami piepūlēt savus spēkus sevis un apkārtējās vides veidošanā. Dīkdienībā un centienos pēc nepretrunīgas dzīves var izveidoties tikai disharmonija ar apkārtējo pasauli un gala rezultātā — arī pašam ar sevi.

Harmoniskas personības veidošanu nosaka sarežģīts pasākumu komplekss, kurā iekļaujas gan saimnieciskā, gan idejiski politiskā, gan tiesiski administratīvā darbība, gan dažādu audzināšanas virzienu apvienojums, gan visu sabiedrības locekļu iesaistīšana audzināšanas un pašaudzināšanas procesā. Pat vislabvēlīgākie sociālie apstākļi nespēj «dāvināt» nevienam harmoniju, ja pati personība neveltī lielas pūles sevis un apkārtējās vides veidošanai.

Personības harmonijas meklējumu veidus var iedalīt divās grupās. Pirmajā grupā apvienojas maldīgie harmoniju ieteikumi. Starp tiem, mūsuprāt, tipiskākā ir nivelējošā un viltus harmonija. Otrajā grupā iekļaujami galvenokārt pozitīvie meklējumi, kas projektē personības harmonisko attīstību, gan iedziļinoties kvalitatīvos raksturojumos, gan ar precīziem kvantitatīvi

¹ *Фурье Ш. Избранные сочинения, т. 3. М., Изд-во АН СССР, 1954, с. 434.*

matemātiskiem rādītājiem. Dziļākos harmonijas procesus raksturo paradoksāla harmonija.

Personību nivelējošā harmonija. Dažādi harmonijas sistēmu meklējumi ir veltīti, lai iemācītos veiksmīgāk «spēlēt» ar cilvēku kā ar objektu, lietu, instrumentu, izpriecu, baudu vai darbarīku. Pēdējā laikā buržuāziskās valstīs iemantojusi popularitāti t. s. «uzvedības modifikācija». Ar dažādiem farmakoloģiskiem, ķirurģiskiem un citiem līdzekļiem cenšas panākt gan noteiktiem sabiedrības slāņiem, gan noteiktu uzdevumu veikšanai visvēlamāko uzvedību. Tiek izmantotas visdažādāko noskaņojumu stimulējošas tabletes, iedarbība uz smadzeņu «elles» un «paradīzes» centriem. Harmonijas vārdā nereti tiek veikti visdažādākie mēģinājumi standartizēt, automatizēt un konformēt cilvēkus, lai padarītu tos bezpersoniski līdzīgus, vieglāk pakļaujamus visdažādākajām manipulācijām un eksperimentiem. Progresīvais amerikāņu sociologs un publicists Skots Nīrings raksta par šo «harmoniju»: «Parauga bērns, parauga skolēns, parauga strādnieks, parauga karavīrs — tāda ir Prokrusta gulta¹, kas sagatavota jaunajam pilsonim...» Cilvēkam vienmēr tiek atgādināts: «...nejautā, nešaubies, esi cienīgs pilsonis, esi kā visi.»²

Personību nivelējošā harmonija īstenībā ir ačgārnā harmonija, kas gala rezultātā disharmonē ar *personības* attīstību. Šāda harmonija, kur līdz minimumam samazināta personības patstāvība, oriģinalitāte, savdabīgums, bija sastopama pirmatnējās kopienas bezpersoniskajā kolektīvā ar bezierunu pakļaušanos tradīcijām, parašām, tabu. Verdzības iekārtā nūjas un

¹ Prokrusta gulta — sengrieķu mitoloģijā — laupītāja Prokrusta gulta, kurā viņš guldīja savus upurus. Kas bija gultai par gariem, tiem nocirta kājas, īsos — pastiepa.

² Ниринг С. Свобода: обещание и угроза. М., Прогресс, 1966, с. 128, 130.

pātagas kopībā tika turēti vergi. Feodālismā iedzimtā grēka, dieva mīlestības un paklausības varā reliģija centās turēt dzimtcilvēkus. Fanātisku bezgala uzticību «fireram», izskaužot cilvēka patstāvību, centās panākt fašisms, buržuāzijas interesēm kalpoja biheiorisms, kas dažkārt vienkāršoja cilvēku saskaņošanas jautājumu kā stimulu un reakciju attiecības, un teilorisms, kurš centās pārvērst cilvēku par mašīnu piedēkli. Personību nivelējošā tendence nav sveša arī tā saucamā «kazarmu komunisma» sludinātājiem. Masu kultūras attīstība Rietumu valstīs saistīta ar balstišanos uz zema kultūras līmeņa, mietpilsoniskās gaumes un patērētāju psiholoģijas standartiem.

Personību nivelējošā harmonijā tiek meklēti visdažādākie kopsaucēji, kas galu galā veic Prokrusta gultas funkciju. Šis mērs izteic cilvēka biologizācijas, gan arī dievišķošanas virzienu, bet rezultātā — pielāgošanos un paklausību, atsakoties no personiskā par labu standartizētam etalonam.

Viens no šīs personības nivelējošās harmonijas lielākajiem paradoksiem ir tās sakars ar slēptu egoismu. Jūda saka Jāzepam: «Jel esi tāds kā mēs. Tad tevi mīlēs.» Ar vārdu «visi» parasti ir izteikta jēga — esi tāds kā es. Egoisms izpaužas arī tai ziņā, ka, bezpersoniski pielāgojoties, ir vismazākais risks un lielākā mietpilsoniskā ērtība. Jau XVII gs. franču rakstnieks un filozofs F. Larošfuko izteica domu, ka aprobežoti prāti noliedz visu, kas pārsniedz to saprašanas robežu. Šis visu nolīdzinošais, visus vienādi apcērpjošais egoisms ir kaila subjektīvisma izpausme un līdz ar to paver iespējas vislielākās patvaļas attīstībai. Visstingrākā kārtība vienībā ar vislielāko patvaļu bija arī fašisma iezīme. Personību nivelējošā harmonija, ārēji sevi demonstrējuma kā spēka, varenības un harmonijas izpausmi, iekšēji ir bezspēka, patvaļas un haosa izteicēja.

Šī ačgārnā harmonija var ārēji izpausties arī altruistiskā formā, gan kā visu mīlestības, gan kā visa piedošanas ideja. Istenībā arī šajā gadījumā dziļākajā strāvotumā ir jūtams vai nu egoisms, vai vienaldzības straumes plūdums. N. Černiševskis saka: «Kas glauda pa spalvai visu un visus, tas, izņemot sevi, nemīl nevienu un neko; ar kuru ir apmierināti visi, tas nedara neko labu, tāpēc ka labais nav iespējams bez ļaunā aizskāruma.»¹ Par līdzīgiem vērojumiem runā arī Romēns Rolāns: «Kas nevienam negrib iesvelt dusmas, tam visu mūžu ikdienības ļaudīm jāgādā ikdienišķas patiesības, kuras tie var saprast, tam jāpaliek šai pusē dzīves. Liels var kļūt tikai tas, kas šīs drazas kājām samīnīs.»²

Būtu aplam noliegt kopīgo, pat zināmas standartizācijas un automatizācijas nepieciešamību cilvēku rīcībā un savstarpējā saskarsmē. Ja mēs tikumiskajā audzināšanā nepanāksim visvienkāršāko pieklājības normu automatizāciju, tad ir grūti runāt par kulturālu uzvedību. Ja diviem cilvēkiem, nejauši saskrienoties, jādomā ko sacīt, ja pusaudzis automātiski nepieņem, lai dotu vietu vecam vai slīmam cilvēkam, tad šāda automatisma trūkums liecina par vēl neizveidotu zemāko elementāro pieklājības līmeni, bet bez tā ir grūti veidot augstāko — apzināto un apjēgto līmeni, kas paredzēts svarīgiem dzīves jautājumiem un problēmām. Mēs kritizējam ačgārno harmoniju tāpēc, ka tajā nepieciešamā personības veidošanas sastāvdaļa — zemākais līmenis absolutizēts un pārvērsts par galveno. Visu, ko spējam standartizēt un automatizēt, principā varam nodot izpildīšanai mašīnām. Tātad tā nav cilvēciskā harmonija. Par šādu harmoniju varam tik-

¹ Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч., т. 3. М., «Художеств. лит.», 1947, с. 22.

² Rolāns R. Zans Kristofs, 1. sēj. R., LVI, 1955, 431. lpp.

pat labi runāt tehnikas sfērā. Pat mašīnu un cilvēka attiecsmju harmonija iespējama, ja mēs mašīnas pielāgojam cilvēkam un tā vajadzībām, nevis otrādi. Diemžēl monotonā darbā konveijeru sistēmā nereti vēl cilvēks ir spiests darboties kā automāts. Tādam darbam jāklūst par pārejošu, kaut arī pašreiz tas vēl dod zināmu labumu sabiedrībai vienā virzienā, bet citā — kropļo cilvēku kā radošu un vispusīgu būtni. Vienlaikus svarīgi arī pētīt to, kas cilvēku rīcībā un attiecībās ir automatizējams, lai efektīvāka un ekonomiskāka kļūtu personības radošā darbība uz šīs automatizācijas pamata, kaut vai automatizējot noteiktā laikā piecelšanos no rīta, mēs varam aiztaupīt savu iekšējās cīņas sparū svarīgākām lietām. Pārsteidzoša ir Imanuela Kanta prasme izmantot dzīves standartizāciju, lai paceltos augstākā radošas personības attīstības pakāpē.

Viltus harmonija cenšas slēpt personības un sociālās dzīves disharmoniju ar dažādiem harmonijas «dekorējumiem», sava veida «Potjomkinas sādžu». Viltus harmonijai ir divkosīgs raksturs. To varētu nosaukt arī par liekulības dieva Janusa harmoniju.

Pasaules vēsture ir bagāta ar visdažādāko viltus harmoniju kritiku. Tā XVII gs. angļu filozofs Frensis Bēkons runā par dzīves piesārņošanu ar visdažādākiem elkiem, kas izkropļo dzīves īstenību, rada melīgus jēdzienus, paralizē cilvēku izziņu, rada izdomātas, mākslīgas pasaules. Dzīvē viena cilvēka mūķība dažkārt nāk par labu kādam citam. Blēzu Paskālu satrauc, ka ar krāšņiem vārdiem izteic nenožīmīgas lietas. XVIII gadsimtā Žans Žaks Ruso runā par disharmonijas veidošanos starp zinātnes, mākslas un morāles sfērām, starp cilvēka ārēji demonstrējamo un iekšējo pasauli. Ruso brīdina, ka pašpildnveidošanās var izpausties arī pašdegradācijas formā. Aiz saprāta, aiz mākslas, aiz augstiem principiem var slēpties ap-

māns un tukšums. Gods var attīstīties bez patiesa tikuma, prāts — bez īstas gudrības, apmierinājums — bez laimes; uzstājoties pret aizspriedumiem, varam atrasties aizspriedumu varā; iedziļinoties cilvēku pētīšanā, varam arī zaudēt spēju tos pazīt, jo, no malas vērojot, var veidoties īstenībai pretējs priekšstats. Cilvēks mīl dzīvot reputāciju pasaulē, citu uzskatos, viņam ir izdevīgi izlikties par to, kas viņš nav.¹

Ludvigs Feierbahs raksta, ka cilvēks divējādojas, pārnes savu nerealizēto, nepiepildīto daļu dievā: «Dievs — bezgalīgs, cilvēks — galīga būtne; dievs — pilnīgs, cilvēks — nepilnīgs; dievs — mūžīgs, cilvēks — mirstīgs; dievs — visvarens, cilvēks — bezspēcīgs; dievs — svēts, cilvēks — grēcīgs. Dievs un cilvēks veido galējības.»² Nabadzīgākajam cilvēkam var būt bagātākais dievs, bailīgākajam — drošsirdīgākais, vājākajam — spēcīgākais, dumjākajam — gudrākais. Tā ir sava veida psiholoģiskā līdzsvara izpausme, kas ļauj samierināties ar savu niecīgumu. Izeja: reālajā dzīvē cilvēkam jāklūst spēcīgākam, radošākam, pilnīgākam, brīvākam, nevairoties no patiesības rūgtuma, no dzīves problēmu praktiska risinājuma, no paškritiska sevis vērtējuma.

V. I. Ļeņins darbā «Lielā ierosme» rakstīja: «Kārlis Markss «Kapitālā» zoboja par buržuāziski demokrātiskās lielās cilvēka brīvību un tiesību hartas skaļumu un daudzvārdību, par visām šīm frāzēm par brīvību, vienlīdzību, brālību *vispār*, kuras apžilbina visu zemju sīkpilsoņus un filistrus... Mazāk skaļu frāžu, vairāk vienkārša *ikdienas* darba... Mazāk politiskas tarkšķēšanas, vairāk vēribas visvienkāršākiem,

¹ Руссо Ж.—Ж. Трактаты. М., Наука, 1969, с. 13, 40, 50, 81, 97.

² Антология мировой философии, т. 3. М., Мысль, 1971, с. 445—446.

bet dzīviem, no dzīves ņemtiem, dzīvē pārbaudītiem komunistiskās celtniecības faktiem — šis lozungs nemitīgi jāatkārto mums visiem...»¹

Jau tālā senatnē mēģināja veidot harmoniju ar skaitļu palīdzību. *Matemātiskā* harmonija raksturo skaņas *kvantitatīvo* pusi vai arī simetrisko harmoniju. Ir mēģinājumi ar tās palīdzību izteikt arī kvalitatīvo raksturojumu. VI gadsimtā pirms mūsu ēras senajā Grieķijā Pitagors un viņa skolnieki centās izveidot skaitļu harmonijas mācību, ar kuras palīdzību varētu raksturot visu dzīvi. Viņi gribēja radīt kārtības un simetrijas skaistuma valstību. Pēc pitagoriešu domām, to nodrošina pareizs dzīves veids. Viņi paši cēlās pirms saules lēkta, bet aizmigt nedrīkstēja, pirms trīskārt nebija pārdomājuši, kā pavadīta diena, kas izdarīts un kas palicis nepaveikts. Pitagorieši uzskatīja, ka gudrības sākums ir saistāms ar māku pārdomāt dzīvi un atradināties no plāpīguma. Pārāk runīgos viņi pat uz pieciem gadiem izraidīja no sava vidus. Pitagorieši, lai sasniegtu harmoniju, centās izvairīties no negatīvām emocijām — naida, īgnuma, dvēseles satraukuma. Žūpošana pitagoriešiem bija kategoriski aizliegta. Ar skaitļu palīdzību pitagorieši centās pamatot ne tikai dabas, bet arī ētiskos, sociālos, teoloģiskos jēdzienus. Tā vieninieks bija svēts skaitlis, lietu sākums; divnieks — novirze no vieninieka, nolādēts skaitlis, sievišķā sākums; trijnieks — istā vienība, svētuma, vīrišķības sākuma raksturotājs; pieci izteica laulību. Piecstūrainā zvaigzne bija pitagoriešu brālības simbols. Harmoniju simbolizēja skaitlis — 10. Simetriju pitagorieši raksturoja ar vienlīdzības, vienveidības un proporcionalitātes iezīmēm. Ar desmit pretstatu pāru palīdzību, kur pirmā puse

¹ Leņins V. I. Raksti, 29. sēj., 382., 383., 374. lpp.

noteiktajā pāri izsaka pilnību, otrā — nepilnību, pitagorieši centās aptvert visu dzīvi noteiktā harmonijā (ierobežotais — neierobežotais, miers — kustība, viens — daudzi, nepāra — pāra, labais — kreisais, taisnais — likais, vīrišķais — sievišķais, gaisma — tumsa, labais — ļaunais, kvadrāts — taisnstūris). Kvadrāts pitagoriešiem bija taisnīguma un vienlīdzības simbols ($2^2=4$).

Ar skaitļiem mūsdienās izsakām visdažādākos kvantitatīvos cilvēka stāvokļu un procesu raksturojumus, kas nereti paver iespējas arī kvalitatīvai noteiksmei. Ir termometri ar vairākiem iedalījumiem: līdz 37°C — normale, no 37 — $38,5^{\circ}\text{C}$ — debole, $38,5$ — $39,5^{\circ}\text{C}$ — media, $39,5$ — $40,5^{\circ}\text{C}$ — forte, $40,5$ — 42°C — fortissima. Šāds iedalījums jau norāda dažādās pakāpēs cilvēka veselības apdraudējuma pakāpi. Līdzīgi skaitliski mēs varam izteikt daudzus rādītājus, kas raksturo gan normas robežas, gan arī pieļaujamo novirzi no tām, iezīmējot disharmonijas attīstību.

Skaitliskos rādītājos mēs izsakām cilvēka auguma garuma saskaņu ar svaru. Lielas novirzes no šīs normas parasti signalizē par noteiktiem draudiem cilvēka veselībai. Liekais svars samazina cilvēka mūžu. Ir arī visdažādākie mēģinājumi atrast zināmas likumsakarības starp miesas uzbūvi un personības rakstura iezīmēm. Par šiem meklējumiem runā V. Levi interesantajā grāmatā «Es un mēs». Izrādās, ka dzīvē nereti vērojami paradoksus. Starp pikniekiem (druknajiem, kuru veselība ir ievērojami apdraudēta) parasti ir sintoniķi (harmoniski, omulīgi cilvēki). Vienā virzienā izteikta disharmonija nebūt necenšas automātiski izsaukt disharmoniju citā. Skaitļos mēs izsakām normālu kaloriju patēriņu diennaktī. Badošanās mērenajā joslā sākas, ja šis patēriņš ir mazāks par 2500 kalorijām. Cilvēks bez barības var nodzīvot piecas nedēļas, bez ūdens — piecas dienas, bez gaisa — piecas minūtes.

Diennaktī cilvēks vidēji patērē ap kilogramu barības, 2,5 litri ūdens un 12 kg gaisa.¹

Cilvēka saskaņu ar apkārtējo vidi raksturo vairāki rādītāji. Ja cilvēks nevar iegādāties savām kājām piemērotus apavus, savam augumam piemērotu apģērbu, pat rakstāmgaldū, krēslu, tad šī harmonija ir apdraudēta. Sabiedriskās domas vērtējumā pat pastāv sava veida laulāto pāru harmonija, ko izteic vispirms ārējie rādītāji, piemēram, pārāk gara sieva disharmonē ar īsa auguma vīru. Komiskumu var radīt pat pārāk drukna cilvēka draudzība ar pārāk kalnsnēju u. tml.

Ir nobriedusi nepieciešamība veidot uz zinātnisko pētījumu, estētisko un morālo apsvērumu pamata vispusīgu harmonijas mācību, kas aptvertu visas sadzīves un komunālo pakalpojumu sfēras. Mūsdienās tiek veikti pat procentuālie izskaitļojumi, kādu īpatsvaru ideālu apstākļu radīšanā ieņem psiholoģiskie, fizioloģiskie, pedagoģiskie apstākļi un sociālā vide. Veidojas daudzveidīgas mācības par dažādu nozaru komfortabilitāti. Mūsu dzīves pamatformula: «Viss cilvēka labā!» — atrod savu iemiesojumu dzīvē ļoti daudzveidīgi, bet grūtāk šo devīzi īstenot, ievērojot *katra* cilvēka individuālās īpatnības. «Cilvēki nav vienādi. Ne visi var lepoties ar Apolona vai Veneras augumu. Drēbniekiem un šuvējām ikviens jāapgērbj atbilstoši viņa augumam, jānoslēpj trūkumi un jāizceļ pozitīvais.»²

Ne mazāk svarīga loma ir arī darba procesā optimāli saskaņot cilvēku ar mašīnu un darba vidi. Ar šo jautājumu nodarbojas jaunā un perspektīvā zinātne —

¹ Информационный бюлетьень. Новости ЮНЕСКО. 1976, № 12, с. 4.

² Azarova M. Augums un apģērbs. — Zinātne un Tehnika, 1974, № 9, 34. lpp.

ergonomika.¹ Tiek pētīts kustības simetriskums, darba ritmiskums, kustību ekonomiskums, darba vietas organizācija, tās atbilstība cilvēka augumam un citiem rādītājiem. Skaitļu valodā tiek izteikti pat pirkstu izmēri, acu attālums no darba galda. Tiek raksturoti optimālie, pieļaujamie un nevēlamie rādītāji. Svarīgi ievērot optimālo apgaismojumu, pietiekamu nodrošinājumu ar svaigu gaisu, likvidēt trokšņus un vibrāciju, kas pārsniedz pieļaujamības robežu. Optimālā temperatūra darba vietās vasarā ir 18—25° C, ziemā — 17—22° C. Jau pie 25° C strādnieks ātrāk nogurst, bet pie 30° C pavājinās garīgā darbība, palēninās reakcija, palielinās kļūdu skaits.

Mūs pārsteidz arī cilvēku lielā spēja pielāgoties visdažādākiem dzīves apstākļiem. Ja atrodamies kalnos augstāk par 4000 metriem, tad, pat mierīgi sēžot, ir izjūtams skābekļa trūkums. Tibetā ir apstrādātas zemes pat 4500 metru augstumā. Vietām iedzīvotāji pastāvīgi ir apmetušies pat 5000 metru virs jūras līmeņa. Dažās Dienvidāfrikas un Rietumāfrikas raktuvēs strādniekiem sviedri līst pat līdz 4 litriem stundā. Protams, par komfortu te nevar būt runas. Apgrūtināta ir komfortu zonas radīšana tiem, kas dzīvo tuksnešainos apvidos, polārajās zemēs, tropiskajos džungļos un stepēs.

Neatsveramu ieguldījumu harmonijas meklējumos starp skaisto un derīgo gan darba, gan sadzīves sfērās dod mākslinieki konstruktori-dizaineri. Ergonomika (gr. *ergon* — darbs, *nomos* — likums) un dizains (angļu *design* — zīmējums, projekts — mākslinieciskā konstruēšana) kļūst mūsdienās par vienu no svarīgākajiem pētījumu un praktiskās darbības virzieniem, lai saskaņotu mašīnu un priekšmetisko

¹ Эргономика. Проблемы приспособления условий труда к человеку. М., Мир, 1971.

pasauli ar cilvēku, lai to subjektivizētu, cilvēciskotu. Protams, noteicošie ir sociāli ekonomiskie apstākļi, kuri, pēc japāņu zinātnieka S. Jano pētījumiem, vēl 70% pasaules iedzīvotāju nav ekonomiski apmierinoši.¹

Komfortabli iekārtotā pilsētā nepieciešams, lai uz katru iedzīvotāju būtu vismaz 15 m² apstādījumu un parku, lai katram ģimenes loceklim būtu atsevišķa istaba un viena kopēja. Katram rīdziniekam pašreiz ir nodrošināti caurmērā 280 litru ūdens diennaktī, bet augstākā norma ir 400 litru. Bezgalīgā skaitļu raksturojumā mēs varētu attēlot kaut vai uztura jautājumu. Itāliešiem uzturā patērējamo pārtikas produktu kvalitāti garantē 480 likumi, ap 10 000 normatīvi, dekrēti un norādījumi. Neskatoties uz to, ir sastopami arī viltoti vīni un citi produkti.

Vislabvēlīgākie komfortablie apstākļi, vislabvēlīgākie izskaitļojumi paši par sevi vēl negarantē personības attīstības harmoniju. Harmonija, kas ieteic dziļāku, būtiskāku personības un sabiedrības attiecību kvalitatīvo pusi, ir daudz slēptāka, tā atrodas dialektiskā vienībā ar disharmonijas procesiem. Nosacīti nosauksim šo par *kvalitatīvo* personības attīstības harmoniju, kas paver iespējas atklāt attīstības stabilākos un būtiskākos procesus viengabalainā tvērumā. Vienlaikus kvalitatīvais personības raksturojums atrodas ciešā vienībā ar kvantitatīvo izteiksmi (lieluma, laika un telpas izmēriem, attīstības dažādu pakāpju noteiksmēm utt.).

Progresīva, revolucionāra cīnītāja raksturojumā var atrast simtiem nebūtisku trūkumu, jo šis cilvēks aizskar mietpilsoņu un birokrātu «goda jūtas», taču viņš nebaidās zaudēt savu personisko labumu. Ar simtiem

¹ Минервин Г. В., Мунилов В. М. О красоте машин и вещей. М., Просвещение, 1975, с. 7.

altruistisku aktu, ar darbību vairākās labdarības un dzīvnieku aizsardzības biedrībās var lepoties biznesmenis, kara kurinātājs, bende, reakcionārs darbinieks, sentimentāls negēlis, estetizēts liekulis. Jau Blēzs Paskāls izteica izbrīnu par to, ka vienā un tajā pašā sirdī, vienā un tajā pašā laikā vērojams jūtīgums pretniecīgām lietām un dīvains nejūtīgums pret vissvarīgākajām lietām.

Maksimāli labvēlīgo, komfortablo apstākļu, ērtību radīšanā, neparedzot pašas personības daudzveidīgo attīstību un bagātināšanos, varam dzīves radītāja un saimnieka vietā izveidot dzīves baudītāju un patērētāju, dikdieni, kurš gudro, kādu trakulību izdarīt, kādu postu radīt, lai pārvarētu apnikumu, kas radies vienpusīgajā dzīvē, «saldā ēdiena» pārmērīgā lietošanā. V. Levi raksturo cilvēku, kurš ir «veselīgāks un laimīgāks par citiem; viņam nav pilnīgi nekādu negatīvo emociju. Pateicoties savu smadzeņu īpašam fokusam, viņš mīt paradīzē, pēc kuras ar visdažādākajiem paņēmieniem tik neveiksmīgi tiecas pārējie. Viņš ir apbrīnojami labi piemērots dzīvei, patīkams sabiedrībā. No otras puses, tā ir īsta psihiska kroplība, negatīvo emociju centru mazattīstība, kas radniecīga tik reti sastopamajai sāpju nejūtībai... Paradīzes valstībā, neaptumšotā vieglumā, dzirkstošā liksmē, darbības un prieka nepārtrauktā mijā tveras pekles nostūris, kur laiks stāv uz vietas... Varbūt visa šī liksmība, spožums un vieglums ir tikai krāšņa celtne uz ļodzīgiem pamatiem, pārbaudīts paņēmieni, kā brīvi aizbēgt pašam no sevis?»¹ V. Levi runā arī par velnišķīgi normālu cilvēku, tik normālu, ka reizēm tas kaitina.

Fragmentāri aplūkosim dažus dziļākas harmonijas meklējumus sabiedriskās domas vēsturē. Jau VI gs.

¹ Levi V. Es un mēs. R., Zinātne, 1972, 38., 39., 40. lpp.

pirms m. ē. izcila stihiskās dialektikas pārstāvis Heraklīts mācīja, ka daba mīl slēpties un ka labākā ir *slēptā* harmonija, kas jāatklāj šķietamajā haosā. Viņš uzskatīja, ka tieši pretrunīgums tuvina, ka *daudzeidība* rada visskaistāko harmoniju, ka cīņa ir visdabiskākais cilvēka stāvoklis, konflikts ir visu lietu tēvs un karalis, labs cilvēks ir cīņas rezultāts. Labākā dvēsele ir tā, kurā ir mūžīgais nemiers, dvēsele, kura nepārtraukti tiecas augšup. Heraklīts nīda cilvēkus, kuri «rij pilnu kuņģi kā lopi», kuri «līdzīgi suniem rej uz katru nepazīstamo». Viņš māca, ka tas, kurš negaida negaidāmo, neatradīs vērtīgo un grūti iegūstamo.

Sākot ar Sokratu, aizvien lielāku nozīmi iegūst harmonijas saistība ar *mērķtiecības* ideju. Viena un tā pati lieta var būt skaista un nejdzīga, laba un ļauna atkarībā no tā, kā tā atbilst savai misijai, kādiem mērķiem tā kalpo. Rodas mēģinājumi noteikt harmoniju, izejot ārpus tās, raksturojot, kam tā kalpo. Aristotelis meklē, kā izbēgt no galējībām, kā atrast starp diviem ļaunumiem to vidējo, kas vienlaikus būtu *pilnīgākais* un vairāk virzītu uz pilnību. Aristotelis harmoniju arī raksturo kā kārtības un nekārtības savstarpējās pārejas dialektiku.

Jau antīkās pasaules domātāju uzskatos iezīmējās svarīga doma, ka vienotais veselums, viendabīgums neveidojas kā tā sastādošo daļu vienkāršs summējums, bet ir kvalitatīvi jauns raksturojums.

Harmonijas būtības izpratnē aizvien lielāku uzmanību sāk veltīt subjektīvajam un individuālajam personības attīstībā. Renesanses laikmetā kā harmonijas augstāko izpausmi dažkārt min *grāciju* (lat. *gratia* — pievilcība, daiļums) kā nerasniedzamu harmoniju, harmoniju kustībā un individuālajā izteiksmē, veselā mirdzēšanā, miesas apgarotībā.

Grācijas apzīmējums līdz šim galvenokārt tiek at-

tiecināts uz fizisko un estētisko sfēru, bet tai jāklūst arī par nepieciešamu komponentu visas personības kompleksajā veidojumā. Valdzošs vieglums, rotaļīgums, plastiskums, pārvēršoties par personības iezīmi, it sevišķi bagātinātu sievišķību. Graciozitāte, ķermeņa apgarotība nemanāmi saskaņo un dara skaistu cilvēku un tā attieksmes. Morāle bez grācijas atgādina sarauktu pieri, smagnējumu un nopūtas, pat īgnumu, otram labu darot. Mūsu neveiklības dēļ rodas arī «lāča pakalpojumi». Graciozitāte nepieciešama, ne tikai lai mēs retāk mītu viens otram uz kājām, ne tikai lai tikamāk nolūkotos uz cilvēku stāju un gaitu, bet arī lai mēs atraisītāki un radošāki būtu darbā, lai garīgi apdvestākas un niansētākas būtu savstarpējās attieksmes, lai varētu cits citu saprast pusvārdā, prāstu cienīt klusumu, vientulības alkas, pārvarētu pārspīlēto utilitārismu.

Grācijā visvairāk izpaužas gara un miesas vienība, kustības un miera apvienojums, sasniegtā un iespējamā sintēze. Grācija var pastāvēt tikai tad, kad tajā izjūtam iespēju lielo un daudzveidīgo fonu, pat fantāzijas lidojumu, izsmalcināto niansētību. Kā izteikt to visu, lai nejustu smagnējumu, samākslotību? Sis «vieglums» ir visgrūtāk veidojamā iezīme personības attīstībā. Dzejnieks Jevgeņijs Jevtušenko saka: «No īsta talanta nedvašo piepūles sviedru smaka nevis tāpēc, ka pastāvētu kaut kāds dieva dāvāts vieglums. Nepieciešams nosvīst septiņas reizes un pēc tam vēl astoto, un tad vairs sviedriem nepiemīt smaka.»¹

Absolutizējot grācijas momentu personības veidošanā, mēs varam cilvēku padarīt arī pārāk trauislu. Graciozu būtni, kas niansēti izjūt pasauli, var vieglāk

¹ Jevtušenko J. Talants nav nejaušs brīnums. — Zvaigzne, 1971, № 15, 14. lpp.

salauzt, samīt pat ar rupjiem vārdiem. Grācija un traģiskums stāv ļoti tuvu. Varbūt tāpēc arī grācija par galveno personības komponentu kļūst tikai dažu profesiju pārstāvjiem, it sevišķi baletdejotajiem. Grācija pārējiem ir dzīves aromāts, šarms, pievilcīgais burvīgums, bez kura, protams, var arī iztikt, tāpat kā bez ziediem dzīvoklī, tāpat kā bez Puškina un Raiņa darbiem...

Varbūt būtu smieklīgi un naivi prasīt graciozitāti kolhozniecei lopu fermā, strādniekam pie darbgalda? Ja dziļāk ielūkojamies dzīvē, tad nereti mēs vērojam vienkāršo darba cilvēku izsmalcināto dvēseles graciozitāti, kas nereti slēpta aiz paraupjas ārienes salīdzinājumā ar viena otra inteligenta uzspēlēto mākslīgo «smalkumu». Jāatšķir personības bagātība, graciozitāte, kāda tik bieži piemīt daudz bērnu mātes vieglajam glāstam, radoša meistara zelta rokām, no mānīgā, seklā viegluma, kas pauž slinkumu un tukšumu. Frāžainā rotaļīgumā, ārišķīgā, mākslotā manierīgumā parasti atspoguļojas vieglums, kas nespēj dzīves grūtības nest, kas gaist kā ziepju burbulis. Istā graciozitāte izpaužas spējā it kā nenopietni iet dziļumā, it kā bez pavēles vadīt, it kā rotaļājoties veikt radošu, grūtu un dziļu darbu, saglabājot uzmundrinošu smaidu dzīves smagumā.

No renesanses laikmeta harmoniju bagātinām ar varonīgo *entuziasmu*, pat ar sava veida donkihotismu. Cilvēka dedzība, sajūsma, pacilātība, kas iziet ārpus prātīgiem aprēķiniem, ir nepieciešams noteikums cilvēka dzīvīguma un možuma saglabāšanai pat vecumdienās. Morālais spēks lielā mērā balstās uz šo donkihotisko spēju nerēķināties ar utilitāriem un šauri izprastiem, praktiskiem rezultātiem. Džordano Bruno spēja kāpt sārtā pasaules bezgalības idejas dēļ.

Cilvēku un sabiedrības dzīvē nereti ir izveidojušies strupceļi, «apburti loki», ko var atrisināt tikai ar en-

tuziasmu, iedrošinoties veikt neiespējamo. Entuziasms palīdz koncentrēt vienkopus visus personības, kolektīva vai pat tautas spēkus. Bez entuziasma grūti iedomāties uzvaru pār fašismu, bez entuziasma arī cilvēks šīs laikā nevarētu izrauties no garīgās atpalicības, no dzīvē sastopamām «bezizejas» situācijām. Ja Kants izvirzīja par cilvēka pienākumu darīt to, ko cilvēks spēj veikt, tad Hēgelis par tikpat pareizu uzskatīja arī prasību veikt to, ko nevari.¹ Veikt neiespējamo — lūk, progresā ķīla. Ja iedziļināmies personības attīstībā, tad redzam, ka katrs tās jauns pasākums ir sava veida neiespējamība. Entuziasms palīdz saskaņot personības, kolektīva, šķiras un tautas dzīvi ar nākotnes apjaustām un neapjaustām vajadzībām. Taču būtu aplam visu personības veidošanos procesu balstīt uz entuziasmu, kaut arī tas ir nepieciešams komponents aktīvas dzīves pozīcijas izveidē.

Harmonijas jēdziena ievērojama bagātināšana un padziļināšana notiek, iekļaujot harmoniskumā ne tikai simetriju, bet arī *asimetriju* (gr. *asymetria* — nesamērība). Asimetriskā harmonija it sevišķi attīstīta Austrumu klasiskajā mākslā, īpaši japāņu estētikā. Ar neregulārām proporcijām, izjauktu līdzsvaru tiek personificēta dzīvā, mainīgā pasaule, lielā kopības būtība ar dabu, izslēdzot dublēšanas, atkārtotības iespēju. Asimetriskā harmonija paver iespēju tuvojies katra cilvēka savdabīgumam, neatkārtojamu indivīdu saskaņojumam, nenoliedzot vienlaikus kopīgo, ko tiešāk izsakām ar simetrisko harmoniju. Asimetrija paver lielākas iespējas aplūkot harmonisku personību funkcionējot, attīstības procesā atklāt daudz dīvainību. Tad spriedums par harmoniju tuvojas dziļākās un slēptākās harmonijas būtībai, ko ieteicam nosaukt par para-

¹ Гегель Г. В. Наука логики. т. I. Мысль, 1970, с. 197.

doksālo harmoniju. Ar asimetriskās harmonijas palīdzību mēs tiešāk attālināmies no nivelējošās saskaņotības.

Paradoksālās harmonijas jēdziens palīdz mums atklāt šķietami nesaskaņojamu parādību saskaņas iespēju personības un sabiedrības mijiedarbībā. Paradoksālajā harmonijā apvienojas visdažādāko pretrunu grupējumi un kompleksi. Šī harmonija iekļauj sevī asimetrijas un simetrijas vienību, ideāla un dzīves īstenības mūžam atjaunojošo pretrunu, ļauj harmonijas sfērā iekļaut arī dzīves dramatiskās attiecības, personības attīstības nepietiekami izzinātos mehānismus.

Nesaskaņojamo parādību saskaņošanas mēģinājumi notiek gan ideoloģiskajā cīņā, gan ikdienas dzīves visparastākajās situācijās. Gan dzīvoklī, gan kolektīvā, kopīgā ceļojumu grupā ir visdažādāko raksturu un temperamentu cilvēki, ir klusuma mīļotāji un jautrie triecēji, taupīgie un izšķērdīgie, skābā un saldā cienītāji, smēķētāji un tādi, kuri nevar pat paciest papirosu dūmus. Ir konflikti, kuri likvidē ilgstoši krājušos īgnumu, ir laipnība, kas rada nospiestības sajūtu. Cilvēka emocionālā trauksme un prāta apsvērumi dažkārt ir savstarpēji nesavienojami. Dīvainības nereti vērojamas arī mērķu un līdzekļu attieksmēs.

Ideoloģiskajā līmenī nesaskaņojamā saskaņojuma mēģinājumi nereti var izpausties kā viltus harmonijas sludinājums, aiz kā parasti slēpjas divkosība, demagoģija. Raiņa vārdiem runājot, «I tautai, ir pret tautai kalpot tu vari...»¹. Mēģinājums saskaņot cilvēka pasaules uzskatā komunistisko ideoloģiju ar buržuāzisko, miera cīnītāju ar kara kurinātāju rada neizbēgamu divkosību, personības sašķeltību. Divsejinā Janusa «harmonija» faktiski neieslēdz sevī paradoksu kā nesavienojamā savienojumu, kā dziļākas harmoni-

¹ Rainis J. Kopoti raksti. 1. sēj. R., Zinātne, 1977, 364. lpp.

jas meklējumu. Tāda «harmonija» slēptāk vai atklātāk izteic divkosīgo būtību.

Lai dziļāk iepazītu ne tikai zinātnes jaunākos sasniegumus, bet arī personības veidošanās procesu, būtu vēlami Centrālās televīzijas raidījumam «Acīm redzamais — neticamais» līdzīgi raidījumi. Lielī atklājumi var notikt pārsteidzošas vienkāršības veidā. Kailā siena spēj veicināt centību. Blakus bailēm parasti ir arī ziņkāre. Pat bezcerība var kādreiz darīt stiprāku cilvēku. Lielo mīlu var pārspēkot mazais lepnums (Rainis). Komplimenta veidā var izteikt visasāko kritiku, dievināšana var slēpt sevī traģismu. Džordžs Bairons runā par dievišķīgas tieksmes noziedzīgo labestību. Ārija Elksne saka:

Atnāc, grieķi Zorba, un iemāci mani dejot!

*Kas tad vēl cits mums atliek, ja nastu vairs nevar
panest? ...*

Dejosim, grieķi Zorba, saki — kad īsti tu sāki?

*Toreiz, kad nomira sieva, vai toreiz, kad nošāva
dēlu?¹*

Paradoksālā harmonija nav domāta bez sava pretstata disharmonijas. Atraujot harmoniju no disharmonijas, mēs to mākslīgi izolējam no sarežģītā dzīves procesa, uzdodam vēlamo par īsternību. K. Markss norādīja, ka mēs neuzstāsimies pasaules priekšā kā doktrīnas paudēji ar gataviem jauniem principiem: lūk, patiesība, kuras priekšā jāmetas ceļos. Šiem principiem jāizriet no pašas pasaules, lai tie kļūtu par īstiem cīņas lozungiem.² V. I. Leņins atkārtoti aicināja skatīties patiesībai tieši sejā, dzīvi atspoguļojot visos daudzveidīgajos sakaros, attīstībā, uz prakses pamata, konkrēti.

¹ Elksne Ā. Trešā bezgalība. R., Liesma, 1971, 88., 89. lpp.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. I, с. 381.

Sens cilvēces sapnis ir harmoniska un laimīga sabiedrība, kuras augstākā vērtība — cilvēks, vissarežģītākā no mums pašreiz zināmām Visuma parādībām. Arī te lielais paradokss — vistuvākais vismazāk iepazīts. Seno grieķu prātnieki izvirzīja visiem pasaules cilvēkiem kopīgu uzdevumu, kas visciešāk skar katru no mums — «Pazīsti pats sevi!». Grūti mums sevi saskaņot ar apkārtējo pasauli, ja sevi nepazīstam. Bet... sevi pazīt mēs spēsim, pazīstot pasauli, salīdzinot sevi ar citiem. Mērojot sevi ar plašāku mērauklu, meklējot salīdzinājumam labākus par sevi, mēs paveram harmonijas meklējumiem jaunus apvāršņus, jaunu dziļumu, jaunu darba cilvēka skaistumu un jaunas problēmas.

NOBEIGUMS

Man vaj'ga pāri cilvēkrobežām:

*Ne pāri tām, kur nīkst un beidzas
cilvēks,*

*Bet tām, kur aug un sāk, un ceļas
cits...*

Rainis

Harmonijas un disharmonijas jautājums ir neizsmeļami daudzveidīgs kā dzīve. Katrs laikmets, sabiedrība, pat personība no šo variantu bezgalības kā šaha spēlētājs cenšas atlasīt optimālus, pašus aktuālākos gājienus. Ne vienmēr tas izdodas. Cilvēks dažkārt izvēlas arī savas ātrākās sakāves variantu, sliktāko ceļu. Kā palīdzēt cilvēkam? Kā attīstīt katru personību tā, lai varētu izsaukties «*Ecce home!*» (lūk, cilvēks!)?

Kā izmantot pilnā mērā sociālisma priekšrocības dzīves kvalitātes, dzīves veida, harmoniskas, viengabalainas un vispusīgas personības veidošanā? Iespēju plašais fons slēpj sevī arī lielu pretrunīgumu. Novirzes no sociālistiskās tikumības normām nereti izteic mēģinājumus parazitēt personības attīstības labvēlīgā augsnē, egoistiski izmantot citu gādību un rūpes, faktiski paļauties uz laimīgas dzīves iespēju bez darba un piepūles grūtībām. Vilinošs ir mazākās pretestības, mazāko prasību ceļš, kas parasti virza personību seklumā.

SATURS

Ievads	3
Cilvēks un pasaule	7
Dzīves ceļos	22
Daudzveidībā un ierobežošanā	34
Starts, kulminācija, finišs	59
Mīla un naidis	82
Mirsti un atjaunojies!	99
Paškaitniecība	114
Harmonijas un disharmonijas daudzveidība	126
Nobeigums	147

Милтс Августс Антонович

ГАРМОНИЧЕСКОЕ
И ДИСГАРМОНИЧЕСКОЕ
В ЛИЧНОСТИ

Этико-философский очерк

Издательство «Лиесма» Рига 1979

На латышском языке

Художник Х. Воркалс

ИБ № 2007

Augusts Milts

HARMONISKAIS UN DISHARMISKAIS
PERSONĪBĀ

Redaktore M. Freija

Mākslinieciskais redaktors E. Garkevics

Tehniskā redaktore D. Reigase

Korektore D. Ērgle

Nodota salikšanai 29.11.78. Parakstīta iespiešanai 27.11.79. JT 05542. Formāts 70×90/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Latīņu garnitūra. Augstspiedums. 5,56 uzsk. iespiedl.; 5,61 izdevn. 1. Metiens 3000 eks. Pasūt. № 3097-D. Cena 20 kap. Izdevniecība «Liesma», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 193/29749/P-224. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Milts A.
 Mi 560 Harmoniskais un disharmoniskais
 personībā: Filoz. ētiska apcere. — R.:
 Liesma, 1979. — 149 lpp.

Grāmatā aplūkotas personības veidošanas aktu-
 ālās praktiskās un teorētiskās problēmas, galveno-
 kārt filozofiski ētiskā aspektā. Analizēti perso-
 nības attīstības avoti un virzītājspēki. Paredzēta
 skolotājiem, studentiem, propagandistiem, visiem,
 kas studē personības problēmas.

M 10504—193 15.79.0302030800 IMV7
 M801(11)—79

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307093685

20 kap.